

**Przekształcenia
na przygranicznych obszarach wiejskich
w południowo-zachodniej Polsce**

Przekształcenia na przygranicznych obszarach wiejskich w południowo-zachodniej Polsce

Pod redakcją
Henryka Łabędzkiego

Autorzy:

Irena Kropsz-Wydra, Izabela Kurtyka-Marcak, Barbara Kutkowska
Henryk Łabędzki, Mirosław Struś

Opiniodawca

prof. dr hab. Adam Czudec

Redaktor merytoryczny

prof. dr hab. inż. Zofia Spiak

Opracowanie redakcyjne

Elżbieta Winiarska-Grabosz

Korekta

Elżbieta Winiarska-Grabosz
Magdalena Kozińska

Łamanie

Teresa Alicja Chmura

Projekt okładki

Paweł Wójcik

Praca finansowana w ramach projektu badawczego
NCN nr 3/9-R/2010/6

Monografie CLXIX

© Copyright by Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław 2013

ISSN 2083-5531

ISBN 978-83-7717-168-4

WYDAWNICTWO UNIwersytetu PRzyroDniczego we WROcławiu

Redaktor Naczelny – prof. dr hab. inż. Andrzej Kotecki

ul. Sopocka 23, 50–344 Wrocław, tel. 71 328 12 77

e-mail: wyd@up.wroc.pl

Nakład 100 + 16 egz. Ark. wyd. 10,2. Ark. druk. 10,0
Druk i oprawa: PRINT sp. j. Z. Przyborowski, H. Ambroży
ul. Wykładowa 62, 51-520 Wrocław

SPIS TREŚCI

WSTĘP (<i>Henryk Łabędzki</i>)	7
1. PRZYGRANICZNE OBSZARY WIEJSKIE W POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ POLSCE – WYZWANIA (<i>Henryk Łabędzki</i>)	13
2. ROLA ZMIAN PRAWNYCH I PRZEKSZTAŁCEŃ W SEKTORZE PUBLICZNYM W KSZTAŁTOWANIU WARUNKÓW ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH NA PRZYGRANICZU (<i>Mirosław Strus</i>)	21
2.1. Decentralizacja sektora publicznego	22
2.2. Nowe zarządzanie publiczne w administracji publicznej	28
2.3. Formy współpracy przygranicznej i transgranicznej. Fundusze unijne	36
2.4. Podsumowanie	41
3. ZMIANY DEMOGRAFICZNE NA PRZYGRANICZU (<i>Henryk Łabędzki</i>)	43
3.1. Cel i metoda badań	45
3.2. Wyniki badań	45
3.3. Tendencje zmian demograficznych	46
3.4. Przestrzenne zróżnicowanie wybranych zmian demograficznych	53
3.5. Wyniki badań ankietowych	56
3.6. Podsumowanie	58
4. ROLA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO I ORGANIZACJI POZARZĄDOWYCH W STYMULOWANIU ROZWOJU PRZYGRANICZNYCH OBSZARÓW WIEJSKICH (<i>Barbara Kutkowska</i>)	61
4.1. Działalność organizacji pozarządowych na obszarach wiejskich przygranicza – wyniki badań ankietowych	66
4.2. Podsumowanie	81
5. PROCESY ZACHODZĄCE W GOSPODARCE OBSZARÓW WIEJSKICH PRZYGRANICZA (<i>Irena Kroposz-Wydra, Izabela Kurtyka-Marcak</i>)	87
5.1. Aktywność podmiotów gospodarczych przygranicza południowo-zachodniego w gminach wybranych do badań szczegółowych	89
5.2. Struktura podmiotów gospodarczych według sekcji PKD	92
5.3. Analiza przedsiębiorstw zlokalizowanych w wybranych gminach przygranicza południowo-zachodniego – wyniki ankietyzacji	95
5.4. Podsumowanie	115
6. ROZWÓJ TURYSTYKI NA PRZYGRANICZU (<i>Izabela Kurtyka-Marcak, Irena Kroposz-Wydra</i>) ..	119
6.1. Atrakcje turystyczne południowo-zachodniego przygranicza Polski	121
6.2. Wyniki badań	124
6.3. Podsumowanie	146
7. ZAKOŃCZENIE (<i>Henryk Łabędzki</i>)	149

WSTĘP

Granica państwa stwarza bariery przejawiające się w wielu wymiarach, w szczególności w postaci ograniczenia możliwości współpracy obszarów położonych po jej obu stronach, co jest efektem ograniczeń formalnoprawnych, instytucjonalnych, infrastrukturalnych, finansowych, gospodarczych, społecznych i środowiskowych. Funkcje granic mogą być modyfikowane w zależności od zmian wewnętrznych i zewnętrznych. Podstawowe czynniki zmian funkcji granic to: umowy międzynarodowe, procesy penetracji ekonomicznej oraz integracji i globalizacji. Szczególnie te ostatnie mają duże znaczenie w Europie w ostatnich kilku dekadach. Nasilenie i dynamika procesów integracji na obszarach stykowych zależą od stanu infrastruktury, szczególnie komunikacyjnej, komplementarności gospodarek sąsiadujących państw oraz ich polityki prointegracyjnej. W przypadku obszarów przygranicznych wewnątrz Unii Europejskiej następuje obecnie przechodzenie od etapu współpracy sąsiednich państw, w tym społeczności lokalnych do procesów integracyjnych, które wiążą się ze wzrostem spójności poprzez znoszenie wszelkich barier i wspólny rozwój. Procesy te jednoczą obszary przygraniczne w sferze gospodarczej i społecznej. Sprzyjającym czynnikiem jest porównywalny poziom rozwoju sąsiadujących krajów, gdyż w przeciwnym przypadku zachodzi obawa dominacji na tym obszarze jednej ze stron, a w konsekwencji napięć i pojawienia się barier w dalszej integracji¹.

Po 1990 r. mamy w Polsce do czynienia ze stopniowym łagodzeniem barier rozwoju obszarów przygranicznych, które następuje w wyniku procesów:

- ✓ stopniowego otwierania granicy państwa w celu przepływu kapitału, towarów i zasobów pracy,
- ✓ procesów integracji w związku z akcesją do Unii Europejskiej,
- ✓ wzrostu mobilności przestrzennej kapitału i ludności,
- ✓ poprawy dostępności komunikacyjnej i szybkości przepływu informacji,
- ✓ upodmiotowienia samorządności lokalnej,
- ✓ promowania i wspierania współpracy transgranicznej,
- ✓ procesów globalizacji, w tym wzrostu znaczenia podmiotów gospodarczych o zasięgu ponadregionalnym i międzynarodowym,
- ✓ demilitaryzacji obszarów wewnętrznych UE [Moraczewska 2008].

¹ Moraczewska A., 2008. Transformacja funkcji granic Polski. Wyd. UMC-S Lublin.

Dynamiczny charakter zewnętrznych uwarunkowań rozwoju przygranicznych obszarów wiejskich w południowo-zachodniej Polsce rodzi potrzebę kompleksowych badań poszczególnych komponentów ich rozwoju. Badania winny odpowiedzieć na pytanie; na ile zmiana funkcji granicy państwowej, procesy integracyjne po 1989 r. oraz zewnętrzne wsparcie finansowe wpływają na przekształcenia obszarów wiejskich położonych przy południowo-zachodniej granicy kraju. Tym samym, w jakim stopniu swoista renta położenia została dotychczas wykorzystana, jakie bariery zostały pokonane, a jakie są nadal istotne oraz jakie szanse i zagrożenia dla tych terenów pojawiły się w związku z intensyfikacją procesów integracyjnych.

Celem naukowym badań jest ocena przekształceń, jakie zaszły na przygranicznych obszarach wiejskich w południowo-zachodniej Polsce w wyniku oddziaływania zmian uwarunkowań zewnętrznych po 1989 r.

Ze względu na złożoność rozpatrywanego zagadnienia dokonano dekompozycji powyższego celu na 5 celów cząstkowych:

1. Ocena roli decentralizacji sektora publicznego i związanych z tym zmian prawnych w kształtowaniu warunków rozwoju obszarów wiejskich na przygraniczu.
2. Odpowiedź na pytanie: czy w okresie intensywnych przemian związanych z transformacją ustrojową kraju, stopniowego otwierania granic państwowych oraz procesów integracyjnych z Unią Europejską na obszarach wiejskich w południowo-zachodniej części przygranicza Polski nastąpiła poprawa struktury demograficznej oraz atrakcyjności migracyjnej?
3. Ocena zmian w zakresie kapitału ludzkiego i społecznego na obszarach wiejskich przygranicza.
4. Odpowiedź na pytanie: czy zmiany uwarunkowań rozwoju przygranicza spowodowały rozwój gospodarczy obszarów wiejskich?
5. Odpowiedź na pytanie: czy aktywizacja przygranicza przyczyniła się do rozwoju turystyki?

Powyższe tematy zaprezentowano w rozdziałach 2–6.

Ze względu na dostępność danych statystycznych badany obszar przygraniczny w południowo-zachodniej Polsce wydzielono, posługując się podziałem administracyjnym kraju. Zakwalifikowano łącznie 13 powiatów z województwa lubuskiego i dolnośląskiego, a ściślej z podregionów (NTS III) zielonogórskiego, jeleniogórskiego i wałbrzyskiego. Jest to 5 powiatów na przygraniczu z Niemcami, tj. krośnieński (Krosno Odrzańskie), żarski, żagański, bolesławiecki i zgorzelecki oraz 8 powiatów na przygraniczu z Czechami (lubański, lwówecki, miasto Jelenia Góra, jeleniogórski – ziemski, kamiennogórski, wałbrzyski, kłodzki i ząbkowicki). Powyższe powiaty przylegają bezpośrednio do granicy państwa, wyjątkiem są powiaty bolesławiecki i żagański, gdyż nie stykają się one bezpośrednio z granicą państwa, ale wyraźnie mieszczą się w pierwszym pasie powiatów przygranicznych (ryc. 1).

Na potrzeby analiz i opisu badanych zjawisk zastosowano następujące nazewnictwo poszczególnych obszarów:

- ✓ wieś – gminy wiejskie oraz miejsko-wiejskie z wyłączeniem miast;
- ✓ obszary wiejskie – gminy wiejskie, gminy miejsko-wiejskie z wyłączeniem miast oraz miasta do 5 tys. mieszkańców;
- ✓ przygranicze z Niemcami (tylko obszar objęty badaniami) – powiaty krośnieński (Krosno Odrzańskie), żarski, żagański, bolesławiecki i zgorzelecki;

Ryc. 1. Przygranicze według powiatów

Fig. 1. Borderside by poviats

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

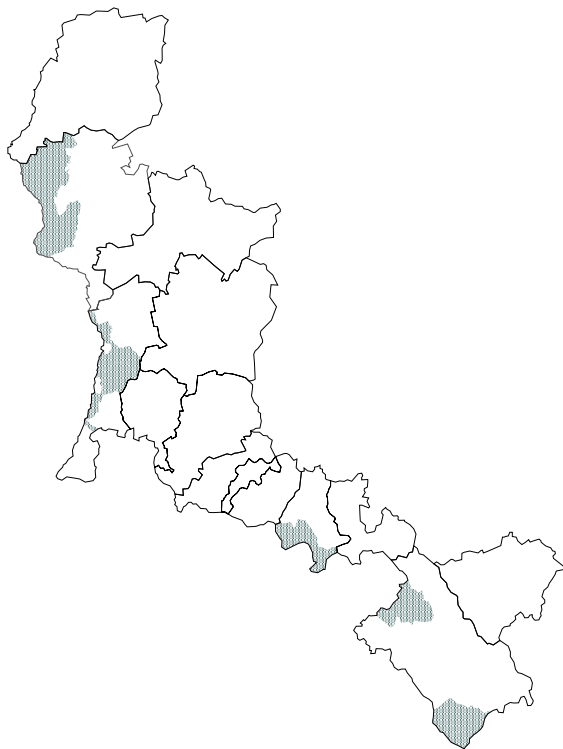
Source: authors' elaboration

- ✓ przygranicze z Czechami (tylko obszar objęty badaniami) – powiaty lubański, lwówecki, miasto Jelenia Góra, jeleniogórski (ziemski), kamiennogórski, wałbrzyski, kłodzki i ząbkowicki;
- ✓ przygranicze (tylko obszar objęty badaniami) – razem przygranicze z Niemcami i Czechami;
- ✓ województwa przygraniczne – województwa na których obszarze znajduje się badane przygranicze, tj. dolnośląskie i lubuskie.

Badania zrealizowano, opierając się na danych źródłowych pierwotnych i materiałach wtórnych. Dane pierwotne zgromadzone zostały dzięki wywiadom bezpośrednim przeprowadzonym w 2011 r. przy wykorzystaniu kwestionariusza wywiadu. Do ankietyzacji zakwalifikowano 8 gmin bezpośrednio przylegających do granicy państwa z wyłączeniem miast powyżej 5 tys. mieszkańców.

Są to następujące gminy:

- wiejskie Brody i Trzebiel oraz miejska Łęknica – powiat żarski;
- wiejska Zgorzelec i miejsko-wiejska Pieńsk (bez miasta-siedziby gminy) – powiat zgorzelecki;
- miejsko-wiejska Lubawka (bez miasta siedziby gminy) – powiat kamiennogórski;
- miejsko-wiejskie Międzyzylesie i Radków – powiat kłodzki (ryc. 2).

Ryc. 2. Gminy w przygranicznych powiatach, w których przeprowadzono badania ankietowe
Fig. 2. Communes in borderside poviats, in which survey questionnaires has been carried out

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Source: authors' elaboration on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

Łączna liczba przeprowadzonych w powyższych gminach ankietyzacji:

- ✓ 164 w gospodarstwach domowych (do badań zakwalifikowano 163) – liczba ankiet w poszczególnych gminach proporcjonalna do ogólnej liczby gospodarstw domowych;
- ✓ 130 w przedsiębiorstwach (do badań zakwalifikowano 127) – w poszczególnych gminach proporcjonalnie do łącznej liczby podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON;
- ✓ 74 w organizacji pozarządowych – w poszczególnych gminach proporcjonalnie do liczby ludności;
- ✓ w urzędach gmin i starostwach przygranicza.

Dobór gospodarstw domowych był losowo-warstwowy, miał zapewnić odpowiednio liczną reprezentację ich różnych typów, m.in. utrzymujących się z głównie z pracy najemnej, z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, emerytów i rencistów oraz o różnej liczbie domowników. Wstępnym warunkiem przeprowadzenia ankietyzacji była obecność i zgoda na udzielenie odpowiedzi pełnoletniego domownika.

Kwestionariusz wywiadu skierowany do gospodarstw domowych zawierał następujące zagadnienia:

- ✓ charakterystyka własnego gospodarstwa rolnego (jeśli było) – m.in. powierzchni użytkowanych gruntów, pogłównia zwierząt gospodarskich, związku z rynkiem oraz zmian w powyższych dziedzinach w ostatnich pięciu latach;
- ✓ postawy i zachowania w zakresie ochrony środowiska;
- ✓ wykorzystanie przez domowników nowoczesnych mediów;
- ✓ wybrane aspekty kapitału społecznego na wsi, m.in. poczucie bezpieczeństwa, poziom zaufania, współpraca i aktywność publiczna;

oraz dotyczące poszczególnych domowników:

- ✓ wiek, płeć, ukończone wykształcenie, zawód wyuczony, stopień znajomości języków obcych i źródła utrzymania;
- ✓ aktualne miejsce pracy zarobkowej (miejscowość), forma zatrudnienia, branża, roczny wymiar czasu pracy oraz zmiany w powyższych zakresach w ostatnich pięciu latach;
- ✓ migracje².

W badanych gospodarstwach domowych zamieszkiwało łącznie 519 domowników, co stanowi 1,2% ogółu mieszkańców rozpatrywanych gmin, dlatego wyniki badań ankietowych należy traktować jako studium przypadku.

Do wyboru przedsiębiorstw do badań wykorzystano dane teledadresowe uzyskane w urzędach gmin oraz w trakcie ankietyzacji gospodarstw domowych. Podstawowym kryterium doboru podmiotów gospodarczych było prowadzenie działalności gospodarczej na badanym obszarze wiejskim. Dobór był losowo-warstwowy, który uwzględniał reprezentację proporcjonalną do struktury ogółu podmiotów gospodarczych w poszczególnych gminach w zakresie takich branż, jak: produkcja z drobną wytwórczością, budownictwo, handel, transport z gospodarką magazynową oraz pozostałe usługi.

Kwestionariusz wywiadu podmiotów gospodarczych dotyczył informacji na temat:

- ✓ typu własności, roku rozpoczęcia działalności, liczby pracowników oraz charakterystyki osób zarządzających;
- ✓ przedmiotu działalności, przychodów ze sprzedaży, zasięgu terytorialnego rynków zaopatrzenia i zbytu oraz nasilenia na nich konkurencji, jak również zmiany w tych dziedzinach w ostatnich kilku latach;
- ✓ oceny nasilenia konkurencji oraz barier rozwoju firmy;
- ✓ zamierzeń na najbliższe lata;
- ✓ oddziaływania prowadzonej działalności na środowisko naturalne.

² Wyniki wywiadów w gospodarstwach domowych zostały szerzej wykorzystane m.in. w poniższych publikacjach: Łabędzki H., 2011. Kapitał ludzki i społeczny na obszarach wiejskich powiatu Żary. Roczniki Nauk. Stow. Ekonom. Rolnictwa i Agrobiznesu. Warszawa–Poznań–Wrocław, t. XIII, zes. 2, 284–289.

Łabędzki H., 2012. Aktywność ekonomiczna ludności na wybranych przygranicznych obszarach wiejskich w południowo-zachodniej Polsce. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy, Uniwersytet Rzeszowski, Nr 29, 295–303.

Do wyboru organizacji pozarządowych do badań wykorzystano publikowane ogólnokrajowe spisy danych teleadresowych oraz informacje uzyskane w starostwach powiatowych. Dobór organizacji w poszczególnych gminach był losowy.

Kwestionariusz wywiadu oraz analiza dokumentacji organizacji działających na obszarach wiejskich (tradycyjnych organizacji, takich jak: kółka rolnicze, koła gospodyń wiejskich, ochotnicze straże pożarne, jak i pozostałych organizacji pozarządowych powstałych z inicjatywy oddolnej w ramach lokalnej aktywności społecznej mieszkańców wsi) dotyczyły:

- ✓ formy prawnej, roku założenia, ogólnej charakterystyki, liczby członków (w tym aktywnych), liczby pracowników oraz charakterystyki lidera organizacji;
- ✓ pola aktywności, celów statutowych i zasięgu terytorialnego działalności;
- ✓ zakresu i form współpracy z władzami lokalnymi i z innymi organizacjami, w tym zagranicznymi.

Dobór jednostek samorządu terytorialnego do badań miał charakter celowy, głównym kryterium była lokalizacja na obszarze przygranicznym. Ankieta skierowana do urzędów gmin dotyczyła głównie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich gminy, w szczególności:

- ✓ aktywności administracji gminnej oraz instytucji otoczenia biznesu w zakresie wspierania przedsiębiorczości;
- ✓ realizowanych przez jednostkę zadań, silnych i słabych stron obszaru, potencjału i sposobu rekrutacji kadry, a także narzędzi zarządzania publicznego stosowanych przez władze jednostki samorządowej;
- ✓ charakterystyki atrakcji i bazy turystycznej w gminie oraz stopnia jej wykorzystania.

Z kolei ankieta skierowana do starostw powiatowych zawierała następujące zagadnienia:

- ✓ ocena kierunków i tempa rozwoju obszarów wiejskich powiatu;
- ✓ działania podejmowane przez administrację publiczną na rzecz wspierania rozwoju obszarów wiejskich;
- ✓ charakterystyka organizacji pozarządowych działających na obszarach wiejskich powiatu;
- ✓ ocena barier rozwoju obszarów wiejskich na przygraniczu, w szczególności społecznych;
- ✓ zarządzanie jakością w starostwie.

Do wykorzystanych źródeł wtórnych należy zaliczyć:

- ✓ akty prawne krajowe i unijne;
- ✓ opracowania i raporty administracji centralnej, regionalnej i lokalnej;
- ✓ materiały dotyczące euroregionów, specjalnych stref ekonomicznych, agencji rozwoju regionalnego i funduszy wspierania przedsiębiorczości;
- ✓ dane statystyki powszechnej GUS (w tym BDL) i EUROSTAT,

Przeprowadzone analizy dotyczą okresu po 1989 r., jednakże w zależności od dostępności i kompletności danych część ich ma charakter ciągły, a pozostałe ograniczają się do ostatnich kilku lat.

1. PRZYGRANICZNE OBSZARY WIEJSKIE W POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ POLSCE – WYZWANIA

Przygraniczne w południowo-zachodniej części Polski jest obszarem problemowym, gdyż w znacznej części wykazuje wiejski charakter, niską gęstość zaludnienia oraz zdekapitalizowaną infrastrukturę techniczną, ekonomiczną i społeczną. Jest to efekt barier wynikających z ustanowienia na tym obszarze granicy państwa, ale też procesów zachodzących w drugiej połowie poprzedniego wieku. Oddalenie od głównych ośrodków wzrostu zarówno w kraju, jak i po drugiej strony granicy nie sprzyjało właściwemu zaangażowaniu polityki gospodarczej państwa. Stagnacji, a w efekcie względnemu regresowi poziomemu rozwoju sprzyjały na południu regionu niekorzystne warunki topograficzne (Sudety), a na północy duże zniszczenia wojenne [Dolny Śląsk... 2006, Ciok i in. 2006]. Ponadto rolnictwo, jako dotychczasowa podstawowa działalność gospodarcza na wsi, jest tu słabo rozwinięte, co wynika z niekorzystnych warunków przyrodniczych do produkcji rolnej (na południu Sudety, a na północy słabe gleby) oraz likwidacji dominującego w przeszłości na tym obszarze sektora państwowego.

Obszary przygraniczne w południowo-zachodniej części kraju w momencie startu reform różniły się od innych regionów kraju nie tylko głębszym regresem gospodarczym, ale również niekorzystnymi zjawiskami demograficznymi i społecznymi. Tym samym region wymaga zastosowania odpowiedniej polityki w celu modernizacji jego gospodarki, integracji społecznej, przywrócenia powiązań funkcjonalnych oraz powrotu na ścieżkę rozwoju. Transformacja go-

spodarcza w Polsce zapoczątkowana w 1989 r. oraz akcesja do UE spowodowały, że obszary przygraniczne, w szczególności w zachodniej części kraju, stały się terenem intensywnych procesów integracyjnych. Wraz ze stopniowym otwieraniem granic położenie geograficzne tych obszarów okazało się ich atutem i jednocześnie szansą dynamicznego rozwoju. Ze względu na potrzebę poprawy spójności terytorialnej tereny przylegające do granic wewnętrznych krajów UE traktowane są w programach Wspólnotowych jako obszar priorytetowy. Obserwowane w ostatnich dekadach stopniowe otwieranie się granicy państwa sprzyja zmianie zasięgu i charakteru przekształceń zachodzących na obszarach przygranicznych, tj. od punktowego (w najbliższym sąsiedztwie przejść granicznych) poprzez liniowy (wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych) do integracji i rozwoju całego badanego obszaru [Łabędzki 2001].

Ze względu na peryferyjne położenie – powiązania funkcjonalne obszarów przygranicznych z wewnętrzną częścią kraju są relatywnie słabsze, dlatego niezależnie od poziomu wsparcia zewnętrznego ich rozwój uzależniony jest również w dużym stopniu od współdziałania z obszarami sąsiadującymi po drugiej stronie granicy. W latach 1994–2006 na przygraniczu realizowany był Program Współpracy Przygranicznej Phare CBC. Działania współfinansowane przez ten program to: rozwój sieci transportowej, usprawnienie transgranicznych połączeń infrastrukturalnych, rewitalizacja obiektów poprzemysłowych i powojkowych, rozwój infrastruktury turystycznej, inwestycje w ochronę środowiska, kształtowanie proekologicznych postaw wśród ludności, wspieranie szkolnictwa, organizowanie spotkań kulturalnych i poprawa bezpieczeństwa publicznego [Komorek i in. 2003]. Zdecydowana większość środków programu (ok. 80%) wydatkowana została na przygraniczu z Niemcami. Program ten przyczynił się również do ożywienia kontaktów polsko-niemieckich, poprawy stosunku mieszkańców do integracji europejskiej i zacieśnienia współpracy między samorządami po stronie polskiej [Raport... 2007].

Tuż po akcesji w latach 2004–2006 obszary przygraniczne były wspierane ze środków Inicjatywy Wspólnotowej INTERREG IIIA. Celem projektów były rozwój przedsiębiorczości i małych firm, rozbudowa systemu ochrony środowiska, poprawa dostępności komunikacyjnej terenów przygranicznych, inwestycje w kapitał ludzki, wspieranie inicjatyw lokalnych, rozwój zinstytucjonalizowanej współpracy transgranicznej oraz wspieranie kultury. W Inicjatywie Wspólnotowej realizowano 3 programy: Brandenburgia – Polska (podregion gorzowski i zielonogórski), Saksonia – Polska (podregion jeleniogórsko-wałbrzyski) i Czechy – Polska (podregion jeleniogórsko-wałbrzyski).

W latach 2007–2013 na powyższych obszarach są realizowane programy operacyjne współpracy transgranicznej w ramach celu polityki spójności pt. Europejska Współpraca Terytorialna. W odróżnieniu od poprzednich programów tym razem znacznie większe środki zostały przeznaczone na przygranicze z Czechami. Główny cel EWT stanowią promowanie rozwoju gospodarczego i społecznego oraz ochrona środowiska na obszarach przygranicznych. W szczególności wspierane są projekty w dziedzinie: wzrostu konkurencyjności przedsiębiorstw, rozwoju bazy turystycznej, poprawy dostępności komunikacyjnej, ochrony środowiska, bezpieczeństwa publicznego, poprawy poziomu edukacji, transgranicznej współpracy instytucji usług publicznych oraz rozwoju transgranicznych kontaktów ludności. Współpraca transgraniczna ma zadanie zarówno wspierać oraz podtrzymywać przedsiębiorczość i innowacyjność na przygraniczu, ułatwiać nawiązywanie kontaktów gospodarczych oraz wchodzenie na nowe rynki zbytu, jak również przyciągnąć inwestorów i promować obszary przygraniczne.

Pomoc publiczna kierowana jest również do utworzonych na obszarach przygranicza euroregionów i specjalnych stref ekonomicznych. Euroregiony powołano w celu łągodzenia

niekorzystnych skutków istnienia granic państwowych i ożywienia rozwoju obszarów rozdzielonych granicami państwowymi poprzez rozwój współpracy transgranicznej samorządów terytorialnych. Na obszarach przygranicza południowo-zachodniej Polski powołano euroregiony: Nysa (od 1991 r.), Sprewa–Nysa–Bóbr (od 1993 r.), Glacensis (od 1996 r.) i Dobra-wa (od 2001 r.). Niezależnie od euroregionów częstą formą współpracy transgranicznej jest współdziałanie poszczególnych jednostek administracyjnych, czego przykładem są związki bliźniacze gmin, które pozwalają na podejmowanie współpracy w zakresie kultury, oświaty i turystyki [Raport... 2007].

Z kolei na obszarach kraju szczególnie dotkniętych negatywnymi skutkami restrukturyzacji gospodarki utworzono specjalne strefy ekonomiczne. Na wydzielonych terenach działalność gospodarcza prowadzona jest na preferencyjnych warunkach, m.in. poprzez udzielenie ulg podatkowych. Na badanej części przygranicza funkcjonują trzy specjalne strefy ekonomiczne:

- ✓ Kamiennogórska SSE obejmująca wydzielone obszary w Kamiennej Górze i Jeleńskiej Górze oraz w kilku gminach w zachodniej części Sudetów i Podsudecia;
- ✓ Wałbrzyska SSE (wydzielone tereny w Wałbrzychu, Kłodzku i Bolesławcu oraz w kilku innych gminach położonych we Wschodnich Sudetach);
- ✓ Kostrzyńsko-Słubicka SSE (na badanym obszarze jedynie w miastach Gubin i Lubska).

Likwidacja barier wynikających z otwarcia granicy państwowej jest dla przygranicznych obszarów wiejskich wyzwaniem; z jednej strony jest to szansa przyśpieszenia rozwoju i nadrobienia zapóźnień w stosunku do krajów zachodnioeuropejskich, a z drugiej wzrost konkurencji zewnętrznej ze strony silniejszych regionów państw sąsiednich, w szczególności narażenie na drenaż zasobów. Duże znaczenie ma tu otoczenie instytucjonalne, w tym sektor publiczny, który powinien aktywnie uczestniczyć w kreowaniu warunków rozwoju, zwłaszcza poprzez promowanie regionu i pozyskiwanie inwestorów zewnętrznych oraz funduszy unijnych.

Badany obszar przygranicza obejmuje powierzchnię 11 288 km², co stanowi 1/3 łącznej powierzchni województw przygranicznych (dolnośląskiego i lubuskiego) oraz 3,6% powierzchni Polski. Na przygraniczu zamieszkuje 1137 tys. osób (29% ludności województw przygranicznych i 2,3% ludności kraju) (tab. 1). Natomiast obszary wiejskie przygranicza zamieszkuje 466 tys. ludności.

Generalnie cechami charakterystycznymi dla obszarów przygranicznych są zarówno rzadka sieć osadnicza, jak i niska gęstość zaludnienia. Nie inaczej jest na badanym obszarze, gdyż na 100 km² przypada tutaj zaledwie 10 miejscowości, podczas gdy na pozostałych obszarach województw przygranicznych 12, a przeciętnie w kraju nawet 17. Podobnie jest z gęstością zaludnienia; na przygraniczu na 1 km² zamieszkuje 101 osób, a na pozostałych obszarach województw przygranicznych i przeciętnie w kraju odpowiednio 123 i 124.

Ważnym aspektem sieci osadniczej w kontekście uwarunkowań rozwoju regionu jest wielkość miejscowości, którą można mierzyć m.in. liczbą ich mieszkańców. Przeciętna liczba mieszkańców jednej wsi na przygraniczu wynosi 334 i jest zaledwie o 10% niższa niż na pozostałych obszarach województw przygranicznych i o 5% mniejsza niż przeciętnie w kraju. Problemem na przygraniczu są jednak małe miasta. Przeciętna ich wielkość wynosi zaledwie 14 tys. mieszkańców i jest o ponad 10 tys. niższa niż na pozostałych obszarach województw przygranicznych i przeciętnie w kraju. Należy zaznaczyć, że jak do tej pory małe miasta w okresie transformacji gospodarki w Polsce gorzej sobie radzą, co niekorzystnie wpływa

również na rozwój otaczających je obszarów wiejskich. Na 55 miast przygranicza aż 45 nie osiąga 40 tys. mieszkańców, 8 miast ma 20–40 tys. i tylko dwa są większe (Jelenia Góra 83 tys. i Wałbrzych 120 tys.). Zresztą ostatnie największe miasto przygranicza w ostatnich dekadach wykazuje problemy wynikające z likwidacji górnictwa węglowego.

Tabela 1

Table 1

Sieć osadnicza i ludność na przygraniczu (2011 r.)
Settlement network and population on borderside (2011 year)

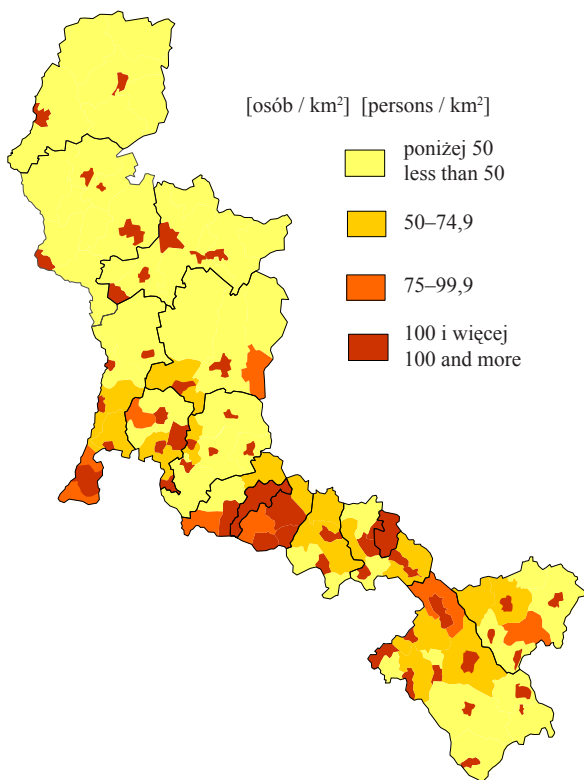
Wyszczególnienie Specification		Przygranicze razem Borderside together	w tym: – including:			
			z Niemcami with Germany	z Czechami with Czech Republik		
Powierzchnia ogólna [km ²] Total area		11 288	6058	5230		
Liczba jednostek administracyjnych Number of admi- nistrative units	powiaty – poviats	13	5	8		
	gminy com- munes	miejskie – urban	25	8	17	
		miejsko-wiejskie urban-rural	30	10	20	
		wiejskie – rural	40	21	19	
	w tym includ- ing	ogółem – total		55	18	37
		miasta cities	z tego o liczbie mieszkańców poniżej 5 tys. in which with a population less than 5 thousand	21	8	13
		wsie – villages		1091	535	556
Ludność ogółem – Total population		1 137 323	423 853	713 470		
Gęstość sieci osadniczej [liczba miejscowości na 100 km ²] The density of settlement network [number of village on 100 km ²]		10,2	9,1	11,3		
Gęstość zaludnienia [osób / km ²] The population density [persons / km ²]		101	70	136		
Przeciętna wielkość wsi [liczba mieszkańców] The average size of village [number of inhabitants]		334	326	341		
Przeciętna wielkość miasta [liczba mieszkańców] The average size of city [number of inhabitants]		14 061	13 854	14 161		
Wskaźnik urbanizacji [% ludności zamieszkałej w miastach] The urbanization rate [% of the population living in cities]		68,0	58,8	73,4		
Ludność na obszarach wiejskich (w miejscowościach do 5 tys. mieszk.) Population in rural areas (in places less than 5 thousand inhab.)		466 199	204 316	261 883		
Ludność zamieszkała na wsi – People living in the villages		363 994	174 479	189 515		

Źródło: obliczenia własne na podstawie BDL

Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

Z kolei wskaźnik urbanizacji na przygraniczu jest dość wysoki (68%) i porównywalny z wartością przeciętną dla pozostałych obszarów województw przygranicznych, ale wyższy o 7 punktów procentowych niż przeciętnie w kraju. Dzieje się tak z powodu stosunkowo gęstej sieci miast na przygraniczu z Czechami.

Między przygraniczem z Niemcami i Czechami zachodzą istotne różnice w zakresie sieci osadniczej. Mianowicie przygranicze z Niemcami wykazuje nieco rzadszą sieć osadniczą oraz dwukrotnie mniejszą liczbę miast; w efekcie znacznie niższy wskaźnik urbanizacji i mniejszą gęstość zaludnienia. Tak więc na zachodnim przygraniczu kumulują się niekorzystne uwarunkowania rozwoju, mianowicie rzadka sieć osadnicza oraz nieliczne i jednocześnie małe miasta (ryc. 1).

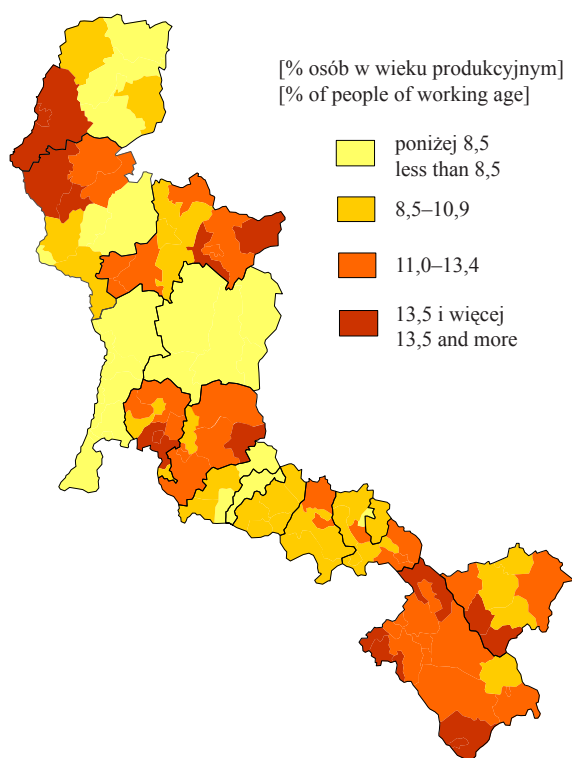
Ryc. 1. Gęstość zaludnienia na przygraniczu
Fig. 1. The population density in borderside

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS

Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

Jednym z podstawowych wskaźników sytuacji społeczno-gospodarczej regionu jest poziom bezrobocia. Na przygraniczu stopa bezrobocia rejestrowanego utrzymuje się ciągle na nieco wyższym poziomie niż przeciętnie w kraju (o 2 punkty procentowe). Bezrobocie jest większe w gminach miejsko-wiejskich i wiejskich niż w gminach miejskich. Wyższe bezrobocie występuje w południowej części przygranicza (ryc. 2). Dzieje się tak pomimo gęstej sieci

miast, a powodami mogą być gorsza dostępność komunikacyjna (teren górski) oraz spadek liczby miejsc pracy w małych miastach w okresie transformacji³. Dowodzi tego szczególnie wysokie bezrobocie we wschodniej i zachodniej części Sudetów, a więc w oddaleniu od Jeleniej Góry i Wałbrzycha. Z kolei na przygraniczu z Niemcami wysokie bezrobocie utrzymuje się szczególnie w mieście i gminie Gubin oraz w gminie Brody. Dzieje się tak pomimo funkcjonowania w Gubinie Kostrzyńsko-Słubickiej SSE. Sąsiadujący po drugiej stronie Nysy Łużyckiej Guben jest w niewiele lepszej sytuacji, gdyż jest tam również wysokie bezrobocie, które w ostatnich dwóch dekadach doprowadziło do masowych wyjazdów młodych Niemców do zachodnich landów. Należy zaznaczyć, że na terenie gmin Gubin i Brody planowane jest uruchomienie odkrywki węgla brunatnego, które być może zmniejszy bezrobocie po obu stronach granicy, ale przede wszystkim spowoduje wyludnienie, szczególnie gminy Brody.

Ryc. 2. Stopa bezrobocia rejestrowanego (2011 r.)

Fig. 2. Unemployment rate (2011 year)

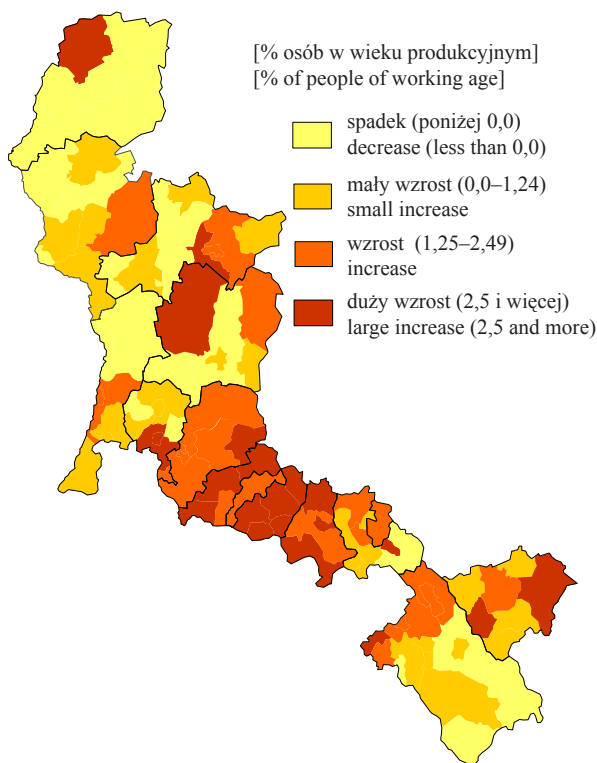
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS

Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

³ Przykładem jest ubytek miejsc pracy w zakładach zatrudniających powyżej 9 pracowników. Takich miejsc pracy w stosunku do liczby mieszkańców w wieku produkcyjnym w miastach przygranicznych jest obecnie znacznie mniej niż przeciętnie w kraju i województwach przygranicznych. W związku z procesami restrukturyzacji do 2003 r. następował ubytek takich miejsc pracy; na przygraniczu nawet w nieco większym stopniu. Z kolei począwszy od 2004 r. przeciętnie w kraju, jak i w przygranicznych województwach następowała niewielka, ale systematyczna odbudowa tych miejsc pracy zarówno w miastach, jak i na wsi. Tymczasem na przygraniczu trwa stagnacja w tym zakresie.

Podobnie jak przeciętnie w kraju bezrobocie na przygraniczu stopniowo malało w latach 2003–2008. Można jednak zauważyć tam korzystne zmiany, mianowicie do 2008 r. spadek bezrobocia był nieco silniejszy niż w przeciętnie kraju, z kolei w latach kryzysu (2009–2011) nastąpiła jego stabilizacja, podczas gdy w kraju niewielki wzrost.

Badany obszar nie jest jednak jednolity pod względem zmian w poziomie bezrobocia. Mianowicie w okresie kryzysu gospodarczego najlepiej radzą sobie przygranicze z Niemcami oraz Kotlina Kłodzka (ryc. 3). Natomiast wyraźne pogorszenie następuje w Zachodnich Sudetach⁴, co należy wiązać przede wszystkim z regresem turystyki. Mianowicie Jelenia Góra i jej okolice znane są z dużej bazy i walorów turystycznych, a powyższy problem jest skutkiem zubożenia znacznej części społeczeństwa w okresie obecnego kryzysu gospodarczego.

Ryc. 3. Zmiana stopy bezrobocia rejestrowanego w latach 2008–2011

Fig. 3. The change of unemployment rate in 2008–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS

Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

⁴ Również w tej części przygranicza spadek bezrobocia w okresie koniunktury (lata 2004–2007) był relatywnie najsłabszy.

Piśmiennictwo

- Ciok S., Dołzbłasz S., Raczyk A., 2006. Dolny Śląsk. Problemy rozwoju regionalnego, Acta Univers. Wratisl., Nr 2942.
- Dolny Śląsk. Problemy rozwoju regionalnego, red. S. Ciok, 2006, Acta Univers. Wratisl., Nr 2942.
- Komorek M. (red.), 2003. Programy współpracy przygranicznej UE, UKIE, Warszawa.
- Łabędzki H., 2001. Obszary wiejskie na przygraniczu z Niemcami – rozwój czy peryferie? Zesz. Nauk. AR Wrocław, Rol. LXXIX, Nr 414.
- Raport o rozwoju i polityce regionalnej, 2007. MRR Warszawa.

2. ROLA ZMIAN PRAWNYCH I PRZEKSZTAŁCEŃ W SEKTORZE PUBLICZNYM W KSZTAŁTOWANIU WARUNKÓW ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH NA PRZYGRANICZU

Upadek gospodarki nakazowo-rozdzielczej i związane z tym przejście do gospodarki rynkowej, jak również perspektywa członkostwa w Unii Europejskiej spowodowały konieczność przekształceń sektora publicznego. Priorytetem stała się reforma administracji publicznej (faktycznie państwowej). Szczególnie istotną kwestią było reaktywowanie samorządu terytorialnego. Reforma samorządowa przebiegała etapami. Początkowo w 1990 r. utworzono samorząd terytorialny na poziomie gminy, a w 1998 r. także powiatu i województwa. Reforma samorządowa wiązała się z przejściem części uprawnień dotychczas zarezerwowanych dla sektora państwowego przez sektor samorządowy. Szczególnie istotne było przejście odpowiedzialności za rozwój lokalny i regionalny.

Jednocześnie ze zmianami instytucjonalnymi następowały przemiany gospodarcze prowadzące do zmniejszenia bezpośredniego oddziaływania sektora publicznego na gospodarkę na rzecz metod pośrednich, takich jak np. regulacje i planowanie. W konsekwencji zmniejszał się zakres sektora publicznego w gospodarce.

Celem niniejszego rozdziału jest odpowiedź na pytanie, czy decentralizacja sektora publicznego i związane z tym zmiany prawne wpłynęły na kształtowanie warunków rozwoju obszarów wiejskich na przygraniczu.

W rozdziale wykorzystano zarówno materiały pierwotne, jak i wtórne. Część teoretyczną oparto na analizie literatury przedmiotu oraz aktów prawnych. W części empirycznej wykorzystano wyniki badań ankietowych przeprowadzonych z przedstawicielami władz samorządowych. W celu lepszego wyjaśnienia zachodzących zjawisk uwzględniono także informacje uzyskane w trakcie przeprowadzanych wywiadów.

2.1. Decentralizacja sektora publicznego

Jak już wspomniano powyżej, po latach nieobecności demokratycznego modelu sprawowania władzy lokalnej, w 1990 r. samorząd terytorialny został w warunkach polskich reaktywowany. Prawne podstawy jego funkcjonowania regulowała ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.

Wprowadzenie samorządu terytorialnego na poziomie gminy miało kluczowe znaczenie dla funkcjonowania państwa. Decentralizacji uległ jednolity do tej pory sektor publiczny (państwowy), będący fundamentem monopolu państwa realnego socjalizmu. Powstała sfera spraw publicznych wyłączona spod zwierzchnictwa rządu. Nastąpił również podział majątku państwowego pomiędzy władzę rządową i samorządową, w rezultacie czego powstała własność komunalna. Należy także pamiętać o wkładzie reformy samorządowej w rozwój demokracji w Polsce, ponieważ wybory komunalne z 1990 r. były pierwszymi w pełni demokratycznymi wyborami w kraju. Jednocześnie reaktywowanie samorządu terytorialnego umożliwiło Polsce przystąpienie do Europejskiej Karty Samorządu Lokalnego, było więc ważnym etapem integracji z UE.

W wyniku przeprowadzonej reformy samorząd gminny stał się fundamentem ustroju państwa. Gminom przekazano prawo, ale też obowiązek wykonywania zadań publicznych we własnym imieniu i na własną odpowiedzialność. Równocześnie podziałowi na administracje samorządową i rządową nadano rangę konstytucyjną, nowelizując obowiązującą Konstytucję⁵. W Konstytucji stwierdzono, że samorząd terytorialny jest podstawową formą organizacji życia publicznego w gminie (art. 43), gmina natomiast posiada osobowość prawną i wykonuje zadania publiczne w imieniu własnym (art. 44, ust. 1). Rangę samorządu terytorialnego potwierdził w 1992 r. art. 70 ust. 2 Małej Konstytucji⁶. Ostatecznie istnienie samorządu terytorialnego jako trwałego elementu ustroju państwa zagwarantowała Konstytucja z 2 kwietnia 1997 r.

Wspomniana powyżej ustawa o samorządzie gminnym będąca swoistą „konstytucją samorządową” przesądziła o charakterze i wielkości gmin. Gminę miały tworzyć wspólnoty mieszkańców na określonym terytorium, zdolne do rozwiązywania spraw lokalnych. Wynikiem przyjęcia takiej koncepcji było stwierdzenie, że wielkość gmin powinna wynikać z jej zdolności do wykonywania zadań rozwojowych, a to oznaczało, iż gminy powinny być dość duże.

Reforma samorządowa z 1990 r. wprowadzając samorząd terytorialny na szczeblu lokalnym, równocześnie określiła zakres zadań gminy. Do zadań gminy zaliczono wszystkie

⁵ Dz.U. z 1990 r. Nr 16, poz. 94.

⁶ Ustawa z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym (Dz.U. z 1992 r. Nr 84, poz. 426).

sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym nie zastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów. Ustawa wprowadziła podział zadań realizowanych przez samorząd gminny na zadania własne i zlecone. Zadania własne wynikały wprost z ustaw i były tam sprecyzowane jako obowiązkowe funkcje samorządu gminnego, za wykonanie których ponosi on pełną odpowiedzialność prawną i finansową. Wykonanie ustawowych obowiązków mogło być wsparte finansowo dotacjami celowymi i subwencjami z budżetu państwa. Przewidziano także możliwość nałożenia na gminę obowiązku realizacji zadań zleconych z zakresu administracji rządowej oraz z zakresu czynności rejestracyjnych ruchu ludności, organizacji i przeprowadzania wyborów powszechnych, referendów. Zadania z zakresu administracji rządowej mogły być także wykonywane przez gminę na podstawie porozumień z organami administracji rządowej. Na wykonanie zadań zleconych – gminy miały otrzymywać środki niezbędne do ich realizacji.

Zadania własne gminy polegają przede wszystkim na zaspokajaniu zbiorowych potrzeb wspólnoty samorządowej w zakresie m.in. ładu przestrzennego, ochrony środowiska, dróg gminnych, ulic, mostów, placów, organizacji ruchu drogowego, gospodarki wodno-ściekowej, utrzymywania czystości, wysypisk i utylizacji odpadów komunalnych, lokalnego transportu zbiorowego, ochrony zdrowia i pomocy społecznej, komunalnego budownictwa mieszkaniowego, kultury i oświaty, kultury fizycznej, targowisk i hal targowych, zieleni komunalnej i zadrzewień, cmentarzy komunalnych, utrzymywania obiektów użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, porządku publicznego⁷.

Jak wynika z powyższego zadania, gminy koncentrują się wokół zakresu użyteczności publicznej. Również działalność gospodarczą samorządu gminnego zdefiniowano jako działalność o charakterze użyteczności publicznej, której głównym celem jest zaspokajanie bytowych potrzeb mieszkańców oraz działalność nastawiona na zwiększanie dochodów budżetu gminy, pod warunkiem że prowadzenia takiej działalności wymagają potrzeby społeczne. Poza sferą użyteczności publicznej gmina może prowadzić działalność gospodarczą wyłącznie w formie spółki prawa handlowego i tylko w przypadku łącznego zaistnienia dwóch warunków: istnieją nie zaspokojone potrzeby wspólnoty samorządowej na rynku lokalnym i równocześnie występujące w gminie bezrobocie w znacznym stopniu wpływa ujemnie na poziom życia wspólnoty samorządowej, a zastosowanie innych działań oraz środków prawnych wynikających z obowiązujących przepisów nie doprowadziło do aktywizacji gospodarczej, zwłaszcza do znacznego ożywienia rynku lokalnego lub ograniczenia bezrobocia.

Mając na uwadze kierunki rozwoju obszarów przygranicznych, jak również konieczność dywersyfikacji działalności gospodarczej prowadzonej na obszarach wiejskich, istotny stał się wzrost kompetencji gmin w zakresie rozwoju turystyki. Do zadań samorządu gminnego w tym obszarze zaliczyć należy:

- ✓ prowadzenie ewidencji pól biwakowych i innych obiektów, w których świadczone są usługi hotelarskie i prawo kontrolowania obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie;
- ✓ utrzymanie, remont lub przebudowa i rozbudowa obiektów oraz urządzeń sportowych i turystycznych na terenie gminy;
- ✓ tworzenie korzystnych warunków podejmowania działalności gospodarczej w sferze turystyki na terenie gminy;
- ✓ prowadzenie instytucji kultury fizycznej, turystyki i wypoczynku działających na terenie gminy;

⁷ Patrzalek L., 2004. *Finanse samorządu terytorialnego*. Wyd. AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, 16–17.

- ✓ dofinansowanie stowarzyszeń kultury fizycznej, związków sportowych i stowarzyszeń turystycznych mających siedzibę na terenie gminy;
- ✓ planowanie rozwoju przestrzennego i zagospodarowania terenu m.in. pod obiekty sportowe, rekreacyjne i turystyczne;
- ✓ wspieranie organizacyjne i finansowe stowarzyszeń i organizacji turystycznych działających na terenie gminy;
- ✓ rozbudowa oraz utrzymanie infrastruktury technicznej (np. transportowej) i społecznej o znaczeniu gminnym;
- ✓ realizacja zadań z zakresu kultury fizycznej i turystyki podczas zajęć szkolnych (w tym także „zielone szkoły”);
- ✓ działania na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego;
- ✓ promocja gminy.

Rozwój turystyki na obszarach przygranicznych nabiera szczególnej uwagi, gdy uwzględnimy ich specyficzne cechy, takie jak: peryferyjność względem wiodących ośrodków naukowo-badawczych i przemysłowych, korzystne warunki środowiskowe (duży udział terenów o wysokich walorach przyrodniczych), bogata spuścizna historyczna, dobra dostępność komunikacyjna dla turystów zagranicznych.

Analiza wpływu przedstawionych powyżej zmian systemowych na funkcjonowanie badanych obszarów przygranicznych pozwala na sformułowanie istotnego wyzwania. Transformacja systemowa uwypukliła problemy obszarów przygranicznych wynikające m.in. z ich peryferyjnego położenia, takie jak braki infrastrukturalne, zdekapitalizowany majątek i problemy z zagospodarowaniem terenów po państwowych gospodarstwach rolnych. Równocześnie swoboda podejmowania działalności gospodarczej w połączeniu z kompetencjami gmin w zakresie organizacji lokalnego handlu oraz ułatwieniami w ruchu przygranicznym doprowadziła do rozwoju handlu skupionego na targowiskach. Powyższe zjawisko uwidoczniło się przede wszystkim na obszarach przygranicza polsko-niemieckiego i wynikało zarówno z różnic w poziomie cen towarów i usług, jak i z korzystnego dla obywateli Niemiec kursu walutowego. W konsekwencji handel przygraniczny stał się istotnym czynnikiem rozwoju tych obszarów, a wpływy z tytułu podatków i opłat lokalnych istotnym składnikiem budżetów badanych gmin. Szczególnym przykładem powyższego kierunku rozwoju jest gmina Łęknica, gdzie 800 hal targowych stanowiło w latach 90. główne źródło zatrudnienia w gminie. Również targowisko w miejscowości Zasieki jest największym przedsięwzięciem gospodarczym w gminie przygranicznej Brody. Z dotychczasowych doświadczeń wynika jednak, że pomimo działań władz gminnych obywatele Niemiec ograniczają się do nabywania towarów i usług, nie przejawiając większego zainteresowania innymi ofertami gminy.

Utworzenie gmin zapoczątkowało dyskusję nad dalszą reformą samorządu terytorialnego. W przeciągu niespełna dekady opracowano około 30 różnych koncepcji reformy administracji terenowej oraz samorządowej, wprowadzając kategorię regionu i powiatu⁸. Jakkolwiek dominował pogląd o konieczności dalszych zmian, to nie brakowało jednak także kwestii spornych. Dotyczyły one zwłaszcza wprowadzenia samorządu na szczeblu powiatu. Zaznaczyć należy, że w dyskusji nad dalszą reformą samorządową nie brakowało głosów opowiadających się za dwuszczeblowym samorządem: gminnym i wojewódzkim.

⁸ Pancer-Cybulska E., 1999. Uwarunkowania samorządności lokalnej i regionalnej w Polsce w aspekcie kreowania i wzrostu konkurencyjności [w:] Konkurencyjność regionów. Wyd. AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, 226.

Pierwsze działania ustawodawcze podjęto w styczniu 1998 r. Od czerwca do listopada 1998 r. uchwalono podstawowe ustawy ustrojowe:

- ✓ ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym⁹;
- ✓ ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa¹⁰;
- ✓ ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o administracji rządowej w województwie¹¹;
- ✓ ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa¹²;
- ✓ ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa¹³;
- ✓ ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego w latach 1999 i 2000¹⁴;
- ✓ ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o finansach publicznych.

Powyższe ustawy przypieczętowały wybór nowego ustroju oraz podziału terytorialnego kraju. Uregulowały również kwestie finansów samorządu terytorialnego. Równolegle w wyniku tzw. ustawy kompetencyjnej znowelizowano 144 ustawy, wprowadzając ponad 1000 zmian w ich przepisach.

Kluczowym skutkiem reformy stało się rozdzielenie kompetencji i wykonywanych zadań pomiędzy różne szczeble władzy publicznej. Ponadto przesunięto większość zadań związanych z obsługą obywateli na poziom lokalny, legitymując tym samym potrzebę funkcjonowania powiatów.

Na podstawie ustawy o trójstopniowym podziale państwa utworzono 373 powiaty. Jak wynika z art. 15 Konstytucji, tworzenie nowych jednostek podziału terytorialnego powinno opierać się na dwóch kryteriach: więziach społecznych, gospodarczych i kulturowych oraz zdolności wykonywania zadań publicznych. W przypadku powiatów przy ich tworzeniu duży nacisk położono na kryterium społeczne. Uwzględnienie więzi społecznych spowodowało, że około 23% (71 z 308) powiatów nie spełniło kryterium funkcjonalnego¹⁵.

Przesłanki funkcjonalne koncepcji powiatu znalazły wyraz w koncepcji „5–15–50”, tj. 5 gmin wchodzących w skład powiatu, stolica powiatu licząca minimum 15 tys. mieszkańców, co najmniej 50 tys. mieszkańców w powiecie. Miasto powiatowe powinno być zdolne do wypełniania ponadgminnych zadań publicznych. Jednak specyfika położenia geograficznego wpływająca na powstanie trwałych więzi ponadgminnych wyznaczonych siecią osadniczą wymuszała niekiedy potrzebę tworzenia powiatów pozbawionych większych ośrodków miejskich. W rezultacie powstały powiaty znacznie różniące się między sobą pod względem liczby ludności, obszaru i rozmieszczenia instytucji.

Jak wynika z ustawy o samorządzie powiatowym, nie ograniczając uprawnień gmin, powiat wykonuje zadania publiczne w wymiarze lokalnym. Zadania powiatu uzupełniają zadania publiczne gmin. W przeciwieństwie do gmin, którym przysługuje domniemanie kompetencji, kompetencje samorządu powiatowego są wymienione enumeratywnie. W rezultacie nowe nieuregulowane sprawy zalicza się do zadań gmin. Zakres zadań powiatu

⁹ Dz.U. z 1998 r. Nr 91, poz. 578.

¹⁰ Dz.U. z 1998 r. Nr 91, poz. 576.

¹¹ Dz.U. z 1998 r. Nr 91, poz. 577.

¹² Dz.U. z 1998 r. Nr 96, poz. 603.

¹³ Dz.U. z 1998 r. Nr 106, poz. 668.

¹⁴ Dz.U. z 1998 r. Nr 150, poz. 983.

¹⁵ Sitek M., 2004. Reforma administracyjna 1998 r. [w:] Budowanie instytucji państwa 1989–2001 w poszukiwaniu modelu. Wydawnictwo Sejmowe Warszawa, 159.

wynika z wcześniejszych kompetencji urzędów rejonowych i organów rządowej administracji specjalnej. W ustawie o samorządzie powiatowym stwierdzono, że powiat wykonuje zadania publiczne o ponadgminnym charakterze, określone ustawami w zakresie:

- ✓ edukacji publicznej (prowadzenie szkół średnich);
- ✓ promocji i ochrony zdrowia;
- ✓ pomocy społecznej (wyплаты zasiłków rodzinnych);
- ✓ polityki prorodzinnej;
- ✓ wspierania osób niepełnosprawnych;
- ✓ transportu i dróg publicznych (utrzymanie, rozwój i modernizacja dróg powiatowych);
- ✓ zagospodarowania przestrzennego i nadzoru budowlanego;
- ✓ kultury, sportu i turystyki;
- ✓ gospodarki nieruchomościami, geodezji, kartografii i katastru;
- ✓ gospodarki wodnej i ochrony środowiska;
- ✓ rolnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego;
- ✓ ochrony przeciwpowodziowej, przeciwpożarowej oraz zapobiegania klęskom żywiołowym;
- ✓ porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli;
- ✓ przeciwdziałania bezrobociu oraz aktywizacji lokalnego rynku pracy;
- ✓ ochrony praw konsumenta;
- ✓ promocji powiatu;
- ✓ współpracy z organizacjami pozarządowymi;
- ✓ utrzymania powiatowych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych.

Szczególnie istotnym zadaniem powiatu jest przeciwdziałanie bezrobociu i aktywizacja lokalnego rynku pracy. Ze względu na utrzymującą się w Polsce relatywnie wysoką stopę bezrobocia i jej zróżnicowanie terytorialne działania powiatu w tym zakresie mają pobudzić aktywność ekonomiczną mieszkańców. Do zadań powiatu należą m.in.: inicjowanie i finansowanie prac interwencyjnych, robót publicznych i szkoleń; inicjowanie tworzenia dodatkowych miejsc pracy oraz udzielanie pomocy bezrobotnym w podejmowaniu działalności na własny rachunek; udzielanie pomocy bezrobotnym i innym osobom poszukującym pracy; współdziałanie z powiatowymi radami zatrudnienia w sprawach dotyczących ograniczania bezrobocia, a zwłaszcza rozdziału i wykorzystania środków Funduszu Pracy oraz Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. Poza tym obowiązkiem powiatu jest rejestrowanie bezrobotnych, przyznawanie i wypłacanie zasiłków przedemerytalnych i świadczeń przedemerytalnych; pośrednictwo zawodowe oraz wydawanie decyzji w sprawie o umorzenie części pożyczki udzielonej z Funduszu Pracy¹⁶.

Poza kompetencjami powiatu w zakresie funkcjonowania lokalnego rynku pracy zadania jego koncentrują się na świadczeniu usług administracyjnych dla ludności, w mniejszym stopniu dotyczą oddziaływania na rozwój lokalny. Powyższy stan rzeczy znalazł odzwierciedlenie w badaniach przeprowadzonych na przygraniczu, w których władze powiatowe miały trudności w określeniu działań podjętych na rzecz rozwoju powiatu. Odpowiedzi były enigmatyczne, co mogło sugerować małą realną wiedzę o sytuacji w powiecie lub niechęć do współpracy wynikającą z braku faktycznego wpływu na kształtowanie rozwoju lokalnego.

¹⁶ Patrzalek L., *Finanse...*, dz. cyt., s. 24.

Podobnie jak w przypadku powiatów w pracach nad mapą województw kierowano się przede wszystkim kryteriami instytucjonalno-funkcjonalnymi oraz akceptacji społecznej. Inaczej jednak niż w przypadku powiatów założono, że na poziomie regionalnym brak jest silnych więzi społecznych, dlatego też pierwszeństwo przyznano kryteriom funkcjonalnym. Inne kryteria takie jak: konsensus społeczny, dostosowanie do standardów europejskich, doświadczenia kulturowo-historyczne, interes państwa miały znaczenie drugoplanowe.

Województwo stało się jednostką samorządu terytorialnego, a zarazem największą jednostką zasadniczego podziału terytorialnego kraju. Zasadnicze zadania województwa określono jako strategia rozwoju województwa oraz prowadzenie polityki wewnątrzregionalnej. Podstawowymi celami strategii są: pobudzanie aktywności gospodarczej, podnoszenie poziomu konkurencyjności i innowacyjności gospodarki województwa, zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego z uwzględnieniem potrzeb przyszłych pokoleń oraz kształtowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego.

Prowadzenie polityki wewnątrzregionalnej koncentruje się na działaniach dotyczących pozyskiwania i łączenia środków finansowych (publicznych i prywatnych) w celu realizacji zadań z zakresu użyteczności publicznej, utrzymania i rozbudowy infrastruktury społecznej i technicznej o znaczeniu wojewódzkim oraz tworzenia warunków rozwoju gospodarczego. Polityka intraregionalna koncentruje się na wewnętrznych możliwościach rozwoju województwa i stara się wykorzystać tkwiący w regionie potencjał wynikający z naturalnych i historycznych uwarunkowań. Polityka ta opiera się na potencjale ludzkim, ekologicznym, infrastrukturalnym, finansowym, innowacyjnym i instytucjonalnym regionu. Do pełnego wykorzystania tkwiącego w regionie potencjału konieczne jest współistnienie określonych czynników, w tym takich jak:

- ✓ zwarta przestrzeń funkcjonalno-gospodarcza stwarzająca możliwości określania i osiągania celów rozwoju społecznego i ekonomicznego oraz istnienie silnego ośrodka metropolitarnego oddziaływającego na otoczenie;
- ✓ podmioty decyzyjne o przejrzystości zdefiniowanych kompetencjach, wyposażone w samodzielny budżet i narzędzia ekonomiczno-prawne, umożliwiające skuteczne prowadzenie polityki intraregionalnej;
- ✓ integralne pojmowanie rozwoju umożliwiające społecznościom regionalnym i lokalnym antycypację swojego obszaru jako gospodarczej, socjalnej, ekologicznej i politycznej przestrzeni życiowej;
- ✓ dostatecznie działająca komunikacja między społecznościami w obrębie regionów, służąca samoorganizacji regionalnej i umacnianiu się tożsamości oraz identyfikacji społeczności z regionem;
- ✓ obecność i twórcza aktywność osobistości przywódczych i głównych podmiotów gospodarczych, dla których pierwszorzędne znaczenie mają cele związane z rozwojem regionu¹⁷.

Innym zadaniem z zakresu polityki rozwoju województwa jest dążenie samorządu do przełamywania barier strukturalnych i układów branżowych tkwiących w gospodarce regionu, a tym samym pełnego wykorzystania zasobów regionalnych. W tym celu samorząd województwa powinien skoncentrować się na takich zasobach regionu jak: przestrzeń, środowisko przyrodnicze, kapitał ludzki, dziedzictwo kulturowe i historyczne, infrastruktura, układ instytucjonalny oraz zasoby finansowe. Połączenie tych elementów daje szansę na zmo-

¹⁷ Patrzalek L., *Finanse...*, dz. cyt., s. 29–30.

bilizowanie przedsiębiorczości w regionie, a tym samym obniżenie bezrobocia. Polityka ta zakłada partnerstwo i współpracę poprzez stowarzyszenie i mobilizację w regionie podmiotów publicznych i prywatnych oraz poprzez włączenie prywatnych partnerów, a także interwencji publicznych do zintegrowanego działania na rzecz danego terytorium¹⁸.

Politykę wewnątrzregionalną cechuje również koncentracja władz samorządowych na wzroście innowacyjności i konkurencyjności regionu. Obliguje to władze samorządu województwa do: współpracy z przedsiębiorstwami w celu rozpoznania i przełamania barier innowacyjnych; oddziaływania na przedsiębiorstwa w formie dotacji celowych sprzyjających zwiększeniu efektów innowacyjnych w regionie i pokonywaniu wąskich gardeł; wspierania możliwości kooperacyjno-innowacyjnych przedsiębiorstw oraz poszerzania efektów wynikających z synergii stosowanych instrumentów.

Oprócz ww. zadań samorządu wojewódzkiego, tj. opracowania strategii rozwoju regionalnego i prowadzenia polityki wewnątrzregionalnej, samorząd wojewódzki wykonuje inne zadania publiczne, nie wykonywane przez gminy i powiaty. Do najistotniejszych zaliczyć należy zadania z zakresu: edukacji publicznej (szkolnictwo policealne, wyższe szkoły zawodowe); promocji i ochrony zdrowia; kultury i ochrony jej dóbr; pomocy społecznej; zagospodarowania przestrzennego i modernizacji terenów wiejskich; modernizacji, utrzymywania i ochrony dróg publicznych; transportu; bezpieczeństwa publicznego; ochrony środowiska; gospodarki wodnej; przeciwdziałania bezrobociu i aktywizacji lokalnego rynku pracy (prowadzenie wojewódzkich urzędów pracy). Zadania te uzupełniają podstawowy cel samorządu wojewódzkiego, jakim jest planowanie i realizowanie polityki regionalnej.

Podsumowując, reaktywacja samorządu terytorialnego umożliwiła w pierwszej kolejności władzom gminnym, a później również powiatowym i wojewódzkim przejęcie odpowiedzialności za rozwój lokalny i regionalny. Peryferyjność obszarów przygranicznych sprawiła, że władze w większym stopniu musiały otworzyć się na współpracę z partnerami zagranicznymi, korzystając ze stopniowego zanikania granicy, która wcześniej była barierą koegzystencji. Na obszarach przygranicznych polsko-niemieckich w pierwszym okresie przemian rozwinął się przede wszystkim handel, jednak nie stał się on zaczynem pogłębionej współpracy gospodarczej. W dalszej kolejności nastąpił rozwój współpracy pomiędzy gminami w zakresie rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej. Na obszarach przygranicza polsko-czeskiego formalne kontakty pomiędzy władzami gmin nie przekładają się na realną współpracę gospodarczą i społeczną.

2.2. Nowe zarządzanie publiczne w administracji publicznej

Współcześnie o dynamice rozwoju regionalnego i lokalnego w coraz większym stopniu decyduje jakość administracji samorządowej, przejawiająca się m.in. aktywnością i sprawnością w zarządzaniu gminą, powiatem czy województwem. Wzrost efektywności instytucjonalnej państwa trudny jest do osiągnięcia bez wprowadzenia nowych metod zarządzania administracją publiczną wzorowanych na instytucjach prywatnych. Dotyczy to zwłaszcza przeniesienia koncepcji zarządzania publicznego na grunt samorządu terytorialnego jako podmiotu odpowiedzialnego z jednej strony za rozwój lokalny i regionalny, a z drugiej jako instytucji

¹⁸ Tamże, s. 30.

świadczącej usługi na rzecz społeczeństwa, w tym zaspokajającej zbiorowe potrzeby mieszkańców.

Problem jakości administracji publicznej i zarządzania publicznego jest szczególnie istotny na obszarach przygranicznych. Wynika to z ich peryferyjnego położenia oraz kumulacji problemów społecznych i gospodarczych wymagających aktywnych działań administracji publicznej. Przejście od administrowania do zarządzania terytorium jest na obszarach przygranicznych koniecznością, w przeciwnym wypadku dystans dzielący te obszary od wiodących ośrodków wzrostu w regionie będzie się pogłębiać. Nowe zarządzanie publiczne dostarcza niezbędnych narzędzi umożliwiających usprawnienie funkcjonowania administracji publicznej, a w konsekwencji lepszą realizację zadań prorozwojowych.

W literaturze występują liczne definicje zarządzania. Wynika to z interdyscyplinarnego charakteru nauki organizacji i zarządzania. Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzić można, że zarządzanie jest procesem oddziaływania organów i administracji samorządu terytorialnego na przedmiot zarządzania tak, aby działanie zmierzało do osiągnięcia postawionych przed nim celów, czyli było zgodne z celami przyjętymi przez podmiot zarządzania¹⁹. Zarządzanie oznacza zespół działań podejmowanych w celu wywołania pożądanego przebiegu procesów i zjawisk w obrębie samorządu terytorialnego. Jak wynika z powyższego, zarządzanie przynależy do sfery procesów regulacyjnych. W procesie zarządzania można wyodrębnić procesy decyzyjne, wykonawcze i kontrolne. Z tak pojmowanego zarządzania wynika, że charakteryzuje się ono następującymi cechami:

- ✓ jest procesem informacyjno-decyzyjnym;
- ✓ nosi charakter pracy kierowniczej i zespołowej;
- ✓ stanowi system działań regulacyjnych zgodnie z przyjętymi celami;
- ✓ jest procesem koordynacyjnym, harmonizującym działania różnych osób, instytucji i podmiotów gospodarczych²⁰.

Dotychczasowa praktyka funkcjonowania samorządu terytorialnego wskazuje, że przeważnie mamy do czynienia z administrowaniem a nie zarządzaniem. Na tle administrowania zarządzanie jest procesem aktywnym i kreatywnym. Zarządzanie w samorządzie terytorialnym łączy się z polityką rozwoju i strategią rozwoju. Działania te są względem siebie komplementarne, a niekiedy przenikają się. Dzięki procesowi zarządzania tworzy się warunki, a następnie realizuje politykę rozwoju. Prawidłowa polityka rozwoju powinna opierać się na strategii rozwoju, wyznaczającej długookresowe cele.

Nowe spojrzenie na zarządzanie publiczne przyniosła krytyka tradycyjnego modelu administracji publicznej, jaka nastąpiła w połowie lat siedemdziesiątych XX w. Krytykowano jego konstrukcję opartą na ściśle określonej hierarchii, rządzącej się wyraźnie sformułowanymi przepisami i liniami podporządkowania²¹. Kolejnych argumentów za zmianami w funkcjonowaniu administracji publicznej dostarczyła dynamicznie rozwijająca się nowa ekonomia instytucjonalna, a zwłaszcza teoria wyboru publicznego i teoria agencji.

Wraz z narastającą krytyką dotyczącą funkcjonowania administracji publicznej nastąpił szybki postęp techniczny i technologiczny wymuszający zmiany w zarządzaniu organizacjami publicznymi. Szczególnie łatwy dostęp do informacji pozwalał na spłaszczenie struktur organizacyjnych, gdyż zmniejszyło się zapotrzebowanie na opracowywanie i przekazywanie informacji przez kierowników średniego szczebla zarządzania.

¹⁹ Wojciechowski E., 2003. Zarządzanie w samorządzie terytorialnym. Difin Warszawa, 11.

²⁰ Tamże, s. 11–12.

²¹ Zalewski A. (red.), 2005. Nowe zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym. SGH Warszawa, 13.

W rezultacie zachodzących zmian nastąpiła reorientacja w zarządzaniu publicznym. Zmiany te zmierzają w kierunku udoskonalenia stosowanych metod zarządzania do osiągnięcia następujących celów:

- ✓ zapewnienie odpowiedzialności w zarządzaniu publicznym;
- ✓ pomiar i ocena rezultatów, zamiast tradycyjnej orientacji na nakłady i ekspansję;
- ✓ zwiększenie zaangażowania sektora publicznego w rozwój zasobów ludzkich administracji publicznej, zwłaszcza poprzez poprawę procesu zatrudniania i awansowania pracowników ma podstawie kwalifikacji merytorycznych;
- ✓ promowanie etyki w służbie publicznej i eliminowanie korupcji;
- ✓ zastosowanie przedsięwzięć obniżających koszty i zwiększających świadomość potrzeby wykorzystania skutecznych technik opartych na wiarygodnej informacji w prowadzeniu spraw publicznych;
- ✓ wprowadzenie kryteriów jakości w całym sektorze usług publicznych, które zawierają jasno określone bodźce, uprawnienia kierownictwa i nadają silniejszy mandat do świadczenia usług sprzyjających obywatelom;
- ✓ określanie celów strategicznych i operacyjnych organizacji publicznych²².

Podsumowując, celem działania sektora publicznego staje się coraz częściej osiągnięcie efektywnych wyników ekonomicznych i społecznych. Odchodzi się natomiast od nastawienia na nakłady. W konsekwencji coraz bardziej liczą się efekty uzyskiwane z poniesionych nakładów i one stają się głównymi miernikami oceny działalności sektora publicznego. Zmiana orientacji zarządzania wymaga wprowadzenia menedżerskich metod i technik zarządzania zarówno działalnością, jak i finansami organizacji publicznych.

Istotę zarządzania publicznego przedstawił Ch. Hood, według niego „nowe zarządzanie publiczne” składa się z siedmiu głównych elementów:

- ✓ wprowadzenia profesjonalnego zarządzania w sektorze publicznym;
- ✓ określenia standardów i mierników działalności;
- ✓ nacisku na kontrolę wyników działalności;
- ✓ nastawienia na podział jednostek sektora publicznego;
- ✓ wprowadzenia konkurencji do sektora publicznego;
- ✓ wykorzystania w sektorze publicznym metod i technik zarządzania stosowanych w sektorze prywatnym;
- ✓ dyscypliny i oszczędności wykorzystania zasobów²³.

Wprowadzenie profesjonalnego zarządzania publicznego wymaga stworzenia odpowiednich warunków, w tym przekazania menedżerom uprawnień do swobodnego podejmowania decyzji, aby mogli być odpowiedzialni za wyniki osiągnięte przez organizację publiczną. Również ustalenie jasnych standardów i mierników w administracji publicznej ma ułatwić ocenę realizacji wyznaczonych celów.

Przemiany w zarządzaniu w sektorze publicznym były przedmiotem badań OECD. Zdaniem tej organizacji wiele państw stara się wprowadzić zasady zarządzania publicznego w życie, co wyraża się odejściem od regulacji działań administracji za pomocą zasad i reguł hierarchicznej władzy na rzecz poprawy zarządzania zasobami ludzkimi oraz otwarciem na

²² Ireisat J.E., 2001. *The New Public Management and Reform* [w:] *Handbook of Public Management Practice and Reform*. New York-Basel, 542–543 (cytowane za: Zalewski A. (red.) *Nowe...*, dz. cyt., 16–17).

²³ Hood Ch., 1991. *A Public Management for All Seasons?* *Public Administration*, vol. 69(1), 4–5.

wykorzystanie sektora prywatnego do stworzenia skutecznego, konkurencyjnego i otwartego na kontraktowanie usług systemu zaspokajania potrzeb publicznych²⁴.

Pomimo różnych podejść do problemu zarządzania w sektorze publicznym można zaobserwować, że proponowane rozwiązania zmierzają do osiągnięcia dwóch zasadniczych celów, tzn. do zmniejszenia udziału sektora publicznego w gospodarce i poprawy skuteczności oraz efektywności jego funkcjonowania. Realizacji wymienionych celów służyć ma urynkowanie sektora publicznego. Jednak wbrew stanowisku neoliberalistów nie musi to nastąpić wyłącznie w wyniku prywatyzacji w sektorze publicznym. Jak twierdzą D. Osborne i T. Gaebler, „*prywatyzacja jest jedną z odpowiedzi, nie zaś odpowiedzią jedyną*” na poprawę funkcjonowania sektora publicznego²⁵. Twierdzą oni, że sprywatyzować można poszczególne i ściśle określone funkcje sterownicze (np. wykonywanie usług), ale samego procesu rządzenia przekazać nikomu nie można. Sektor publiczny lepiej wywiązuje się z takich funkcji jak: regulacje prawne, przestrzeganie zasad równości i spójności społecznej, zapewnienie ciągłości i odpowiedniego poziomu usług publicznych²⁶.

Przekazanie uprawnień do świadczenia usług przedsiębiorstwom prywatnym nie jest jednoznaczne ze zrzeczeniem się przez sektor publiczny odpowiedzialności za nie. Sektor publiczny nadal podejmuje decyzje polityczne w niniejszym zakresie, a także niejednokrotnie finansuje ową działalność. Wymaga to istnienia władz publicznych o „wysokiej jakości”. Działania władz nakierowane są na decydowanie i zarządzanie (rządzenie), a nie wykonywanie czy też administrowanie.

Fundamentem zarządzania publicznego jest stworzenie stosunków rynkowych i konkurencji w procesie świadczenia usług publicznych. Do realizacji tego celu można wykorzystać różne instrumenty, np. J. Bailey zalicza do nich:

- ✓ prywatyzację przedsiębiorstw publicznych;
- ✓ kontraktowanie usług na podstawie przetargów;
- ✓ tworzenie rynków wewnętrznych;
- ✓ tworzenie agencji;
- ✓ opłaty za usługi²⁷.

Przedstawione instrumenty mają pobudzić konkurencję między producentami i dzięki temu poprawić efektywność i jakość usług.

Z kolei Osborne i Gaebler proponują trzydzieści sześć metod świadczenia usług alternatywnych wobec standardowego systemu przyjętego w organizacjach publicznych, dzieląc je na metody: tradycyjne, innowacyjne i awangardowe²⁸.

²⁴ Zalewski A. (red.) Nowe..., dz. cyt., 28.

²⁵ Osborne D., Gaebler T., 1994. Rządzić inaczej. Jak duch przedsiębiorczości przenika i przekształca administrację publiczną. Media Rodzina Poznań, 79.

²⁶ Tamże, s. 80.

²⁷ Bailey J.S., 1995. Public Sector Economics – Theory, Policy and Practice. Macmillan Press Ltd. London, 127–132.

²⁸ Osborne D., Gaebler T., Rządzić..., dz. cyt., 61.

Tabela 1
Table 1

Alternatywne metody świadczenia usług przez sektor publiczny
Alternative methods of service provision by the public sector

Metody tradycyjne Traditional methods	Metody innowacyjne Innovative methods	Metody awangardowe Methods of avant-garde
<p>tworzenie zasad prawnych i ustanawianie sankcji the creation of legal principles and the establishment of sanctions</p> <p>regulacja albo deregulacja przepisów regulation or deregulation legislation</p> <p>kontrolowanie i badanie control and testing</p> <p>udzielanie licencji licensing</p> <p>polityka podatkowa tax policy</p> <p>dotacje, stypendia i zasiłki grants, scholarships and grants</p> <p>subwencje subsidies</p> <p>kredyty credits</p> <p>gwarancje kredytowe loan guarantees</p> <p>zawieranie umów na usługi contracts for services</p>	<p>koncesjonowanie licensing</p> <p>spółki publiczno-prywatne public-private partnerships</p> <p>spółki publiczno-publiczne public-public partnerships</p> <p>korporacje quasi-publiczne quasi-public corporations</p> <p>przedsiębiorstwa publiczne public enterprises</p> <p>zamówienia order</p> <p>ubezpieczenia insurance</p> <p>nagrody awards</p> <p>zmiany polityki inwestycyjnej changes in investment policy</p> <p>pomoc techniczna technical assistance</p> <p>informacja information</p> <p>informacja o usługach information about services</p> <p>ochotnicy volunteers</p> <p>bony bills</p> <p>opłaty wyrównujące koszty społeczne the fee leveling social costs</p> <p>katalizowanie pracy organizacji pozarządowych catalyzing the work of NGOs</p> <p>skupienie przywódców organizacji pozarządowych focusing the leaders of non-governmental organizations</p> <p>nagłaśnianie publicizing</p>	<p>kapitał załączkowy seed capital</p> <p>inwestowanie w akcje investing in stocks</p> <p>stowarzyszenia dobrowolne voluntary associations</p> <p>samopomoc self-help</p> <p>rekompensaty compensation</p> <p>kierowanie popytem managing demand</p> <p>sprzedaż zamiana albo użytkowanie nieruchomości the sale exchange or use of the property</p> <p>przekształcanie rynku transforming the market</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Osborne D., Gaebler T., *Rządzić...*, dz. cyt., s. 61.

Source: Own calculations based on Osborne D., Gaebler T., *Rządzić...*, dz. cyt., p. 61.

Przedstawione propozycje dążą do wspomnianego już przejścia od świadczenia usług do sterowania zmianami i aktywnego kształtowania społeczności.

Nasuwa się pytanie: czy proponowane rozwiązania można wykorzystać w warunkach polskich? Sama idea wprowadzenia metod zarządzania do sektora publicznego, a zwłaszcza samorządowego jest na pewno słuszna. Rezultatem wprowadzenia zarządzania publicznego powinno być zwiększenie efektywności tego sektora, a także większa skłonność do aktywnych działań na rzecz ludności. Trafny wydaje się także pogląd, iż w wyniku wdrażania zarządzania publicznego powinno nastąpić przede wszystkim wzmocnienie funkcji zarządzających, kierujących w administracji publicznej.

Rozważając zasadność wprowadzenia zarządzania publicznego, oczywiście nie można zapomnieć o tak zasadniczej kwestii jak poprawa jakości świadczonych usług. Jednak ten problem powinien w coraz szerszym zakresie być rozwiązywany przez połączenie kompetencji sektora publicznego z efektywnością sektora prywatnego. Nie można także wykluczyć rosnącego znaczenia tzw. trzeciego sektora (sektora społecznego, organizacji *non-profit*) w świadczeniu usług publicznych.

Wprowadzając zasady zarządzania do sektora publicznego, pamiętać należy jednak o jego specyfice. W przeciwieństwie do sektora prywatnego zasadniczym celem działania nie jest zysk, a zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty. Środki przeznaczone na działalność sektora publicznego mają w dużej mierze charakter publiczny, a to sprawia, iż dysponowanie nimi podlega określonym regułom i procedurom. Ważnym elementem odróżniającym oba sektory jest sposób podejmowania decyzji, który w sektorze publicznym jest z reguły bardziej złożony i długotrwały. Sektor prywatny kieruje się zasadą racjonalnego gospodarowania, podczas gdy sektor publiczny stara się realizować cele przy minimalizacji kosztów działania. Poza tym, warto pamiętać, że sektor publiczny posiada bardziej złożoną strukturę, a prowadzona działalność ma przeważnie charakter usługowy²⁹.

Wprowadzenie zarządzania publicznego wymaga posiadania profesjonalnej kadry administracyjnej. W Polsce stanowi to poważny problem zwłaszcza w odniesieniu do samorządu terytorialnego. Jako antidotum można przyjąć rozwiązanie polegające na objęciu ustawą o służbie cywilnej grupy najważniejszych pracowników samorządowych, stanowiących korpus urzędów komunalnych. Również wprowadzenie zatrudnienia kontraktowego mogłoby usprawnić działanie administracji publicznej.

Z punktu widzenia skuteczności zarządzania publicznego na poziomie gminy widoczny jest brak w strukturze administracji urzędu zarządcy gminy (*city manager*). Zarządca taki odpowiedzialny byłby za zarządzanie administracją, ale również w pewnym stopniu zarządzałby gminą jako całością. Rozwiązanie takie ułatwiłoby koncentrację władz gminnych na problemach strategicznych. Poza tym zapewniłoby ciągłość pracy urzędu gminy w trakcie zmian kadencyjnych.

Badania przeprowadzone na obszarach przygranicznych dają podstawę do stwierdzenia, że wśród władz lokalnych istnieje świadomość znaczenia jakości administracji publicznej i jej wpływu na rozwój lokalny. W czterech z pięciu objętych badaniem ankietowym gminach przedstawiciele władz lokalnych stwierdzili, że od 2004 r. wzrosła sprawność instytucji publicznych szczebla lokalnego. Dwie gminy posiadały certyfikat jakości ISO 9001–2009, potwierdzający formalnie przestrzeganie przez urząd norm jakościowych. Równocześnie w czterech gminach prowadzone są działania zmierzające do regularnej oceny jakości świad-

²⁹ Wojciechowski E., Zarządzanie..., 38–39.

czonych przez administrację usług, w tym poprzez badania ankietowe skierowane do beneficjentów działań urzędów gmin.

Dodatkowo trzy objęte bezpośrednim badaniem gminy posiadały opracowany kodeks etyki, który powinien gwarantować transparentność podejmowanych przez urząd działań, a tym samym wzmacniać jakość samej administracji. Ważne jest to, że gminy dążą do sprawniejszej obsługi beneficjentów indywidualnych i instytucjonalnych przez rozwój e-usług.

Filarem prowadzonej polityki jakości jest dobór kadr urzędniczych, a następnie sprawne zarządzanie posiadanym zasobem ludzkim. Rangę tych działań dodatkowo podnosi fakt, że w licznych przypadkach na obszarach przygranicznych urzędy gmin są ważnym, a przy tym atrakcyjnym i stabilnym pracodawcą. Powyższe rodzi niebezpieczeństwo rekrutacji do pracy osób powiązanych z lokalnymi grupami interesu z pominięciem aspektów merytorycznych. Z przeprowadzonych badań wynika, że w czterech gminach wprowadzony jest system zarządzania zasobami ludzkimi, lecz tylko w dwóch opiera się on na merytokracyjnej rekrutacji. Dominuje system oceny pracowników. Zaobserwować można różnice w podejściu do zarządzania zasobami ludzkimi na przygraniczu z Niemcami i z Czechami. Widoczne jest większe przywiązywanie wagi do pozytywnego motywowania pracowników na przygraniczu z Czechami. Może to wynikać z większych problemów społeczno-gospodarczych występujących na tych obszarach, ale również z większego potencjału rozwojowego tkwiącego w nich. Wykorzystanie potencjalnych atutów gmin wymaga sprawnego działania urzędników i ich permanentnej współpracy z innymi podmiotami działającymi na rzecz rozwoju gminy. Muszą oni stworzyć przede wszystkim konkurencyjny produkt terytorialny, bazujący na walorach turystycznych i zdrowotnych obszaru, atrakcyjny dla mieszkańców Dolnego Śląska, Niemiec i Czech.

Drugim elementem rzutującym na skuteczność działań władz lokalnych jest realizacja założeń nowego zarządzania publicznego. Świadomość konieczności wdrażania niniejszych instrumentów zadeklarowały władze gmin przygranicza z Czechami. Zaznaczyć jednak należy, że wszystkie badane gminy posiadały strategię rozwoju, czyli świadomie lub nie zrealizowały kluczowy postulat nowego zarządzania publicznego, jakim jest planowanie strategiczne. Przy czym, wynikać to mogło nie tyle z chęci implementacji zasad zarządzania do sektora publicznego, ile z wymogów ubiegania się o fundusze unijne.

Instrumenty zarządzania publicznego wykorzystywały, jak już wspomniano, gminy z przygranicza z Czechami, tj. Międzyzlesie i Radków. Korzystały one z takich narzędzi jak zarządzanie przez jakość, zarządzanie wiedzą, *e-government* i *outsourcing*. W najszerszym zakresie zasady zarządzania realizowała gmina Radków. Przypisać to można postawie burmistrza, który przed objęciem swojej funkcji prowadził działalność gospodarczą. Casus gminy Radków potwierdza znaczenie lokalnego lidera w kształtowaniu postaw w gminie, dodatkowo utwierdza w przekonaniu, że wskazany jest przepływ pracowników pomiędzy sektorem publicznym i prywatnym, gdyż pozwala to na wymianę doświadczeń, co jest zjawiskiem pożądanym w sferze publicznej.

Tabela 2 – Table 2

Działania na rzecz wspierania jakości administracji lokalnej w wybranych gminach przygranicznych
Measures to promote the quality of local administration in selected communities border

Wyszczególnienie Specification	Brody	Łęknica	Zgorzelec	Międzyzlesie	Radków
Sprawność instytucji szczebla lokalnego po 2004 r.* The efficiency of local level institutions after 2004*	wzrost increase	bez zmian no change	silny wzrost strong growth	wzrost increase	wzrost increase
Certyfikat jakości Certificate of Quality	NIE NO	TAK Przejrzysta Polska YES transparent Poland	TAK – ISO 9001-2009 YES – ISO 9001-2009	TAK – ISO 9001-2009 YES – ISO 9001-2009	NIE NO
Zasady zarządzania publicznego Principles of public management	NIE NO	NIE NO	NIE NO	TAK – zarządzanie przez jakość YES – Quality Management	TAK – zarządzanie wiedzą, YES e-government, outsourcing
Samocena lub ocena jakości administracji Self-assessment or evaluation of the quality of administration	TAK YES	TAK ankieta YES questionnaire	TAK – ankieta YES – questionnaire	TAK – system samoceny prowadzony w ramach kontroli zarządczej YES – self-assessment system operated under the management control	NIE NO
Zarządzanie zasobami ludzkimi Human Resource Management	TAK system oceny pracowników YES staff appraisal system	NIE NO	TAK – merytokratyczna rekrutacja, system oceny pracowników YES meritocratic recruitment, staff appraisal system	TAK – merytokratyczna rekrutacja, szkolenia, system motywacyjny i oceny pracowników YES – meritocratic recruitment, training, motivation and evaluation system for employees	TAK – szkolenia, system motywacyjny i oceny pracowników YES – training, motivation and evaluation system for employees
Kodeks etyki Code of Ethics	TAK YES	TAK YES	NIE NO	TAK YES	NIE NO
Usługi realizowane za pomocą Internetu The services provided via the Internet	TAK YES	TAK YES	TAK YES	TAK YES	TAK YES

* ocena własna przedstawiciela gminy według skali; silny wzrost, wzrost, bez zmian, spadek, silny spadek, brak zdania

self-assessment by a representative of the municipality of scale, strong growth, increase, no change, decrease, a strong decline, no opinion

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych – Source: own study based on surveys

Podsumowując, należy stwierdzić, że na obszarach przygranicznych coraz większy nacisk kładzie się na wzrost jakości administracji publicznej, traktując ją jako endogeniczny czynnik rozwoju lokalnego. Równocześnie władze gminne zaczynają stopniowo dostrzegać konieczność wprowadzenia zasad zarządzania do kierowanych przez siebie instytucji. Fundamentalne znaczenie ma łączenie jakości administracji z zarządzaniem, gdyż są to dobra komplementarne. Zarządzanie wymaga odpowiednich kwalifikacji urzędników, co można osiągnąć poprzez ich merytokratyczną rekrutację, a następnie szkolenie i motywowanie połączone z okresową oceną. Ważna jest przy tym postawa lokalnego lidera, wyznaczającego kierunek i tempo zmian.

W tym miejscu nasuwa się pytanie o skuteczność działań podejmowanych przez władze samorządowe. Czy zmiany prawne oraz wprowadzane stopniowo instrumenty zarządzania publicznego pomogły w realizacji podstawowych zadań samorządu, takich jak np. walka z bezrobociem? Na tak postawione pytanie trudno jest odpowiedzieć, gdyż nie sposób jednoznacznie rozgraniczyć i oszacować, jaki wpływ na dane zjawisko mają działania podejmowane przez jednostki samorządu powiatowego i gminnego. Nie ulega wątpliwości, że sytuacja na rynku pracy jest m.in. pochodną kondycji podmiotów gospodarczych, a ta z kolei wynika zarówno ze świadomych i celowych działań władz publicznych, jak również z ogólnej sytuacji społeczno-gospodarczej związanej z koniunkturą na rynku krajowym i rynkach zagranicznych. Również podejmowane przez nich decyzje dotyczące lokalizacji inwestycji są wypadkową działań władz publicznych i czynników, na które nie mają one wpływu lub wpływ ten jest ograniczony.

Pamiętać również należy, że takie zjawiska jak migracje ludności do aglomeracji będących ośrodkami wzrostu są charakterystyczne dla obszaru UE. Również niemieckie obszary przygraniczne, dysponujące większymi środkami inwestycyjnymi, borykają się z podobnymi problemami.

2.3. Formy współpracy przygranicznej i transgranicznej. Fundusze unijne

Na obszarach przygranicznych gminy realizują swoje zadania, współpracując z instytucjonalnymi i prywatnymi partnerami krajowymi i zagranicznymi, zarówno za pomocą swoich ustawowych organów, jak i korzystając z pomocy instytucji, w tym instytucji otoczenia biznesu (IOB).

Przyznane w wyniku reformy samorządowej nowe kompetencje i zadania gminom przyczyniły się do wzrostu aktywności władz lokalnych w zakresie współpracy z gminami po drugiej stronie granicy. Wszystkie objęte badaniami ankietowymi gminy nawiązały współpracę z partnerem transgranicznym.

Współpraca instytucjonalna gmin na obszarach przygranicznych
Institutional cooperation of communities in border areas

Nazwa gminy Name of community	Partner	Forma współpracy Form of cooperation
Brody	Forst	Wiele płaszczyzn – sfera gospodarcza, społeczna i szkolnictwo Many planes – the sphere of economic, social and education
Łęknica	Bad Muskau, Hejnice	Współpraca w zakresie wymiany doświadczeń samorządowych, współpraca gospodarcza, kulturalna, pomoc w zakresie przeciwdziałania i usuwanie skutków klęsk żywiołowych Cooperation and exchange of experiences of local, economic cooperation, cultural, assistance in preventing and removed the effects of natural disasters
Zgorzelec	Powiat Goerlitz – district Goerlitz, miasto Goerlitz – town Goerlitz, Schonau Berzdorf, Cernous	Rozbudowa infrastruktury, współpraca w zakresie turystyki, kultury, szkolnictwa i ratownictwa Development of infrastructure, cooperation in the field of tourism, culture, education and rescue
Międzyzlesie	Miasto Kraliky – town Kraliky, starostwo Bartoszowice i Stadt Lohne – district Bartoszowice and Stadt Lohne	Projekty transgraniczne, wizyty partnerskie Cross-border projects, visits to partner
Radków	Miasto Broumov – town Broumov, miasto Police – town Police, Dobruska, Velke Petrovice, Machov, Suchy Dul	Wspólna realizacja projektów The joint implementation of projects

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych – Source: own study based on surveys

Jak wynika z powyższej tabeli, gminy współpracują na wielu płaszczyznach, w tym realizując wspólne projekty finansowane ze środków unijnych. Współpraca ta w pierwszej kolejności dotyczy realizacji wspólnych przedsięwzięć infrastrukturalnych, ułatwiających dostępność komunikacyjną obszarów po obu stronach granicy. Priorytety w zakresie inwestycji „twardych” wynikały z jednej strony z dynamizacji procesów gospodarczych spowodowanych zanikaniem bariery w postaci granicy, z drugiej – były konsekwencją dotychczasowych zaniechań na tym obszarze. Również struktura środków unijnych preferowała inwestycje zmierzające do przewyżczenia ograniczeń infrastrukturalnych. Obecnie coraz większej wagi nabiera współpraca w zakresie tzw. infrastruktury miękkiej, czyli projekty przeznaczone na budowanie więzi społecznych, kulturalnych pomiędzy ludnością gmin przygranicznych. Ważne są także wizyty studyjne pozwalające zapoznać się z dobrymi praktykami stosowanymi w gminach po obu stronach granicy. Jednak wywiady przeprowadzone z przedstawicielami gmin wskazują na problemy we współpracy zwłaszcza z partnerem czeskim. Wynika to z jednej strony z dużego stopnia centralizacji w zakresie podejmowania decyzji po stronie czeskiej, z drugiej – z negatywnego nastawienia tamtejszych władz do współpracy z partnerem polskim.

Jak już wspomniano, realizując swoje zadania, w tym w zakresie współpracy przygranicznej i transgranicznej, gminy korzystały z funduszy unijnych.

Tabela 4

Table 4

Środki unijne wykorzystane w rozwoju gmin przygranicznych w latach 2004–2011
The EU measures used in the development of border communities in the years 2004–2011

Gmina Community	Rodzaj programu Form of programme	Kwota [zł] Sum
Brody	PROW	1 271 575
	PO KL	200 000
	EWT	3 211 003
	PHARE 2000	5 000 000
Lęknica	PHARE CBC Polska–Niemcy	360 975*
	INTERREG III Polska–Kraj Związkowy Brandenburgia	4 468 703
	Współpraca Transgraniczna Polska–Saksonia	122 995*
	EFROW	51 208
Zgorzelec	SAPARD	871 698
	ZPORR	1 662 154
	INTERREG III Polska–Saksonia	524 186
	Współpraca Transgraniczna Polska–Czechy	981 938
	PROW	918 938
Międzyzlesie	PHARE CBC	3 445 606
	INTERREG III A	137
	POWT Polska–Czechy	354 526
	PROW „Odnowa i rozwój wsi”	645 373
	PROW „Podstawowe usługi”	732 630
	RPO dla województwa dolnośląskiego	4 996 564
Radków	SAPARD	3 197 200
	INTERREG + EWT Polska–Czechy	11 861 389
	INTERREG + EWT Polska–Saksonia	150 705
	PROW	8 925 566
	RPO dla województwa dolnośląskiego	6 684 703
	EFE	630 496

* kwota w euro

* sum in euro

Zródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Source: own study based on surveys

Objęte badaniem gminy pozyskiwały zarówno środki przeznaczone na współpracę transgraniczną, jak i służące podnoszeniu poziomu rozwoju gminy oraz aktywizujące lokalne środowiska, zwłaszcza na obszarach wiejskich.

Na podstawie analizy danych zaprezentowanych w powyższej tabeli nie można stwierdzić zasadniczych różnic w aktywności na badanych obszarach przygranicznych w zakresie pozyskiwania środków na współpracę transgraniczną z partnerem zagranicznym. Widoczne jest natomiast większe zaangażowanie w pozyskiwaniu funduszy unijnych gmin z obszarów przygranicznych z Czechami, które w większym zakresie stosują zasady zarządzania publicznego i motywowania pracowników.

Oprócz organów administracji samorządowej na obszarach przygranicznych funkcjonują również instytucje należące do sektora publicznego lub realizujące zadania publiczne, których celem jest stymulacja rozwoju regionalnego i lokalnego. Są to zarówno miejscowe agencje rozwoju regionalnego, jak również terenowe oddziały agencji centralnych czy też inne podmioty tworzone w celu wspierania rozwoju, w tym m.in. wspomagające wzrost przedsiębiorczości. Organizacje te tworzą otoczenie instytucjonalne i wpływają na tempo rozwoju danego obszaru. Zalicza się je do „miękkiej infrastruktury”, a zwłaszcza do tzw. *public infrastructure of economic importance* (infrastruktura publiczna o znaczeniu gospodarczym), której przypisuje się coraz większe znaczenie przy wyborze lokalizacji inwestycji, zwłaszcza w zakresie nowych technologii.

Instytucje otoczenia biznesu są organizacjami oferującymi przedsiębiorcom pomoc w zakresie tworzenia, prowadzenia i rozwoju przedsiębiorstw. Instytucje te w szczególności wspierają (również finansowo) początkujących przedsiębiorców z sektora MSP. Do IOB zalicza się m.in.:

- ✓ stowarzyszenia przedsiębiorców;
- ✓ izby gospodarcze;
- ✓ samorządy przedsiębiorców;
- ✓ centra wspierania przedsiębiorczości;
- ✓ centra i ośrodki transferu technologii;
- ✓ instytucje sfery badawczo-rozwojowej;
- ✓ parki technologiczne i przemysłowe;
- ✓ inkubatory przedsiębiorczości;
- ✓ fundusze seed/ventures (fundusze kapitału załączkowego, wyspecjalizowane w inwestycjach w projekty znajdujące się w fazie zasiewu oraz w fazie startu);
- ✓ fundusze doradcze.

Nie wszystkie wskazane powyżej IOB mogą być tworzone przy współdziałaniu samorządu lokalnego. Co więcej, nie we wszystkich gminach wskazane jest, aby powstawały określone instytucje. Zaznaczyć należy, że wybór, które instytucje należy utworzyć, powinien być przemyślany i dostosowany do posiadanego potencjału społeczno-gospodarczego wynikającego z poziomu rozwoju. O ile w dużych ośrodkach wzrostu należy inwestować w parki technologiczne czy też fundusze seed/ventures wyspecjalizowane we wspieraniu firm z branż wysokich technologii, o tyle w gminach wiejskich można ograniczyć się do tworzenia Wiejskich Inkubatorów Przedsiębiorczości, aktywizujących przedsiębiorców zakorzenionych w miejscowej kulturze i tradycji.

Na badanych obszarach przygranicznych instytucje wspierające przedsiębiorczość występują sporadycznie. Z reguły są to organizacje pozarządowe świadczące usługi dla przedsiębiorców, korzystające na zasadach ogólnych ze środków publicznych. Na terenie gminy

wiejskiej Zgorzelec funkcjonuje fundusz pożyczkowy, co jest zapewne rezultatem sąsiedztwa relatywnie dużego ośrodka miejskiego, jakim jest Zgorzelec-Goerlitz, aktywizującego sąsiadujące obszary wiejskie. Na szczególną uwagę zasługuje brak na badanych obszarach inkubatorów przedsiębiorczości. Powyższy fakt jest o tyle istotny, że inkubatory nie tylko generują przedsiębiorczość, ale również są istotnym elementem wsparcia przedsiębiorcy w początkowym okresie jego działalności. Brakuje również w badanych gminach wyspecjalizowanych jednostek odpowiedzialnych za obsługę inwestora.

Tabela 5
Table 5

Institucje otoczenia biznesu na obszarach przygranicznych
Business institutions in border areas

Gmina Community	Brody	Łęknica	Zgorzelec	Międzyzlesie	Radków
Stowarzyszenia i fundacje świadczące usługi dla biznesu Associations and foundations providing services for business	nie no	nie no	tak yes	nie no	tak yes
Inkubatory przedsiębiorczości Incubators of entrepreneurship	nie no	nie no	nie no	nie no	nie no
Centrum transferu technologii Technology Transfer Centre	nie no	nie no	nie no	nie no	nie no
Centrum obsługi inwestora Investor Center	nie no	nie no	nie no	nie no	nie no
Fundusz poręczeń kredytowych Credit guarantee fund	nie no	nie no	tak yes	nie no	nie no
Fundusz pożyczkowy Loan Fund	nie no	nie no	nie no	nie no	nie no
Agencja rozwoju lokalnego Local development agency	nie no	nie no	nie no	nie no	nie no
Gminny punkt informacyjny Communal information point	nie no	nie no	nie no	tak yes	nie no

Zródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych
Source: own study based on surveys

Nasuwa się zatem pytanie: dlaczego gminy tak małą wagę przywiązują do otoczenia instytucjonalnego? Zapewne przyczyn upatrywać należy w ich peryferyjnym położeniu i słabości ekonomicznej. Transformacja systemowa uwypukliła braki cywilizacyjne tych obszarów, równocześnie rozbudziła potrzeby mieszkańców. Zjawisko to wystąpiło zwłaszcza na obszarach sąsiadujących z Niemcami, gdzie zanik bariery w postaci granicy uwidocznił mieszkańcom dysproporcje w poziomie życia. Rosnące potrzeby ludności sprawiły, że priorytetem władz stały się inwestycje podnoszące poziom życia, obejmujące infrastrukturę, służbę zdrowia i oświatę. Dodatkowo, rozwijający się żywiolowo handel rekompensował braki w przedsiębiorczości w innych branżach. Na obszarach graniczących z Czechami priorytetem stała się potrzeba zagospodarowania majątku powstałego w wyniku likwidacji przedsiębiorstw państwowych oraz rozbudowa zaniedbanej infrastruktury turystycznej. Działań tych nie połączono jednak z aktywizacją lokalnej społeczności, poszukując w pierwszej kolejności

inwestorów zewnętrznych. Równocześnie nastąpił odpływ młodych wykształconych ludzi, który jeszcze mocniej osłabił endogeniczny potencjał rozwoju analizowanych obszarów.

Powyższe zjawiska wzmocniły bariery rozwoju gmin przygranicznych. W rezultacie rozwój instytucji otoczenia biznesu powinien stać się zadaniem priorytetowym władz lokalnych. Największy nacisk należy położyć na wzrost i wspieranie przedsiębiorczości poprzez zakładanie inkubatorów na bazie posiadanego majątku. Innym działaniem może stać się inicjowanie porozumień klastrowych, w branżach tradycyjnie działających na danych obszarach. Wreszcie należy rozwijać centra obsługi inwestora wspierające zarówno przedsiębiorców zainteresowanych lokowaniem inwestycji na obszarze gminy, jak również pomagające rodzimym przedsiębiorcom, rozwijającym działalność w gminach partnerskich.

2.4. Podsumowanie

Podsumowując, przez okres PRL-u obszary przygraniczne rozwijały się w izolacji od zagranicznych sąsiadów. Granica stanowiła barierę, rozdzielającą niejednokrotnie obszary powiązane z sobą funkcjonalnie. Przemiany jakie nastąpiły po 1989 r. dały możliwość ponownego budowania wzajemnych relacji opartych na współpracy instytucjonalnej, gospodarczej i społecznej. Równocześnie zmiany prawne związane z procesem decentralizacji administracji publicznej dały gminom instrumenty umożliwiające im prowadzenie własnej polityki rozwoju lokalnego. Peryferyjne względem głównym ośrodków rozwoju regionalnego położenie tych obszarów wzmocniło tendencję otwierania się na współpracę przygraniczną. Jednocześnie pojawiły się bariery współpracy zakorzenione w historii i kulturze, w tym bazujące na stereotypach. Współpraca transgraniczna szybciej rozwija się na przygraniczu z Niemcami, co wynika z większej otwartości na współpracę partnerów niemieckich, którzy także borykają się z problemem stagnacji na swoich obszarach przygranicznych. Powyższą tezę potwierdzają badania empiryczne przeprowadzone na obszarach przygranicznych, w tym wywiady z przedstawicielami polskich władz samorządowych.

Transformacja systemowa uwypukliła także problemy obszarów przygranicznych związane z koniecznością zagospodarowania zdekapitalizowanego majątku pozostałego po przedsiębiorstwach państwowych. Sprawność działań władz lokalnych w niniejszym zakresie zależy m.in. od jakości administracji publicznej. Przeprowadzone badania wykazały, że wśród władz lokalnych istnieje świadomość znaczenia jakości w administracji. Podejmowane są również działania wzmacniające jakość, jednak w ograniczonym zakresie powiązane są one z wprowadzaniem zasad nowego zarządzania publicznego.

Kluczowym elementem wpływającym na rozwój obszarów przygranicznych jest otoczenie instytucjonalne. Badania wykazały, że niestety brakuje tam IOB, a władze lokalne w bardzo ograniczonym zakresie angażują się w ich tworzenie. Zachowanie takie może pogłębić niekorzystny proces marginalizacji tych obszarów.

Przeprowadzone wywiady pogłębione wykazały duże znaczenie lokalnych liderów w rozwoju gminy. Wprawdzie gminy działają według takich samych uregulowań prawnych, to jednak sposób i skuteczność wykorzystania istniejących rozwiązań zależy od lidera, który potrafi sformułować cel rozwoju oraz wyznaczyć główne działania niezbędne do jego osiągnięcia.

Konkludując, decentralizacja sektora publicznego pozytywnie wpłynęła na rozwój obszarów przygranicznych. Władze podjęły próbę przełamania barier rozwojowych tkwiących

zarówno w położeniu obszarów, jak i w mentalności społeczeństwa. Jednak efekty uzależnione są nie tylko od ich działań. Wpływają na nie ogólnoswiatowe zjawiska takie jak: kryzys, migracje do ośrodków wzrostu, starzenie się społeczeństwa. W rezultacie obszary te wymagają współdziałania władz lokalnych z regionalnymi i centralnymi w celu opracowania spójnego programu ich rozwoju.

Piśmiennictwo

- Bailey J.S., 1995. *Public Sector Economics – Theory, Policy and Practice*. Macmillan Press Ltd., London.
- Hood Ch., 1991. *A Public Management for All Seasons?* *Public Administration*, vol. 69(1).
- Pancer-Cybulska E., 1999. *Uwarunkowania samorządności lokalnej i regionalnej w Polsce w aspekcie kreowania i wzrostu konkurencyjności [w:] Konkurencyjność regionów*. Wyd. AE im. Oskara Langego we Wrocławiu.
- Patrzalek L., 2004. *Finanse samorządu terytorialnego*. Wyd. AE im. Oskara Langego we Wrocławiu.
- Reforma Administracji Publicznej „Państwo sprawne, przyjazne, bezpieczne”. Wybór opinii i ekspertyz, 1997. Tom I i II, Warszawa.
- Osborne D., Gaebler T., 1994. *Rządzić inaczej. Jak duch przedsiębiorczości przenika i przekształca administrację publiczną*. Media Rodzina Poznań.
- Sitek M., 2004. *Reforma administracyjna 1998 r. [w:] Budowanie instytucji państwa 1989–2001 w poszukiwaniu modelu*. Wydawnictwo Sejmowe Warszawa.
- Wojciechowski E., 2003. *Zarządzanie w samorządzie terytorialnym*. Difin Warszawa.

3. ZMIANY DEMOGRAFICZNE NA PRZYGRANICZU

Podstawowym przejawem zachodzących zmian społeczno-gospodarczych i jednocześnie czynnikiem wpływającym na kształtowanie struktury demograficznej są zjawiska migracyjne. Potwierdzeniem silnych związków przyczynowo-skutkowych zjawisk migracyjnych z poziomem rozwoju poszczególnych obszarów jest wysokie dodatnie skorelowanie salda migracji m.in. z takimi wyznacznikami poziomu rozwoju obszarów wiejskich jak aktywność ekonomiczna ludności poza rolnictwem – szczególnie kobiet, nasilenie budownictwa mieszkaniowego, poziom wykształcenia ludności oraz dochody własne gmin [Łabędzki 2009].

Migracje ludności występowały zawsze, jedynie różne bywały ich przyczyny, nasilenie, zasięg i konsekwencje. W okresie pokoju główną przyczyną migracji są asymetrie pomiędzy obszarami w zakresie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, a przede wszystkim warunków pracy i życia [Rajkiewicz 2007]. W przypadku większości migracji trudno jednoznacznie wskazać, czy główną ich przyczyną jest „wypychanie” z dotychczasowego miejsca pobytu, czy też przyciąganie przez obszar imigracji. Najczęściej migrują, i to na większe odległości, ludzie młodzi i lepiej wykształceni.

Współcześnie główną przyczyną migracji zarobkowych jest zróżnicowanie poziomu rozwoju regionów, jednocześnie zjawiska migracyjne wywierają istotny wpływ na równowagę na poszczególnych rynkach pracy oraz zmiany kulturowe i w kapitale ludzkim; w szczególności w strukturze demograficznej, poziomie wykształcenia i życia [Domański 2004, Statystyka społeczna 2007].

W zależności od przyczyn, czasu pobytu i zasięgu wyróżnia się szereg rodzajów migracji. W ostatnich dwóch dekadach najpopularniejszymi migracjami wewnątrz krajowymi w Polsce są tzw. migracje wahadłowe, polegające na codziennym przemieszczaniu się w związku z nauką lub pracą.

Z kolei migracje wewnętrzne na pobyt stały w celach zarobkowych i edukacyjnych następują ze wsi do miast, natomiast ze względów mieszkaniowych i rodzinnych w przeciwnym kierunku [Zwoliński 2007]. Jednocześnie migracje te w coraz większym stopniu zastępowane są migracjami zagranicznymi. Atrakcyjność migracyjna większości regionów Polski uległa obniżeniu i jest obecnie znacznie słabsza niż zachodnioeuropejskich. Przyczyną tego jest osłabienie siły przyciągania przez miasta w kraju, m.in. trudny rynek pracy, brak dostępu do informacji o miejscach i warunkach pracy oraz płacy [Frenkel 2003, Rajkiewicz 2007, Łabędzki 2009]. Migracje zagraniczne były szczególnie nasilone po 2004 r., jednakże ich rzeczywiste rozmiary określają jedynie dane szacunkowe GUS na temat liczby rodaków przebywających za granicą. Wskazują one na ponad 2 mln osób zameldowanych na pobyt stały w Polsce, które wyjechały po 2000 r. i na koniec 2011 r. przebywały poza granicami kraju co najmniej 3 miesiące. Warto jednocześnie zauważyć, że aż 3/4 tych emigrantów zamieszkiwało za granicą co najmniej rok [Informacja... 2012]. Natomiast oficjalne dane statystyczne pochodzące z ewidencji ludności wskazują jedynie na około 100 tys. emigracji netto na pobyt stały, gdyż większość emigrujących w celach zarobkowych nie wymeldowuje się z pobytu stałego w kraju [Łabędzki 2009].

Nasilone emigracje ze wsi do miast, które wystąpiły po II wojnie światowej, niekorzystnie wpływały na rozwój kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich, szczególnie położonych peryferyjnie względem dużych miast [Domański 2004]. Z kolei napływ netto na wieś, który po raz pierwszy pojawił się w Polsce na początku bieżącego stulecia, nastąpił w efekcie stabilizacji odpływu przy jednoczesnym wzroście napływu ludności z miast na wieś [Łabędzki 2009]. Niestety, wśród emigrujących do miast mieszkańców wsi nadal dominują kobiety [Frenkel 2008], tym samym dodatnie saldo migracji tylko nieznacznie łagodzi problem defeminizacji ludności wiejskiej w wieku matrymonialnym.

Zjawiska migracyjne, w tym tzw. atrakcyjność migracyjną danego obszaru, charakteryzują takie mierniki jak aktywność migracyjna i saldo migracji; zarówno w formie bezwzględnej, jak i względnej w odniesieniu do liczby mieszkańców lub wykorzystując relację salda migracji do aktywności migracyjnej bądź do ogólnej liczby mieszkańców. Ten ostatni wskaźnik najlepiej charakteryzuje atrakcyjność migracyjną, gdyż wskazuje na główny kierunek migracji i ich skalę.

W przypadku gmin miejsko-wiejskich dane statystyczne GUS ujmują jedynie napływ i odpływ ludności dla całej gminy, w tym dla miasta, z pominięciem wewnętrznych wędrówek w gminie między miastem a wsiami. W tej sytuacji podstawowe wskaźniki migracji dla tych gmin są zaniżone.

W województwie dolnośląskim po 2004 r. ujemne saldo migracji utrzymywało się już tylko na tych obszarach wiejskich, które są oddalone od dużych miast, w tym przylegających do zewnętrznych granic województwa. Główną tego przyczyną są słabsze powiązania funkcjonalne z głównymi ośrodkami miejskimi, zarówno województwa, jak i regionów sąsiednich [Łabędzki 2009].

Generalnie począwszy od połowy lat 90. na większości obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego nastąpił wzrost salda migracji, po 2004 r. jedynie wokół dużych miast. Ze względu na wzrost emigracji zagranicznych w tym ostatnim okresie na wielu obszarach

wiejskich województwa, w szczególności przygranicznych, saldo migracji wykazywało jednak niewielki spadek [Łabędzki 2009].

O ile jeszcze na przełomie wieków kierunek i nasilenie migracji na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego wiązały się ze strukturą lokalnej gospodarki (przy przewadze rolnictwa odpływ ludności, przy przewadze funkcji pozarolniczych napływ), to po 2004 r. główną przyczyną migracji wewnętrznych były względy mieszkaniowe (osiedlanie się na obszarach podmiejskich) [Łabędzki 2009].

3.1. Cel i metoda badań

Ze względu na procesy peryferyzacji obszarów przygranicznych, jakie miały miejsce w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, ważnym wyzwaniem jest poprawa niekorzystnych uwarunkowań ich rozwoju, w tym struktury demograficznej.

Celem badań jest odpowiedź na pytanie: czy w okresie intensywnych przemian związanych z transformacją ustrojową kraju, stopniowego otwierania granic państwowych oraz procesów integracyjnych z Unią Europejską na obszarach wiejskich w południowo-zachodniej części przygranicza Polski nastąpiła poprawa struktury demograficznej oraz atrakcyjności migracyjnej?

Cel ten zrealizowano poprzez analizę zmian w zakresie struktury ludności według grup wieku i płci, dzietności oraz zjawisk migracyjnych.

Postawiono następujące dwie hipotezy badawcze:

- ✓ na przygranicznych obszarach wiejskich w dalszym ciągu występuje niekorzystna struktura demograficzna;
- ✓ jak dotychczas przygranicze nie poprawiło swojej atrakcyjności migracyjnej.

W badaniach posłużono się zarówno wskaźnikiem aktywności migracyjnej, jak i salda migracji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. Ostatni wskaźnik świadczy o atrakcyjności migracyjnej, gdyż jednocześnie wskazuje na dominujący kierunek migracji, jak i ich nasilenie. Uzyskane wskaźniki z przygranicza porównywano do wartości przeciętnych w województwach przylegających do granicy państwa oraz w Polsce. W zależności od dostępności danych statystycznych analizę przeprowadzono na obszarach wiejskich lub według typów gmin. Wykorzystano Bazę Danych Lokalnych GUS za okres 1995–2011. W przypadku zjawisk migracyjnych, ze względu na ich dużą coroczną zmienność, posłużono się średnimi 3-letnimi.

Podjęto również próbę identyfikacji nasilenia migracji, niekoniecznie mających swoje odzwierciedlenie w ewidencji ludności, wykorzystując wywiady bezpośrednie z pełnoletnimi przedstawicielami gospodarstw domowych na przygranicznych obszarach wiejskich przeprowadzone w roku 2011.

3.2. Wyniki badań

W tabeli 1 zaprezentowano wybrane wskaźniki, które świadczą o niekorzystnej sytuacji demograficznej na przygraniczu. Mianowicie na obszarach wiejskich badanego regionu – podobnie jak przeciętnie w kraju – występuje głęboka defeminizacja. Niestety, źle jest też w miastach przygranicza, co wskazuje na to, że młode kobiety również z nich emigrują poza granice badanego obszaru.

Kolejnym problemem o zasięgu ogólnokrajowym jest bardzo zła sytuacja w zakresie dzietności kobiet. Również w tym aspekcie wskaźniki osiągnięte na przygraniczu są gorsze o kilka procent. W efekcie udział dzieci w wieku do 9 lat jest na przygraniczu bardzo niski, znacznie niższy od średniej krajowej, co niekorzystnie rokuje w kontekście dalszej dynamiki liczby ludności przygranicza.

Tabela 1
Table 1

Wybrane wskaźniki demograficzne z przygranicza (2011 r.)
Selected demographic indicators for borderside (2011 year)

Wyszczególnienie Specification	Przygranicze – miasta Borderside – cities	<i>Polska</i> =100 <i>Poland</i> = 100	Przygranicze – wieś Borderside – villeges	<i>Polska</i> =100 <i>Poland</i> = 100
Wskaźnik feminizacji (liczba kobiet na 100 mężczyzn) w wieku 20–29 lat Feminization index (number of women per 100 men) aged 20–29 years	95,4	96,5	93,2	99,8
Współczynnik dzietności [$25 \times$ urodzenia żywe / liczba kobiet w wieku 20–44 lat]* The fertility rate [$25 \times$ live births / number of women aged 20–44 years]*	1,21	93,8	1,34	90,2
Odsetek dzieci do lat 9 [%] Percentage of children under 9 years	8,7	91,9	10,2	92,4
Relacja liczby osób faktycznie zamieszkujących do zameldowanych na pobyt stały (2010 r.) [%] The ratio of people actually living in the registered for permanent residence (2010 r.)	99,4	99,0	99,4	100,0

* współczynnik dzietności brutto zmodyfikowany ze względu na dostępność danych statystycznych
modified gross fertility rate due to the availability of statistical data

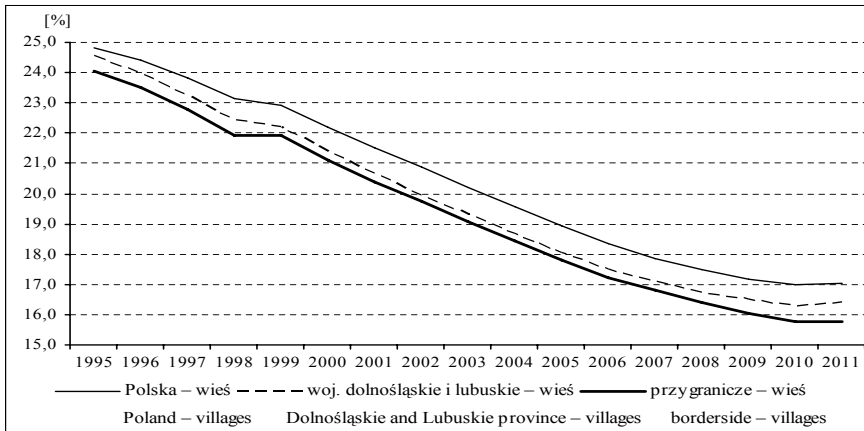
Źródło: obliczenia własne na podstawie BDL

Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

Z ostatniego wskaźnika zaprezentowanego w tabeli 1 wynika, że zarówno na wsi, jak i w miastach przygranicza jest mniejsza liczba osób faktycznie zamieszkujących niż zameldowanych na pobyt stały, co świadczy o tym, że obszar ten nie wykazuje atutów „przyciągających” ludność.

3.3. Tendencje zmian demograficznych

Na wsi przygranicza udział dzieci stale utrzymuje się na nieco niższym poziomie niż przeciętnie w województwach przygranicznych i kraju. Występują tu podobne tendencje spadkowe, m.in. udział dzieci w rozpatrywanym okresie zmniejszył się z 24 do 16% (wykres 1). Pomimo tego, że tempo spadku udziału dzieci do lat 14 pod koniec rozpatrywanego okresu nieco zmalało, to uwzględniając przeciętną długość życia oraz wskaźniki zgonów, jest ich zdecydowanie za mało.

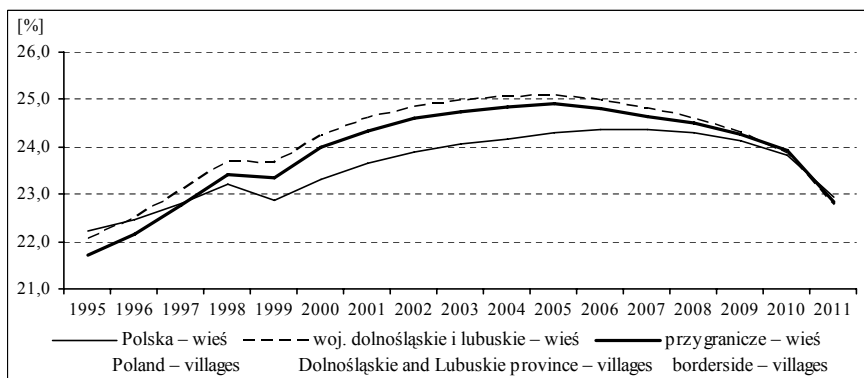

Wykres 1. Odsetek dzieci w wieku 0–14 lat
Graph 1. Percentage of children aged 0–14

Źródło: obliczenia własne na podstawie BDL

Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

Również udział ludzi młodych w wieku 15–29 lat kształtuje się podobnie jak przeciętnie w kraju (wykres 2). Mianowicie do 2005 r. wzrastał, natomiast w ostatnich kilku latach silnie spadał, czego główną przyczyną było zmniejszenie dzietności kobiet, a po 2004 r. również emigracja ludzi młodych. Dzietność na wsi przygranicza była stale nieco niższa niż przeciętnie w przygranicznych województwach i wyraźnie niższa niż w kraju. Tendencje zmian były podobne, tzn. stopniowy spadek dzietności do 2004 r., a w następnych latach praktycznie stabilizacja na bardzo niskim poziomie ok. 1,3–1,5 dzieci na jedną kobietę w wieku prokreacyjnym.

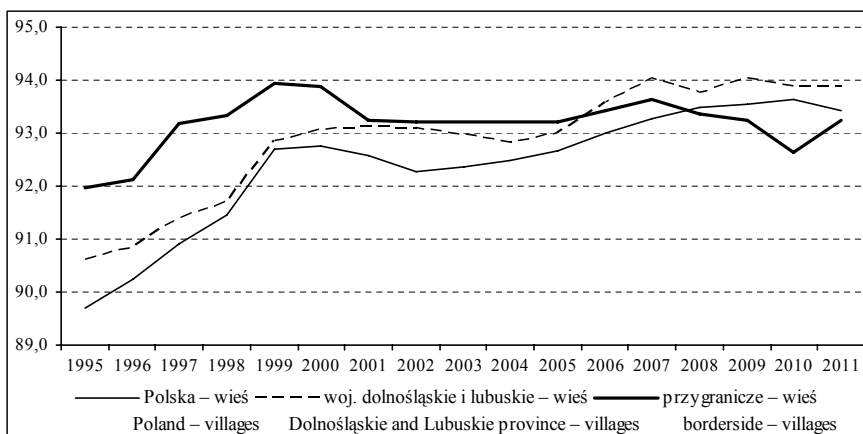

Wykres 2. Odsetek ludzi młodych w wieku 15–29 lat
Graph 2. Percentage of young people aged 15–29

Źródło: obliczenia własne na podstawie BDL

Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

Podobnie jak przeciętnie w kraju również na wsi przygranicza występuje głęboka defeminizacja. Pod koniec lat 90. relacja liczby kobiet do mężczyzn w wieku matrymonialnym uległa tam niewielkiej poprawie (wykres 3), jednak w pierwszej dekadzie XXI w. ustabilizowała się na dość niskim poziomie około 93 kobiet na 100 mężczyzn. Tymczasem zarówno w województwach przygranicznych, jak i przeciętnie w kraju nadal następowała stopniowa poprawa w tym zakresie. Niestety, specyfiką obszaru przygranicznego jest również występowanie defeminizacji w miastach, gdzie na 100 mężczyzn w wieku matrymonialnym przypada zaledwie 96 kobiet, a dodatkowo w poprzedniej dekadzie sytuacja systematycznie się pogarszała.

Wykres 3. Liczba kobiet na 100 mężczyzn w wieku 20–29 lat
Graph 3. Number of women per 100 men aged 20–29

Zródło: obliczenia własne na podstawie BDL

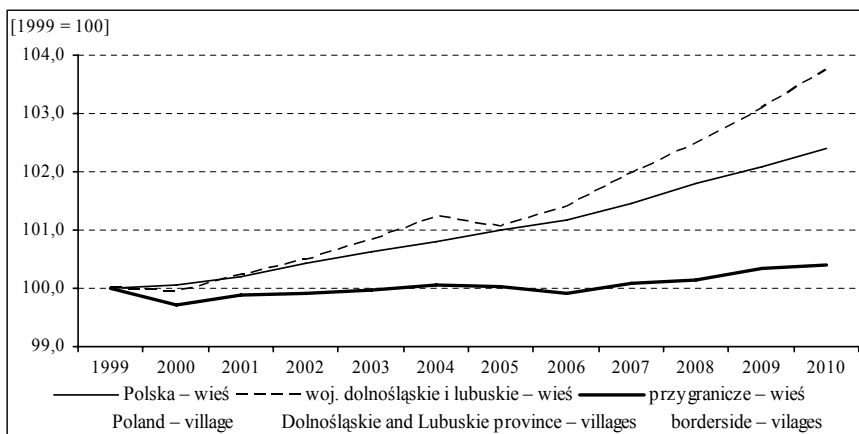
Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

Z powyższych analiz wynika, że na obszarach wiejskich przygranicza w drugiej połowie lat 90. następowały zarówno korzystne zmiany poprawiające strukturę demograficzną, jak i niekorzystne. Do pierwszych zaliczyć należy wzrost udziału młodzieży i zmniejszenie się stopnia defeminizacji w wieku matrymonialnym. Natomiast niekorzystne, charakterystyczne dla całego kraju, to ubytek liczby dzieci i spadek dzietności kobiet. Natomiast w pierwszej dekadzie XXI w. na przygranicznych obszarach wiejskich nastąpiła stagnacja podstawowych wskaźników struktury demograficznej na dość niekorzystnym poziomie.

W efekcie na wsi przygranicza w całym rozpatrywanym okresie liczba mieszkańców w zasadzie się nie zmieniała³⁰ (wykres 4). Tymczasem zarówno w przygranicznych województwach, jak i przeciętnie w kraju następował systematyczny wzrost liczby ludności zamieszkałej na wsi (łącznie odpowiednio o prawie 4 i 2 punkty procentowe). Z kolei w miastach przygranicza sytuacja w tym zakresie jest zła, gdyż łączny ubytek ludności w latach 1995–2010 wyniósł ponad 10% (przeciętnie w miastach w kraju tylko 2%). Jednocześnie silny odpływ netto ludności z miast przygranicza nie spowodował wzrostu liczby ludności wiejskiej na tym obszarze, co obserwuje się w innych częściach kraju.

³⁰ W tym przypadku wzięto pod uwagę tylko okres 1999–2010, gdyż stwierdzono niespójność danych statystycznych (w bazie BDL) w tym zakresie. Z danych tych wynika, że w roku 1999 nastąpił spadek liczby ludności (w stosunku do roku poprzedniego i następnego) – w kraju o około 1%, w województwach przygranicznych o 2% i na przygraniczu o 4%. Z kolei w 2011 roku wzrost o około 1%.

Mamy więc do czynienia z depopulacją przygranicza wynikającą z emigracji netto z miast. W latach 90. odpływ ludności nastąpił przede wszystkim z miast w północnej części przygranicza (słabiej rozwiniętej gospodarczo) a w ostatniej dekadzie objął również miasta części południowej.

Wykres 4. Dynamika ludności
Graph 4. The dynamics of population

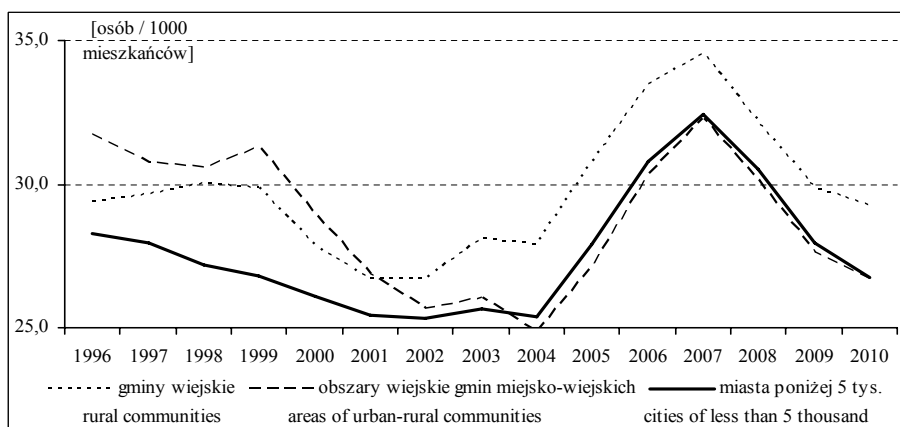
Źródło: obliczenia własne na podstawie BDL

Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

Generalnie obszary wiejskie przygranicza wykazują nieco wyższą aktywność migracyjną ludności niż przeciętnie w kraju³¹. Natomiast kierunki zmian w tym zakresie są podobne. Mianowicie do 2001 r. następował niewielki spadek liczby migrujących na pobyt stały, w okresie 2001–2005 stabilizacja, a w latach 2006–2007 silny wzrost liczby migrujących, natomiast po 2007 r. kolejny spadek (wykres 5). Na szczególną uwagę zasługuje okres tuż po wejściu Polski do UE, gdyż w latach 2005–2007 na obszarach wiejskich przygranicza nastąpił wzrost aktywności migracyjnej o charakterze definitywnym o około 30%. Na powyższe zmiany aktywności migracyjnej wpływają jednak przede wszystkim migracje wewnątrz krajowe, ponieważ jak dotychczas są one dominującym kierunkiem wyjazdów, jeśli chodzi o definitywne zmiany miejsca zamieszkania.

Z kolei aktywność w migracjach zagranicznych na obszarach wiejskich przygranicza stopniowo wzrastała, szczególnie wyraźnie w latach 2005–2007. W wartościach bezwzględnych zmiany te są jednak niewielkie, gdyż jak już wspomniano, migracji zagranicznych o charakterze definitywnym jest stosunkowo niewiele (przeciętnie 1–2 migracje na 1000 mieszkańców wsi). Uwzględniając podział obszarów wiejskich na przygraniczu wg typu gminy, tzn. na gminy wiejskie, miejsko-wiejskie oraz małe miasta (do 5 tys. mieszkańców), stwierdzono, że w ostatniej dekadzie ludność gmin wiejskich wykazywała najwyższą aktywność w migracjach wewnętrznych a małych miast w migracjach zagranicznych.

³¹ Ze względu na dostępne dane statystyczne w układzie lokalnym analiza obejmuje jedynie migracje stałe (zmiany miejsca pobytu stałego). Natomiast publikowane szacunki GUS nt. łącznej liczby rodaków przebywających za granicą, którzy wyemigrowali po 2000 r., są jedynie sumaryczne dla całego kraju.

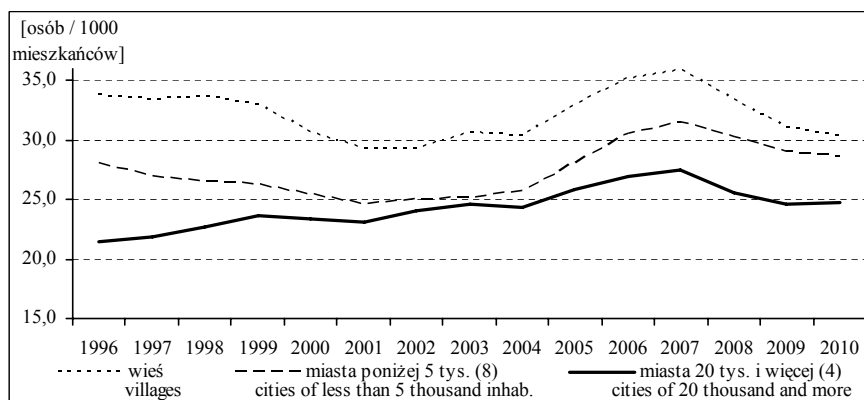

Wykres 5. Aktywność migracyjna ogółem na obszarach wiejskich przygranicza (średnia trzyletnia)
Graph 5. The activity of total migration in rural borderside (three-year average)

Zródło: obliczenia własne na podstawie BDL

Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

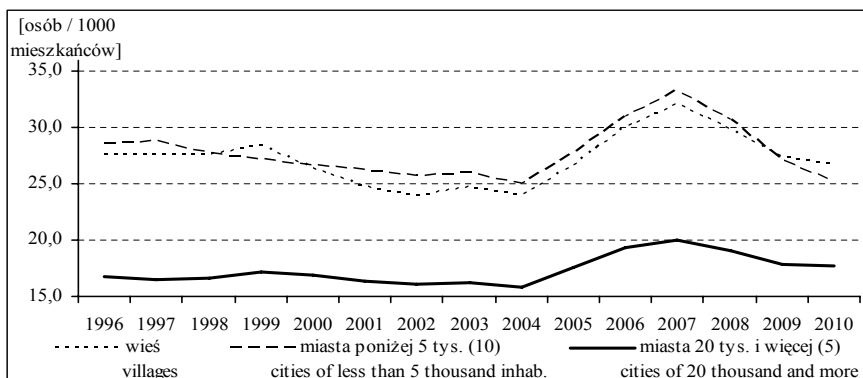
Na obu przygraniczach wyraźnie wyższą aktywność migracyjną wykazywała ludność wsi oraz miast do 5 tys. mieszkańców (wykres 6 i 7). W okresie 1995–2001 (na przygraniczu z Czechami do 2004) zarówno na wsi, jak i w miastach aktywność migracyjna nieco zmalała. Wyjątkiem są miasta powyżej 20 tys. na przygraniczu z Niemcami, gdzie w rozpatrywanym okresie liczba migracji ciągle wzrastała, osiągając poziom miast małych. Z kolei w latach 2002–2007 na obszarach wiejskich przygranicza z Niemcami następował wzrost aktywności migracyjnej (na przygranicza z Czechami tylko w latach 2005–2007). Tak więc wzrost aktywności migracyjnej wynikający z procesów integracji z UE na przygraniczu z Niemcami nastąpił o 3 lata wcześniej niż na przygraniczu z Czechami.

Wykres 6. Aktywność migracyjna na przygraniczu z Niemcami (średnia trzyletnia)
Graph 6. Migration activity on borderside with Germany (three-year average)

Zródło: obliczenia własne na podstawie BDL

Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

Wykres 7. Aktywność migracyjna na przygraniczu z Czechami (średnia trzyletnia)
Graph 7. Migration activity on borderside with Czech Republic (three-year average)

Źródło: obliczenia własne na podstawie BDL

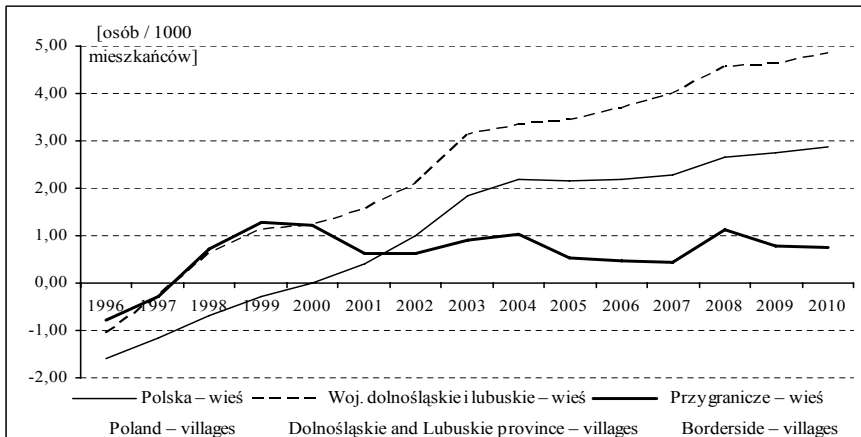
Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

Z kolei pod koniec analizowanego okresu aktywność migracyjna zmniejszała się: na obszarach wiejskich do poziomu z początku rozpatrywanego okresu a w miastach powyżej 20 tys. do nieco wyższego niż pod koniec lat 90. Z wykresów 6 i 7 wynika jednocześnie, że okres relatywnie wysokiej aktywności migracyjnej ludności wiejskiej to na przygraniczu z Niemcami lata 90. i 2005–2008 a na przygraniczu z Czechami tylko lata 2005–2008. Natomiast aktywność migracyjna ludności miast powyżej 20 tys. mieszkańców była wyższa na przygraniczu z Niemcami i dodatkowo ciągle wzrastała, podczas gdy na przygraniczu z Czechami relatywnie wysokie jej nasilenie wystąpiło jedynie w latach 2005–2008.

Jeśli chodzi o migracje zagraniczne, to przygranicze z Niemcami wykazuje stopniowy wzrost aktywności w tym zakresie w latach 1995–2004, podczas gdy na przygraniczu z Czechami nasilenie tego zjawiska było na stałym poziomie. Z kolei w okresie 2005–2007 nastąpił 2-krotny wzrost aktywności w migracjach zagranicznych na obu przygraniczach, a po 2007 r. niewielki jej spadek. Wyróżnia się wieś na przygraniczu z Czechami, gdzie aktywność migracyjna w latach 2005–2007 wzrosła ponad 3-krotnie.

W Polsce w ostatnich dwóch dekadach mamy do czynienia ze wzrostem salda migracji na wsi. Analogiczne zjawisko miało miejsce w województwach przygranicznych, z tym że w pierwszym przypadku saldo przybierało wartości dodatnie począwszy od roku 2001 a w drugim już od 1998 (wykres 8). Podobnie działo się na przygraniczu, ale tylko do roku 1999, natomiast począwszy od 2000 r. na wsi przygranicza nastąpiła stabilizacja salda migracji na poziomie niespełna +1 na 1000 mieszkańców, z czego wynika, że wieś na przygraniczu stała się mniej atrakcyjna migracyjnie niż wewnątrz kraju. Należy zaznaczyć, że w Polsce w ostatnich kilku latach napływ netto ludności następował przede wszystkim na obszary wiejskie otaczające duże miasta. Można więc założyć, że przyczyną relatywnie słabszej atrakcyjności migracyjnej wsi przygranicza jest stosunkowo rzadka sieć dużych miast na tym obszarze oraz w jego pobliżu. Niestety, dodatkowo miasta przygranicza wykazują znacznie silniejszy odpływ ludności niż miasta województw przygranicznych czy też w pozostałych regionach kraju.

Porównując aktywność migracyjną oraz saldo migracji, należy stwierdzić, że silny wzrost aktywności migracyjnej, który nastąpił na przygraniczu w latach 2005–2007, nie miał wpływu na saldo migracji na wsi, gdzie występował stabilny, aczkolwiek niewielki napływ netto ludności. Natomiast w miastach przygranicza wzrost aktywności migracyjnej wiązał się z przewagą emigracji (saldo -4/1000 mieszkańców) i spowodował ich wyludnianie się.

Wykres 8. Saldo migracji (średnia trzyletnia)
Graph 8. Net migration (three-year average)

Zródło: obliczenia własne na podstawie BDL

Source: authors' calculation on the base of Regional Data Bank of Central Statistical Office

Jeśli chodzi o kierunki migracji, to na wsi przygranicza następował niewielki stopniowy wzrost napływu netto ludności z miast, który częściowo był równoważony odpływem za granicę. Natomiast przygraniczne miasta traciły ludność przede wszystkim na rzecz miast w głębi kraju oraz w znacznie mniejszym stopniu na rzecz wsi i zagranicy. Miasta te (podobnie jak wieś) częściej opuszczały kobiety, czego efektem była ich defeminizacja, jednakże w pierwszych dwóch latach po akcesji Polski do UE nastąpił silny wzrost wyjazdów mężczyzn [Łabędzki 2009a]. Dominującym kierunkiem emigracji z miast przygranicza były miasta położone w głębi kraju, co wskazuje na pogorszenie konkurencyjności przygranicza. Jednym z powodów jest spadek możliwości uzyskiwania dochodów dzięki handlowi przygranicznemu. Jednocześnie w rozpatrywanym czasie nastąpił wzrost zarobkowych emigracji zagranicznych, jednakże w znacznej części miały one charakter krótkookresowy i z tej racji nie obejmuje ich statystyka GUS.

Generalnie w latach 1995–1999 na obu przygraniczach następował wzrost salda migracji na wsi i silny jego spadek w małych miastach. Z kolei, jak już wspomniano, w pierwszej dekadzie XXI w. saldo migracji na wsi przygranicza w zasadzie ustabilizowało się na poziomie około +1 na 1000 mieszkańców, w tym w gminach wiejskich oscylowało ono pomiędzy +1 a +2, a we wsiach gmin miejsko-wiejskich było niższe, bo wynosiło około zera. Siedzibami tych gmin są zazwyczaj małe miasta, w których saldo migracji było jeszcze niższe (około -4 na 1000 mieszkańców). Wsie z gmin miejsko-wiejskich są silnie związane funkcjonalnie z miastem–siedzibą gminy, dlatego regres tych miast wpływa jednocześnie negatywnie na atrakcyjność migracyjną otaczających je wsi.

Porównując saldo migracji ogółem na wsi w pierwszej dekadzie XXI w. na przygraniczu z Niemcami oraz przygraniczu z Czechami, w pierwszym przypadku stwierdzono tendencję niewielkiego spadku (z +1,5 do +0,5 na 1000 mieszkańców) a w drugim – wzrostu (z +0,5 do +1,0). Na spadek salda migracji na wsi przygranicza z Niemcami wpływ miało przede wszystkim obniżanie się salda migracji wewnętrznych, w związku z tym można mówić, że w poprzedniej dekadzie na przygraniczu z Niemcami następowało pogarszanie się atrakcyjności migracyjnej

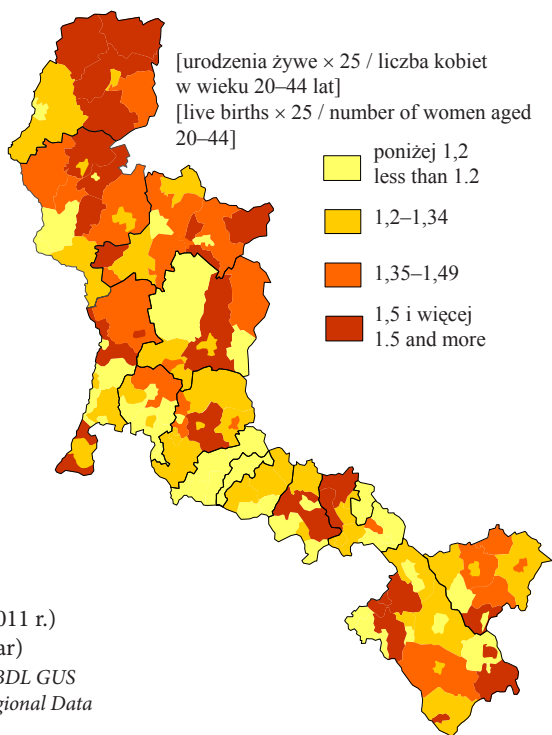
wsi w stosunku do otaczających obszarów. Z kolei w miastach (niezależnie od ich wielkości) na obu przygraniczach w tej dekadzie saldo migracji było ujemne i ciągle się obniżało.

Saldo migracji zagranicznych na obu przygraniczach było przez cały rozpatrywany okres ujemne, ale w bezwzględnej wartości niewielkie, gdyż większość rodaków w chwili podejmowania decyzji o wyjeździe zagranicznym (zazwyczaj w celach zarobkowych) nie traktuje go jako definitywny. Saldo to nie wykazywało w rozpatrywanym okresie tendencji zmian, jedynie w latach 2005–2007 na obu przygraniczach nastąpił wyraźny wzrost odpływu netto za granicę, po czym w okresie 2008–2010 saldo migracji zagranicznych powróciło do stanu sprzed r. 2004 (pomiędzy -1 i 0 na 1000 ludności).

3.4. Przestrzenne zróżnicowanie wybranych zmian demograficznych

Na większości obszarów wiejskich przygranicza występuje zjawisko defeminizacji. Jest ono szczególnie niekorzystne, jeśli dotyczy również wieku matrymonialnego (20–29 lat). Obszary, na których jest równowaga w tym zakresie, są na przygraniczu nieliczne i występują jedynie wyspowo, przede wszystkim w otoczeniu największych miast badanego regionu: Jeleniej Góry, Wałbrzycha i Żagania. Równowaga ta jest efektem dodatniego salda migracji ludności na tych obszarach.

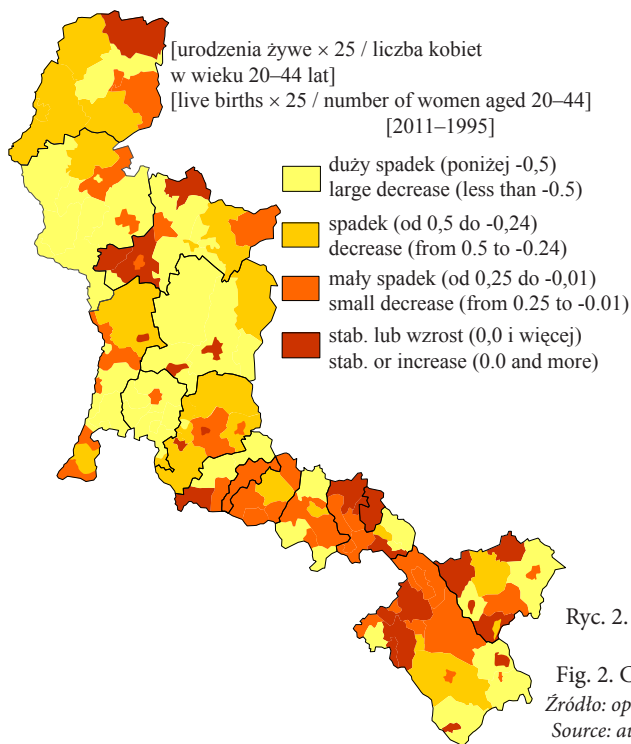
Niezależnie od zjawiska defeminizacji problemem o charakterze ogólnokrajowym jest niska dzietność kobiet. Na rycinach 1 i 2 zaprezentowano przestrzenne zróżnicowanie dzietności kobiet na przygraniczu oraz zmian w tym zakresie.

Ryc. 1. Współczynnik dzietności (2011 r.)

Fig. 1. The fertility rate (2011 year)

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS
Source: authors' calculation on the base of Regional Data
Bank of Central Statistical Office

Ryc. 2. Zmiana współczynnika dzietności
w latach 1995–2011

Fig. 2. Change of fertility rate in 1995–2011

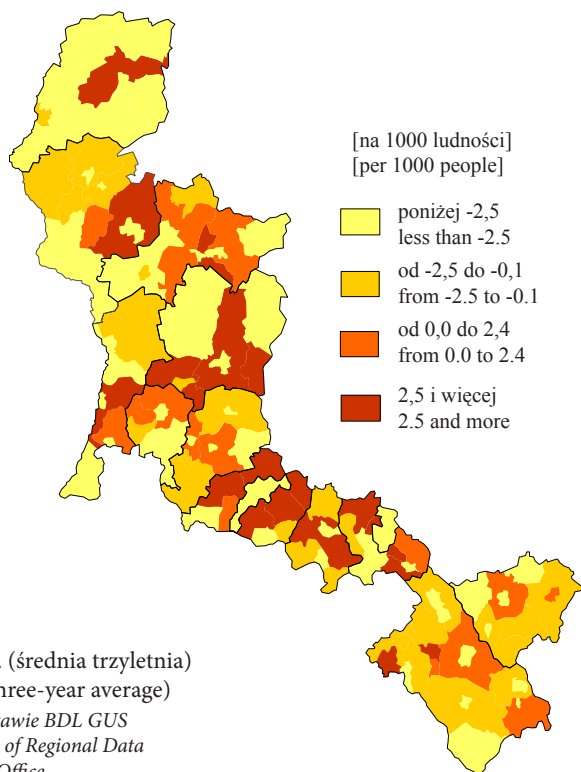
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS
Source: authors' calculation on the base of Regional
Data Bank of Central Statistical Office

Z rycin wynika, że na przeważającej części przygranicza w latach 1995–2011 nastąpiło zmniejszenie przeciętnej wartości wskaźnika liczby dzieci urodzonych przez kobietę w ciągu całego jej życia o więcej niż 0,5. Jest to poważny problem w kontekście przyszłej dynamiki ludności na badanym obszarze, w szczególności dotyczy to przygranicza z Niemcami. Obszary o stosunkowo małym spadku dzietności to środkowa i wschodnia część Sudetów. Zazwyczaj to należy stosunkowo słabej dostępności komunikacyjnej, utrudniającej kobietom podejmowanie zatrudnienia poza miejscem zamieszkania. Natomiast silny spadek dzietności następował w pobliżu granicy z Niemcami oraz w południowej części Kotliny Kłodzkiej. W pierwszym przypadku przyczyn należy upatrywać w stosunkowo wysokiej aktywności zawodowej kobiet, które bardzo często pracują w usługach skierowanych do naszych zachodnich sąsiadów [Łabędzki 2012]. Natomiast w południowej części Kotliny Kłodzkiej część kobiet tradycyjnie od kilku już dekad dojeżdża do pracy w Czechach. Uciążliwości związane z tego typu pracą nie sprzyjają macierzyństwu. Na niekorzystny wpływ migracji wahadłowych na dzietność wskazują „korytarze” wysokiego spadku dzietności wzdłuż ciągów komunikacyjnych; od granicy z Niemcami w kierunku Żar i Żagania oraz od Zgorzelca w kierunku Lubania i Bolesławca. Podobnie dzieje się w przypadku części gmin bezpośrednio przylegających do granicy z Czechami (ryc. 2).

Następstwem defeminizacji i niskiej dzietności kobiet jest zbyt mały udział dzieci w strukturze ludności. Szczególnie udział dzieci w wieku do lat 10 jest na przygraniczu bardzo niski. Najgorsza sytuacja występuje w środkowej części Sudetów (pomimo niezbyt głębokiej defeminizacji) oraz w Kotlinie Kłodzkiej. W latach 1995–2011 na całym przygraniczu nastąpił spadek udziału dzieci, szczególnie głęboki na przygraniczu z Niemcami, gdzie w większości gmin przekroczył 5 punktów procentowych. Można więc mówić o stopniowym wyrównywaniu się udziału dzieci do lat 10 (na bardzo niskim poziomie) na przygranicznych obszarach wiejskich.

Kolejnym wyznacznikiem procesów społeczno-gospodarczych jest aktywność migracyjna. Najwyższą jej wartość stwierdzono na przygraniczu z Niemcami, z wyjątkiem gmin bezpośrednio przylegających do granicy państwowej. W tym przypadku są większe możliwości podejmowania pracy w pobliżu miejsca zamieszkania, głównie związanej z handlem lub usługami skierowanymi do sąsiadów przyjeżdżających zza zachodniej granicy lub też codziennych dojazdów do pracy po drugiej stronie granicy bez konieczności zmiany miejsca pobytu stałego. Stwierdzono, że zaledwie kilka procent aktywności migracyjnej (na pobyt stały) to migracje zagraniczne.

Jednym ze wskaźników pośrednich, silnie związanym z rozwojem regionu, jest saldo migracji ludności. Sytuacja w tym zakresie na przygraniczu jest bardzo zróżnicowana (ryc. 3).

Ryc. 3. Saldo migracji ogółem w 2010 r. (średnia trzyletnia)
Fig. 3. Total net migration in 2010 (three-year average)

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS
Source: authors' calculation on the base of Regional Data
Bank of Central Statistical Office

Obszary przygranicza na których pod koniec pierwszej dekady XXI w. następował napływ netto ludności, to:

- większość gmin w środkowej części Sudetów otaczających dwa największe miasta badanego regionu (Jelenią Górę i Wałbrzych),
- gminy położone wzdłuż korytarza transportowego Zgorzelec–Bolesławiec,
- większość gmin otaczających miasta Żary i Żagań.

Z kolei obszary z odpływem netto ludności to:

- zdecydowana większość miast przygranicza,
- większość gmin na przygraniczu z Niemcami,
- Sudety Zachodnie i Wschodnie.

Tak więc większość obszarów wiejskich na przygraniczu wykazuje słabą atrakcyjność migracyjną. Wyjątkiem są niektóre obszary o dobrej dostępności komunikacyjnej oraz otoczenie dużych i średnich miast; takich jak Jelenia Góra, Żary, Żagań, Bolesławiec i w mniejszym stopniu Wałbrzych. W przypadku gminy otaczającej Bolesławiec należy jednakże mówić o incydentalnym napływie ludności w latach 1998–2001, wynikającym z zasiedlania miejscowości opuszczonych w latach 90. przez jednostki armii rosyjskiej.

Najbardziej korzystna sytuacja ma miejsce na obszarach otaczających Jelenią Górę, gdzie dzięki walorom krajobrazowym i turystycznym zarówno we wsiach, jak i w większości małych miast następował napływ ludności. Z kolei wokół Wałbrzycha, który jest największym miastem badanego regionu, nie zaznacza się wyraźna strefa napływu ludności. Jest to jedyne spośród byłych miast wojewódzkich w południowo-zachodniej części kraju bez wyraźnie zaznaczonych podmiejskich obszarów napływowych, co jest następstwem procesów restrukturyzacji gospodarki w tym mieście.

Kolejny istotny aspekt zmian demograficznych zachodzących na przygraniczu to zmiany jego atrakcyjności migracyjnej w okresie transformacji. W tym przypadku należy stwierdzić, że na większości obszarów wiejskich przygranicza nastąpił wzrost salda migracji. To korzystne zjawisko występowało przede wszystkim w południowej części badanego obszaru. Główną tego przyczyną jest nie tyle napływ ludności spoza regionu, ile dalszy wzrost napływu ludności z tutejszych miast na otaczające obszary wiejskie, czemu sprzyja stosunkowo gęsta sieć miast na tym obszarze, ale jednocześnie obserwowany w Polsce od dwóch dekad wzrost barier odpływu ludności wiejskiej do miast.

3.5. Wyniki badań ankietowych

Próbę identyfikacji nasilenia migracji niekoniecznie mających swoje odzwierciedlenie w ewidencji ludności podjęto, wykorzystując dane pochodzące z wywiadów bezpośrednich z pełnoletnimi przedstawicielami gospodarstw domowych przeprowadzonych na przygranicznych obszarach wiejskich w 2011 r.

W latach 2006–2010 badane gospodarstwa domowe opuściło na okres co najmniej 3 miesiące prawie 13% domowników. Emigrujący byli relatywnie lepiej wykształceni niż przeciętnie ludność danej grupy wieku zamieszkująca przygraniczne obszary wiejskie, przede wszystkim dzięki znacznie większemu udziałowi osób z wykształceniem wyższym kosztem średniego.

Nieco częściej opuszczali dom mężczyźni (57%), również odmienna jest struktura emigrantów według wieku. Mianowicie kobiety wyjeżdżały najczęściej w wieku 20–29 lat (54%), a mężczyźni w wieku 30–39 lat (41%). Pomimo tego że emigrantki były młodsze, to jednak legitymowały się lepszym wykształceniem (33% wykształcenie wyższe i 42% średnie),

podczas gdy emigrujący mężczyźni odpowiednio 25 i 34%. Emigrantki w wieku 20–29 lat posiadały wyłącznie wykształcenie średnie lub wyższe, podczas gdy ich rówieśnicy najczęściej średnie i znacznie rzadziej wyższe lub zasadnicze zawodowe. Z kolei mężczyźni migrujący w wieku 30–39 lat mieli najczęściej wykształcenie zasadnicze zawodowe i średnie.

Tak więc emigrantki z wykształceniem średnim wyjeżdżały najczęściej w wieku 20–24 lata a z wyższym w wieku 25–29 lat, czyli praktycznie w niedługim czasie po ukończeniu szkoły, lub w ogóle nie wracały do miejsca zamieszkania. Tylko część mężczyzn–emigrantów zachowywało się podobnie, natomiast jak już wspomniano, zdecydowanie częściej wyjeżdżali oni w wieku 30–39 lat, a legitymujący się wykształceniem zasadniczym zawodowym – niekiedy nawet później.

Z powyższego wynika, że mężczyźni częściej niż kobiety po zakończeniu edukacji szkolnej pozostają na wsi i próbują w pobliżu miejsca zamieszkania podjąć pracę zarobkową. Jednakże pojawienie się w rozpatrywanym okresie licznych emigrantów–mężczyzn po 30. roku życia świadczy o złej sytuacji gospodarczej na obszarach wiejskich przy granicy w pierwszej dekadzie bieżącego stulecia.

Zaledwie niespełna 1/4 emigrantów w rozpatrywanym okresie powróciła, a z pozostałych tylko co 10 osoba planowała powrót. Emigranci którzy powrócili, to były wyłącznie osoby, które wyjechały za granicę w celach zarobkowych oraz relatywnie częściej:

- mężczyźni niż kobiety,
- osoby o niższym poziomie wykształcenia,
- osoby, które wyjechały po 40. roku życia (dotyczy to zarówno mężczyzn, jak i kobiet).

Ponad połowa osób, które powróciły – przebywała za granicą 1–3 lat, nieco mniej poniżej jednego roku, a tylko w nielicznych przypadkach dłużej niż 3 lata. Potwierdza to opinię, według której po 3-letnim okresie pobytu za granicą emigranci sporadycznie decydują się na powrót do ojczyzny.

Tak więc, kobiety które opuściły gospodarstwa domowe na obszarach wiejskich przy granicy, prawie w ogóle nie powróciły, szczególnie te przed 30. rokiem życia. Natomiast w przypadku mężczyzn powrócili w większości panowie emigrujący po 40. roku życia oraz około 1/3 najmłodszych (20–29 lat). Jedynie w przypadku grupy wieku 30–39 większość panów nie powróciła. Przyczyną tego jest lepsze wykształcenie osób w wieku 30–39 lat niż nieco starszej generacji i jednocześnie decyzja o emigracji bywa w tym wieku już bardziej przemyślana niż w przypadku osób młodych (20–29 lat).

W efekcie osoby, które w latach 2006–2010 wyjechały z badanych gospodarstw domowych na okres co najmniej 3 miesiące i nie powróciły, przyczyniły się do zmniejszenia liczby domowników w wieku 20–29 lat o 23%, a kobiet nawet o 30%. Następstwem tego jest m.in. głęboka defeminizacja w badanych gospodarstwach domowych w grupie wieku 30–39 lat (62 kobiety na 100 mężczyzn).

W analizowanych wyjazdach wystąpiła niewielka przewaga emigracji zagranicznych (53%) nad wewnątrz krajowymi. Dotyczy to w podobnym stopniu zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Głównym docelowym miejscem emigracji zagranicznych były Niemcy (62% emigracji zagranicznych) i znacznie rzadziej Anglia (19%). W emigracjach wewnętrznych najbardziej popularnym kierunkiem wyjazdów były miasta, szczególnie duże w południowo-zachodniej części kraju, jednakże zlokalizowane poza obszarem przy granicy (prawie 3/4 wyjazdów krajowych). Znamienny jest fakt, że zaledwie 4% emigrantów „wewnątrz krajowych” z badanych gospodarstw domowych wybrało miasta położone na przy granicy.

Najmłodszy emigranci (20–29 lat) kierowali się najczęściej w głąb Polski, co jest często związane z pozostaniem na stałe w mieście, w którym kończyli edukację szkolną. Dotyczy to w szczególności absolwentów wyższych uczelni, którzy pozostawali w ośrodkach akademickich. Tym samym wśród emigrantów „wewnątrz krajowych” 80% stanowiły osoby z wykształceniem wyższym. W efekcie wyjazdu w głąb kraju na okres co najmniej 3 miesięcy spowodowane były przede wszystkim edukacją, następnie względami rodzinnymi i dopiero w trzeciej kolejności pracą zarobkową. Ta dywersyfikacja czynników przyciągających migrantów (w połowie przypadków jako przyczynę emigracji podano jednocześnie względy zarobkowe i rodzinne) powoduje, że migracje wewnątrz krajowe mają zdecydowanie częściej charakter definitywny.

Z kolei najstarsi emigranci (40–49 lat) i jednocześnie najslabiej wykształceni wyjeżdżali najczęściej za granicę. Dominującą przyczyną emigracji zagranicznych są względy zarobkowe. Świadczy to o trudnym rynku pracy w kraju dla tej grupy osób i jednocześnie o większym popycie na nisko kwalifikowaną pracę w krajach zachodnioeuropejskich. Biorąc pod uwagę słabszą pozycję na krajowym rynku pracy tych osób, można założyć, że w tym przypadku ważne są nie tylko czynniki przyciągające migrantów w docelowych krajach, ale również wypychające; a więc peryferyjne położenie przygranicznych obszarów wiejskich względem ośrodków wzrostu oraz problemy na krajowym rynku pracy.

Charakterystyka emigracji zagranicznych z badanych gospodarstw domowych na okres co najmniej 3 miesięcy:

- przyczyną prawie wszystkich wyjazdów za granicę była chęć podjęcia pracy zarobkowej;
- ze względu na znaczny udział mężczyzn w wieku 30–49 lat legitymujących się wykształceniem zasadniczym zawodowym lub średnim emigranci zagraniczni charakteryzowali się relatywnie słabszym wykształceniem;
- najmłodszy emigranci (20–29 lat) to były najczęściej kobiety, relatywnie dobrze wykształcone, które wyjechały do Wielkiej Brytanii lub do Niemiec;
- emigranci w średnim wieku (30–49 lat) to prawie wyłącznie słabo wykształceni mężczyźni, którzy wyjechali do pracy przeważnie w Niemczech;
- najstarsi emigranci (50–59 lat) to wyłącznie kobiety wyjeżdżające do pracy przeważnie w Niemczech i nieco rzadziej do Włoch i Hiszpanii;
- najwięcej reemigracji, a tym samym najkrótszy przeciętny okres pobytu za granicą miał miejsce w przypadku mężczyzn w wieku 40–49 lat, którzy wyjechali do pracy w Niemczech.

Powyższe różnice w strukturze emigrantów wynikają z kilku przesłanek, m.in. w Niemczech jest duże zapotrzebowanie na pracę wykwalifikowanych robotników (mężczyźni w średnim wieku) oraz opiekunek nad osobami starszymi. Ostatni rodzaj pracy dość chętnie podejmują emigrantki z Polski w wieku 50+, które z reguły nie posiadają dobrze płatnej pracy w Polsce lub mają nabyte prawa emerytalne bądź do renty i jednocześnie nie są zbyt obciążone obowiązkami prowadzenia domu (wdowy lub ich dzieci są już dorosłe).

3.6. Podsumowanie

Pierwsza hipoteza została potwierdzona, gdyż tylko w drugiej połowie lat 90. ubiegłego wieku następowały wielokierunkowe zmiany w strukturze demograficznej. Natomiast w kolejnej dekadzie podstawowe wskaźniki tej struktury ustabilizowały się na niekorzystnym poziomie, szczególnie jeśli chodzi o defeminizację, małą liczbę urodzeń oraz niski udział dzieci i młodzieży.

Zarówno na wsi, jak i w miastach przygranicza pod koniec lat 90. relacja liczby kobiet do mężczyzn w wieku matrymonialnym uległa niewielkiej poprawie, natomiast w pierwszej dekadzie XXI w. w miastach relacja ta ponownie pogarszała się, a na wsi ustabilizowała się na dość niskim poziomie około 93 kobiet na 100 mężczyzn.

W okresie do 2004 r. następował stopniowy spadek dzietności (podobnie jak przeciętnie w kraju). W kolejnych latach dzietność ustabilizowała się na bardzo niskim poziomie 1,3–1,5 dzieci na jedną kobietę. Silny spadek dzietności spowodowany jest przede wszystkim trudnością pogodzenia pracy zawodowej kobiet z macierzyństwem i wystąpił na obszarach o stosunkowo wysokiej aktywności zawodowej kobiet (w pobliżu granicy z Niemcami) oraz tam, gdzie ze względu na stosunkowo dobrą dostępność komunikacyjną znaczna część kobiet codziennie dojeżdżała do pracy po drugiej stronie granicy.

Następstwem defeminizacji i niskiej dzietności kobiet jest zbyt mały udział dzieci w strukturze ludności (znacznie niższy od średniej krajowej). W rozpatrywanym okresie największy spadek udziału dzieci nastąpił na przygraniczu z Niemcami.

Obecnie wysoka aktywność migracyjna (na pobyt stały) występuje na przygraniczu z Niemcami, z wyjątkiem gmin bezpośrednio przylegających do granicy państwowej (większe możliwości podejmowania pracy w pobliżu miejsca zamieszkania lub też codziennych dojazdów do pracy po drugiej stronie granicy bez konieczności zmiany miejsca pobytu stałego). W pierwszych 2–3 latach po wejściu Polski do UE na przygraniczu nastąpił wzrost aktywności migracyjnej o charakterze definitywnym o około 30%. Nie miał on jednak wpływu na saldo migracji na wsi. Dominowały migracje wewnątrz krajowe, ponieważ jak dotychczas są one głównym kierunkiem wyjazdów o charakterze definitywnym (zmiana stałego miejsca zamieszkania).

Na przygraniczu do roku 1999 następował wzrost napływu ludności netto na wieś (podobnie jak przeciętnie w kraju). Natomiast po 2000 r. na przygraniczu z Niemcami zaczął się on zmniejszać. Większość obszarów wiejskich na przygraniczu wykazuje relatywnie słabą atrakcyjność migracyjną. Wyjątkiem są niektóre tereny o dobrej dostępności komunikacyjnej, w tym otoczenie dużych i średnich miast. Jednocześnie poważnym problemem jest wyludnianie się większości przygranicznych miast.

Tak więc hipoteza druga została potwierdzona tylko częściowo. Mianowicie następuje silny odpływ ludności z miast przygranicza. Również na wsiach nie poprawia się atrakcyjność migracyjna, lecz wyjątkiem są obszary wiejskie otaczające duże i średnie miasta.

Wyniki wywiadów bezpośrednich nt. migracji domowników na okres co najmniej 3 miesięcy są następujące:

- Istnieje równowaga między liczbą emigracji krajowych i zagranicznych.
- Kobiety emigrowały młodsze (najczęściej 20–29 lat) niż mężczyźni (30–39 lat) i lepiej wykształcone.
- Spośród emigrantów, którzy wyjechali w ciągu ostatnich 5 lat, zaledwie ¼ powróciła.
- Powrócili wyłącznie emigranci zagraniczni, najczęściej osoby, które wyjechały po 40. roku życia, jak również słabo wykształceni mężczyźni. Emigracje krajowe były przeważnie definitywne, gdyż charakteryzowały się dywersyfikacją przyczyn wyjazdów – nie tylko zarobkowe, ale również połączone z edukacją i względami rodzinnymi.

Piśmiennictwo

- Domański R., 2004. Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne. PWN Warszawa.
- Frenkel I., 2003. Ludność zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada zmian. IRWiRol PAN Warszawa.
- Frenkel I., 2008. Przemiany demograficzne i aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej w latach 2000–2006. Studia i monografie, 2/2008, IRWiRol PAN Warszawa.
- Łabędzki H., 2009. Zmiany atrakcyjności migracyjnej obszarów wiejskich na Dolnym Śląsku. Zesz. Nauk. SGGW w Warszawie, Polityki Europejskie. Finanse i Marketing, Nr 2 (51–T.II), 137–145.
- Łabędzki H., 2009a. Migracje ludności na obszarach przygranicznych południowo-zachodniej Polski. Biblioteka Regionalisty, Nr 9, Wyd. Uniw. Ekonom. we Wrocławiu, 7–15.
- Łabędzki H., 2012. Aktywność ekonomiczna ludności na wybranych przygranicznych obszarach wiejskich w południowo-zachodniej Polsce. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Uniwersytet Rzeszowski, Nr 29, 295–303.
- Rajkiewicz A., 2007. Polityka społeczna wobec procesów migracyjnych [w:] Polityka społeczna, red. G.Firlit-Fesnak i M. Szyłko-Skoczny, PWN Warszawa.
- Statystyka społeczna, pod red. T. Panek, 2007. PWE Warszawa.
- Zwoliński Ł., 2007. Wpływ migracji na sytuację społeczno-demograficzną ludności związanej z gospodarstwami rolnymi. Roczniki Nauk. SERiA, Tom IX, zesz. 2, Warszawa–Poznań–Kraków.
- Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004–2011. GUS, Materiały na konferencję prasową w dniu 25 września 2012 r., <http://www.stat.gov.pl>

4. ROLA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO I ORGANIZACJI POZARZĄDOWYCH W STYMULOWANIU ROZWOJU PRZYGRANICZNYCH OBSZARÓW WIEJSKICH

Rozwój obszarów wiejskich ma charakter rozwoju lokalnego. Rozwój lokalny jako kategoria rozwoju społeczno-gospodarczego definiowany jest jako „kompleksowe kształtowanie możliwie najlepszych warunków życia w lokalnym środowisku” [Chądzyński 2007 za: Parysek 2001]. Jako cechy lokalności, obok terytorium geograficznego, określającego skupisko zamieszkałej tam ludności uznaje się system powiązań, zależności i instytucji powodujących, że całość jest wewnętrznie zintegrowana, czyli zdolna do podejmowania wspólnych działań na rzecz społeczności [Chądzyński 2007]. Warunkiem wzmacniania rozwoju w tej skali jest powstanie środowiska lokalnego, czyli ludzi i instytucji, którzy grupują się i współpracują wokół akceptowanego i zrozumiałego programu. Według Pietrzyk [2000] powodzenie rozwoju lokalnego zależy w znacznej mierze od: istnienia skutecznego przywództwa, szerokiego współuczestnictwa kręgów ludności w podejmowanych działaniach, wzajemnego zaufania, szukania konsensusu we współpracy oraz zawierania partnerstwa publiczno-prywatnego. Szczególnie znaczenie w oddolnych procesach rozwojowych ma jakość lokalnego kapitału społecznego.

Kapitał społeczny według Halamskiej [2008] to: „*pewna właściwość, cecha społeczności, która sprzyja działaniom indywidualnym i zbiorowym aktorów społecznych*”. To pewna „*właściwość syntetyczna*”, na której istnienie składa się wiele elementów, takich jak: organi-

zacje i uczestnictwo w nich, sieci i ich zakres, zaufanie i solidarność społeczna, gotowość do współdziałania i jego zakres, istnienie sieci informacyjnych i komunikacyjnych, wewnętrzna spójność oraz stopień rozwarstwienia społecznego wsi. Ważne jest również upodmiotowienie pojawiające się w poczuciu wpływu na sprawy publiczne, w tym lokalne, jak również rzeczywiste korzystanie z możliwości tego wpływu [Halamska za: Bartkowski 2008]. Szafraniec [2007] kapitał ten określa jako „zasoby społeczne” i jest to według autorki: „ *pewna ogólna gotowość społeczności wiejskich do podejmowania lokalnych inicjatyw, do zaangażowania się w rozwiązywanie spraw dla niej ważnych, a także jakości społecznych więzi i poziomu identyfikacji lokalnej, (a także szerszej od lokalnej) wspólnoty oraz obecność lokalnych liderów*”. Kłodziński [2006] stwierdza, że warunkiem powodzenia przedsięwzięć rozwojowych na obszarach wiejskich nie są nagromadzone środki materialne, ale ludzie, ich przedsiębiorczość, umiejętność samoorganizowania się i współdziałania oraz wyłanianie się cieszących się szacunkiem liderów. Ci liderzy tworzą elitę społeczności wiejskich odgrywającą zasadniczą rolę w kapitalizowaniu zasobów społecznych związanych z „*poczuciem zaufania społecznego, siły więzi oraz poczuciem wpływu na sprawy własnej wsi i gminy*” [Fedyszak-Radziejowska 2004]. Obecnie coraz więcej jest przykładów świadczących o aktywności lokalnych społeczności. Są to wspólne inicjatywy w celu poprawy infrastruktury wiejskiej (drogi, szkoły, wodociągi). Rolą władz publicznych różnego szczebla we wspieraniu kapitału społecznego na wsi jest stworzenie systemu pomocy finansowej, instytucjonalnej, w tym doradztwa prawno-organizacyjnego [Sosenko 2008].

Pozytywną rolę odegrały unijne programy aktywizujące społeczności wiejskie, takie jak: Leader oraz Odnowa i Rozwój Wsi [Furmankiewicz, Jonc 2011]. Kamiński [2010] doceniając znaczenie kapitału społecznego jako czynnika rozwoju polskiej wsi, wskazuje na trudności jego pomiaru. Powołując się na Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego (KSRR) do 2020 r. jako miary poziomu kapitału społecznego, proponuje frekwencję wyborczą oraz liczbę podmiotów tzw. trzeciego sektora³².

Kapitał społeczny jest fundamentem rozwoju, zwłaszcza na szczeblu lokalnym, i ma zdecydowany wpływ na efektywność wykorzystania środków finansowych z Unii Europejskiej przeznaczonych na wspieranie procesów przemian społeczno-ekonomicznych [Wojeńdzka 2006].

Po raz pierwszy termin „kapitał społeczny” został użyty przez L.J. Hanifana w 1916 r. Według autora na to pojęcie składają się: dobra wola, towarzystwo, koleżeństwo, sympatia oraz stosunki wzajemne między jednostkami i rodzinami [Skawińska 2012]. Najbardziej rozpowszechnione w literaturze są koncepcje kapitału społecznego zaproponowane przez P. Bourdieu, J. Colemana, R. Putnama oraz F. Fukuyamę [2012]. Według Putnama [1995] „*kapitał społeczny odnosi się do takich cech organizacji jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa ułatwiając skoordynowane działania*”. Coleman [1988] definiuje kapitał społeczny jako: „*cechy charakterystyczne życia społecznego – sieci, normy i zaufanie – które ułatwiają współpracę i koordynację działań ludzi dla wspólnego dobra*”. Fukuyama [1997] stwierdza, że jest to „*umiejętność współpracy poprzez nieformalne reguły i normy między ludźmi w obrębie grupy oraz organizacji w celu realizacji interesów wyznawanych przez członków*”. Bourdieu opisuje kapitał społeczny jako „*zbiór rzeczywistych i potencjalnych zasobów, jakie związane są z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjo-*

³² Według KSRR do 2020 r. frekwencja w wyborach do organów IST ma wzrosnąć z 45,9% (2008 r.) do 65% w 2020 r., a liczba organizacji trzeciego sektora (federacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych) na 10 tys. mieszkańców z 24,8 (2008 r.) do 44,5 (2020 r.).

nalizowanych związków, wspartych na wzajemnej znajomości i uznaniu – lub inaczej mówiąc z członkostwem w grupie – która dostarcza każdemu ze swych członków wsparcia w postaci kapitału posiadanego przez kolektyw, wiarygodności, która daje im dostęp do kredytów w najszerszym sensie tego słowa” [Skawińska 2012].

Kapitał społeczny można opisywać w trzech wymiarach: strukturalnym (sieci społeczne, grupy, struktura, instytucje społeczne, kanały informacyjne, znajomości), regulatywnym (normy społeczne, zaufanie, solidarność, zwyczaje i obyczaje) i behawioralnym odnoszącym się do konkretnych przejawów współpracy (pomocy, wolontariatu), działań zbiorowych oraz wymiany informacji [dz. cyt. 2012]. Ujmując kapitał społeczny w jego wymiarze strukturalnym, można wyróżnić kapitał spajający (wiążący), kapitał pomostowy i kapitał łączący. Kapitał spajający powstaje w grupach, których działania skierowane są do wewnątrz. Kapitał pomostowy kreowany jest przez grupy, które są w swojej aktywności nakierowane na zewnątrz i składają się z osób pochodzących z różnych warstw społecznych [Rymsza 2007]. Kapitał łączący obejmuje pionowe zależności władzy oraz podległości i umiejscawia się w relacjach między osobami, które nie zajmują takiej samej pozycji w strukturze społeczno-ekonomicznej [Skawińska 2012 za: Kazimierczak 2007, Fedyszak-Radziejowska 2012]. Kapitał społeczny może mieć charakter formalny i nieformalny, rządowy, obywatelski, wertykalny lub horyzontalny [Skawińska 2012].

Instytucjonalnym wyrazem kapitału społecznego są organizacje społeczne skupiające ludzi chcących współpracować na rzecz realizacji określonych celów. Taką rolę pełnią także organizacje pozarządowe, w tym stowarzyszenia i fundacje. Halamska [2008] za P. Druckerem dokonuje podziału gospodarki na trzy sektory: publiczny sektor rządowy, prywatny sektor przedsiębiorstw i sektor socjalny, w którym działają organizacje pozarządowe. Istnieje wiele definicji tych organizacji, zwanych również: trzecim sektorem, organizacjami pozarządowymi, społecznymi, non-profit, NGO (*non-governmental organization*).

Cytując za Departamentem Informacji ONZ, organizację pozarządową zdefiniować można jako: „*dobrowolną grupę obywateli działających w niekomercyjnym celu i zorganizowaną na szczeblu lokalnym, narodowym lub międzynarodowym*” [dz. cyt. 2008]. Powołując się na badania Glińskiego [2004], Halamska [dz. cyt. 2008] określa organizację pozarządową jako „*...specyficzne współczesne formy samoorganizacji społecznej, struktury integrującej grupy obywateli charakteryzujących się względnie dojrzałą tożsamością społeczną, określonym stopniem zorganizowania, prywatnym charakterem inicjatywy, dobroduszością uczestnika, niewrażliwością i niekomercyjnością, a także – na ogół – znacznym udziałem wolontariatu i istotną rolą w kształtowaniu postaw ludzkich (zarówno osób uczestniczących w organizacji, jak i mających jakikolwiek z nimi kontakt)*”.

Najważniejsze cechy organizacji pozarządowych:

- ✓ są to instytucje prywatne, powołane do życia oddolnie przez zrzeszanie się obywateli³³;
- ✓ funkcjonują w strefie publicznej lub na rzecz pożytku publicznego;
- ✓ są to instytucje niezależne, czyli wolne w swoich wyborach i niezależne od rządu, biznesu, organizacji politycznych czy religijnych;
- ✓ mają charakter niekomercyjny, czyli nie są nastawione na zysk ekonomiczny lub uzyskiwane dochody przeznaczają na cele statutowe [Halamska 2008].

³³ Nie zawsze zachowują prywatny charakter, np. gdy tworzą fundację państwową lub instytucje quasi-państwowe [dz. cyt., s. 17].

Według danych GUS w roku 2010 w Polsce działało 104 488 organizacji pozarządowych [Biały 2013], w tym w województwie dolnośląskim 8251 takich organizacji, co regionowi dolnośląskiemu daje piątą lokatę w kraju. Badania stowarzyszenia Klon/Jawor [Raport z badania 2008] wskazują, że liczebność organizacji trzeciego sektora w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców jest zróżnicowana w poszczególnych województwach. Najwyższym wskaźnikiem charakteryzuje się województwo mazowieckie (22 organizacji/10 tys. mieszkańców) i pomorskie (20 organizacji/10 tys. mieszkańców). Najmniej takich organizacji jest w woj. świętokrzyskim (13 org./10 tys. mieszkańców) oraz śląskim i opolskim (14 org./10 tys. mieszkańców). Województwo dolnośląskie ze wskaźnikiem 19 organizacji/10 tys. mieszkańców należy do województw o dość dużej liczbie organizacji pozarządowych w stosunku do przeciętnej w kraju. Uwzględniając formę prawną, w Polsce najwięcej jest stowarzyszeń (88%). Udział związków zawodowych stanowi 15% ogółu organizacji, ochotniczych straży pożarnych 12%, fundacji, organizacji kościelnych i związków wyznaniowych 11%³⁴.

W województwie dolnośląskim w roku 2011 działało 10 331 organizacji pozarządowych³⁵; z czego 33% to organizacje działające w obszarze sportu, turystyki i wypoczynku; 22% w zakresie pomocy w trudnych sytuacjach życiowych; 12% w sferze kultury, ochrony dóbr kulturowych i dziedzictwa narodowego; 13% w zakresie nauki, oświaty i wychowania; 10% to organizacje działające na rzecz rozwoju wspólnot lokalnych; 10% działających na rzecz ochrony zdrowia; 6% na rzecz ochrony praw i 3% na rzecz ekologii. Zdarza się więc, że organizacje działają w więcej niż w jednym obszarze aktywności. Organizacje trzeciego sektora funkcjonują także na obszarach wiejskich. Zlokalizowana jest tam co piąta organizacja pozarządowa. Opierają się one na pracy społecznej i są znacznie biedniejsze niż organizacje pozarządowe funkcjonujące w miastach [Herbst 2008]. Kapitał społeczny na wsi mierzony liczbą organizacji pozarządowych jest niski i zróżnicowany przestrzennie [Rakowska, Wojewódzka-Wiewiórska 2010]. Badania Fedyszak-Radziejowskiej [2010] wskazują jednak na potencjał tkwiący na wsi budowany wokół 8 tys. organizacji związanych z Kościołem oraz 15 tys. ochotniczych straży pożarnych.

Jak wykazują badania [Halamska 2008]³⁶, największe nasycenie organizacjami pozarządowymi w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców na terenach wiejskich występuje w województwach zachodnich oraz północnych (woj. lubuskie, dolnośląskie, zachodniopomorskie, warmińsko-mazurskie) i jest większe niż w centralnej i wschodniej części Polski [Kamiński 2008]. Halamska [2008] stwierdza, że według REGON w roku 2006 na terenach wiejskich zarejestrowanych było 19%, a w miastach-siedzibach gmin miejsko-wiejskich 12% takich organizacji, czyli około jedna trzecia organizacji trzeciego sektora działała na obszarach wiejskich. Herbst [2008] wskazuje, że aktywność społeczna mieszkańców wsi jest niewykorzystanym zasobem rozwojowym, często także zasobem nierozpoznanym. Znaczna część organizacji trzeciego sektora na terenach wiejskich jest specyficzna dla wsi i odzwierciedla problemy tego środowiska. Są to: straże pożarne, spółki wodne, wspólnoty gminne i leśne, kółka rolnicze, rolnicze zrzeszenia branżowe, grupy producenckie oraz jednostki związane z instytucją Kościoła katolickiego. Działają tu również zrzeszenia nieformalne związane z lokalnymi trady-

³⁴ Raport z badania 2008. Stowarzyszenie Klon/Jawor.

³⁵ Według bazy stowarzyszenia Klon/Jawor.

³⁶ Za: Gumkowska, Herbst 2006 i Żukowski 2006.

cjami współpracy sąsiedzkiej [Herbst 2008]. Na obszarach wiejskich w roku 2007 funkcjonowało około 13 tys. stowarzyszeń i fundacji, nie licząc ochotniczych straży pożarnych [Herbst 2008], większość z nich to kluby sportowe (55%). Istotną rolę w aktywizowaniu społeczności lokalnych odgrywają ochotnicze straże pożarne, które mają duże tradycje współdziałania na rzecz wiejskich społeczności.

Tabela 1
Table 1

Pola działania organizacji społecznych na wsi [%]
Fields activities of social organizations in country

Pole działania organizacji Fields activities of organizations	Najważniejsze Main		Podstawowe Basic	
	NGO wiejskie Rural NGO	OSP Volunteer Fire Brigades	NGO wiejskie Rural NGO	OSP Volunteer Fire Brigades
Sport, turystyka, rekreacja, hobby Sports, tourism, recreation, hobbies	57,0	21,0	66,7	21,6
Rozwój lokalny Local development	10,3	1,8	23,4	12,6
Edukacja i wychowanie Education and upbringing	6,8	2,5	31,6	21,2
Kultura i sztuka Art and culture	8,8	0,9	19,4	13,8
Usługi socjalne, pomoc społeczna Social services, social assistance	7,9	51,4	15,3	59,1
Ochrona środowiska Protecting the environment	2,6	7,6	10,2	25,6

Źródło: Herbst 2008 za: Klon/Jawor 2006
Source: Herbst 2008 for: Klon/Jawor 2006

W tabeli 1 wskazano podstawowe i najważniejsze pola działania organizacji pozarządowych zlokalizowanych na obszarach wiejskich w Polsce. Są to: sport, turystyka, rekreacja i hobby, edukacja i wychowanie oraz rozwój lokalny. Ochotnicze straże pożarne jako podstawowe i zarazem najważniejsze obszary swojej aktywności skierowanej do mieszkańców terenów wiejskich wskazują: pomoc społeczną i usługi socjalne, jak również działania na rzecz ochrony środowiska. Kamiński [2008] odnotowuje, że sport, turystyka i rekreacja oraz hobby stanowią pole aktywności 40% organizacji pozarządowych na obszarach wiejskich. W dalszej kolejności znajdują się kultura i sztuka (12,8%), edukacja i wychowanie (10,9%), usługi socjalne i pomoc społeczna (9,9%) oraz ochrona zdrowia (8%).

4.1. Działalność organizacji pozarządowych na obszarach wiejskich przygranicza – wyniki badań ankietowych

Po roku 2000 Wspólna Polityka Rolna w coraz większym stopniu staje się polityką rozwoju obszarów wiejskich. Pomimo znaczących środków finansowych skierowanych na tereny wiejskie w związku z programami finansowanymi z budżetu unijnego tempo przemian świadczących o rozwoju w wielu regionach kraju nie jest zadowalające. W ujęciu przestrzennym niektóre z terenów wiejskich ulegają marginalizacji z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego. Są to obszary wiejskie odległe od aglomeracji miejskich i centrów rozwoju gospodarczego, borykające się z problemami bezrobocia, emigracji ludzi młodych oraz starzenia się mieszkańców [Rosner 2008, Wilkin 2007]. Jednak spotyka się gminy, gdzie pomimo niesprzyjających warunków przyrodniczych, ekonomicznych i lokalizacyjnych rozwój społeczno-ekonomiczny postępuje szybciej niż w sąsiednich. Wiesinger [2007] wskazuje na kapitał społeczny jako czynnik dynamizujący oddolne procesy rozwojowe. Badania wskazują jednak na liczne bariery w rozwoju kapitału społecznego na wsi, wynikają one przede wszystkim z negatywnych doświadczeń ludzi z okresu realnego socjalizmu i okresu transformacji. Mieszkańcy obszarów wiejskich wciąż jeszcze mają niechęć do oddolnego organizowania się, cechuje ich niski poziom zaufania do otoczenia zewnętrznego i poczucia podmiotowości oraz przekonanie o małej skuteczności działań wspólnych [Michalewska-Pawlak 2010].

Przykładem terenów kumulowania się barier rozwojowych są obszary wiejskie zlokalizowane na przygraniczu Polski z Czechami i z Niemcami. Celem opracowania jest ocena działalności organizacji pozarządowych funkcjonujących na obszarach wiejskich przygranicza Polski z Czechami i Niemcami. Zadano pytanie, czy nowa sytuacja społeczno-ekonomiczna po roku 2004 związana z integracją ze strukturami UE oraz otwarciem granic państwowych miały wpływ na zdynamizowanie współpracy lokalnych społeczności dla dobra wspólnego, również na płaszczyźnie międzynarodowej.

Ankietyzacji poddano 74 różnego typu organizacje pozarządowe działające na obszarach wiejskich przygranicza z Czechami i Niemcami (wykaz organizacji w załączniku 1), z czego 39 to organizacje zlokalizowane na przygraniczu z Czechami, a 35 na przygraniczu z Niemcami. Są to organizacje o różnym stażu funkcjonowania, najstarsza z nich (Polski Związek Hodowców Gołębi Poczтовых) przeniosła tradycje przedwojenne (1926 rok założenia) na tereny ziem odzyskanych po II wojnie światowej. Do dawno założonych organizacji zaliczyć też można ochotnicze straże pożarne (założone w gminie Międzyzlesie w roku 1945 a w gminie Radków i Zgorzelec w roku 1947), a także stowarzyszenie Klub Sportowy Chełmsko Śląskie (1946 r.) oraz Klub Sportowy „Iskra” w gminie Zgorzelec (1955 r.). Większość badanych organizacji (55%) powstała jednak po roku 2000, a zwłaszcza po roku 2004. Przykładowo są to: Lubawskie Towarzystwo Fotograficzne (2011 r.), Stowarzyszenie „Przymierze im. Opata Bernarda Rosy” z Lubawki (2011 r.), Stowarzyszenie „Wszyscy razem” z Radkowa (2010 r.), Stowarzyszenie Pracy Samarytańskiej dla Mieszkańców Wsi Ręczyn, Spytków, Kostrzyna, Niedów z gminy Zgorzelec (2011 r.), Fundacja Wspierania Inicjatyw Lokalnych „Probus” (2010 r.) i Stowarzyszenie Osiek Łużycki Moja Wieś (2010 r.). Można zatem domniemać, że możliwości realizacji przedsięwzięć wspólnych opierające się na funduszach unijnych, będące konsekwencją integracji Polski z Unią Europejską, były zasadniczym impulsem wzmac-

niania kapitału społecznego kreowanego „na potrzeby” sięgania przez wiejskie społeczności lokalne po środki europejskie (tab. 2).

Badania prowadzone przez stowarzyszenie Klon/Jawor³⁷ na terenie całej Polski potwierdzają to zjawisko; najwięcej (31%) organizacji pozarządowych powstało po 2003 r., 25% w latach 1999–2002, a tylko 10% przed rokiem 1989. Decydującym o rozwoju organizacji pozarządowych w kraju był rok 1989, w którym uchwalona została ustawa – Prawo o stowarzyszeniach.

Tabela 2
Table 2

Charakterystyka ogólna ankietowanych organizacji na przygraniczu
General characteristics of the questionaired organizations in borderside

Wyszczególnienie Specification	Liczba Number	[%]
Rok powstania Year of commencement		
do roku 1990 (najstarsza 1926 r.) to year 1990 (eldest 1926 year)	15	20,3
1991–2000	4	5,4
2001–2004	22	29,7
2005–2011	33	44,6
Forma prawna Legal form		
Stowarzyszenia Associations	58	78,3
Zrzeszenia Organizations	1	1,4
Osoby prawne Legal personalities	2	2,7
Fundacje Foundations	6	8,1
Jednostka samorządowa Unit of local government	1	1,4
Nie określono w ankiecie Not specified in the survey	6	8,1
Zasięg terytorialny Territorial scope		
Lokalny Local	47	52,2
Regionalny Regional	6	6,7
Krajowy National	17	18,9
Międzynarodowy International	20	22,2

Źródło: badania własne – Source: authors' research

³⁷ Raport z badania 2008.

W latach 1989–1993 nastąpił dynamiczny rozwój instytucji trzeciego sektora w kraju, wprowadzone zostały ulgi podatkowe dla organizacji społecznych i kościelnych [Rymsza 2007, Kołodziejczyk, Wasilewski 2005]. Jednak według Rymszy [2007] w tym czasie brak było szerszej oferty dla organizacji pozarządowych w polityce społecznej. Lata 1993–1997 to okres stagnacji i prób wprowadzenia kontroli administracyjnej organizacji pozarządowych. W roku 1996 nastąpiły pierwsze próby uregulowania działalności organizacji pożytku publicznego. Okres 2001–2005 to czas budowania w Polsce międzysektorowej współpracy i przygotowywania się do integracji ze strukturami Unii Europejskiej. Po roku 2005 wyraźnie wzrosła rola organizacji trzeciego sektora jako beneficjentów projektów finansowanych ze środków unijnych [dz. cyt. 2007]. Podobna sytuacja wystąpiła zatem na obszarach wiejskich przy granicy z Czechami i Niemcami.

Zdecydowana większość ankietowanych organizacji działających na obszarach przygranicza (78%) przyjęła formę prawną stowarzyszenia, wśród nowo utworzonych pojawiły się także fundacje (8%) (tab. 2). Popularność tej formy prawnej formalizującej współpracę potwierdzają inne badania, mianowicie według raportu stowarzyszenia Klon/Jawor³⁸ na 135,2 tys. zarejestrowanych organizacji pozarządowych w 2007 r. w Polsce najczęściej było stowarzyszeń (88%). Związki zawodowe stanowiły 15%, ochotnicze straże pożarne 12%, fundacje 8% i organizacje kościelne oraz związki wyznaniowe 11%.

Stowarzyszenie jest mało skomplikowaną formą prawną działania zespołowego. Zasady tworzenia określa ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. z 2001 r. Nr 79, poz. 855). Stowarzyszenie jest dobrowolnym, samorządowym, trwałym zrzeszeniem, któremu przyświecają cele niezarobkowe. Dobrowolność oznacza brak przymusu prawnego zakładania i przynależności do tej formy organizacji. Samorządność to swoboda kształtowania struktury organizacyjnej, kryteriów członkostwa oraz wyznaczania celów i zakresów działalności. Fundacja to druga po stowarzyszeniu forma prawna, którą przyjmują organizacje pozarządowe działające na terenach wiejskich. Wymogiem fundacji jest zgromadzony kapitał przeznaczony na określony cel, jaki wskazuje statut³⁹.

Wszystkie ankietowane organizacje pozarządowe działały na podstawie opracowanego statutu. W 40% organizacji statut opracowali prezesi i zarząd, a w 34% sami członkowie. W przypadku 10% organizacji ich członkowie w tym celu skorzystali z pomocy prawnika. W 7% badanych organizacji respondenci nie wiedzieli, kto był twórcą obowiązującego statutu. Cele zawarte w statucie determinują pola aktywności organizacji. Dominują takie cele jak: działalność na rzecz mieszkańców, pobudzanie aktywności środowiska lokalnego, wspieranie kultury, turystyki i rekreacji, troska o równe szanse w edukacji, krzewienie kultury fizycznej, ochrona środowiska i dziedzictwa kulturowego organizacja imprez dla mieszkańców obszarów wiejskich, pomoc społeczna, praca z dziećmi i młodzieżą, pomoc mieszkańcom w sytuacjach trudnych, ochrona przeciwpożarowa, działania w zakresie profilaktyki przeciwpożarowej, kreowanie modelu społeczeństwa obywatelskiego, pomoc osobom niepełnosprawnym, integracja społeczna oraz promocja gminy. Tylko jedna organizacja jako cel działania w statucie wskazała integrację ponadgraniczną i kulturową („Fundacja Polsko-Czesko-Niemieckiej Współpracy Kulturalnej „Parada” Dom Trzech Kultur).

Ankietowane organizacje działały przede wszystkim na szczeblu lokalnym (64%) (tab. 2). Działania wspólne miały charakter aktywności na rzecz miejscowych społeczności

³⁸ Raport z badania 2008.

³⁹ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (Dz.U. z 1991 r. Nr 46, poz. 203 ze zmian.).

o zasięgu własnej miejscowości, kilku wsi lub powiatu. Taki charakter miały np. organizacje: „Stowarzyszenie Serce dla Domaszkowa”, „Stowarzyszenie Przyjaciół Różanki”, „Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Łągów” czy „Stowarzyszenie Osiek Łużycki Moja Wieś”. Organizacje te działając lokalnie, wzmacniały poczucie tożsamości jej członków i są przykładem współpracy wzmacniającej społeczny kapitał spajający i pomostowy na obszarach wiejskich.

Badania prowadzone na obszarach wiejskich woj. lubelskiego potwierdzają lokalny charakter organizacji trzeciego sektora na wsi, a mianowicie 36% z nich nie wychodzi ze swoimi działaniami poza własną gminę, a 35% poza powiat, zatem 70% tych organizacji działa na rzecz najbliższego otoczenia [Biały 2012]. Członkowie wiejskich organizacji pozarządowych najlepiej identyfikują problemy najbliższego otoczenia i poszukują sposobów ich rozwiązania, bazując na tradycyjnych, nieformalnych więziach istniejących w społecznościach wiejskich. Potwierdza to Herbst [2008], podkreślając, że aktywność organizacji pozarządowych skupia się na problemach lokalnych.

Wymiar regionalny deklarowało 7% ankietowanych organizacji wiejskich badanego przygranicza. Przykładem jest Klub Sportowy „Iskra” działający na terenie gminy Zgorzelec. Organizacje o zasięgu krajowym to przede wszystkim Ochotnicze Straże Pożarne, które współpracowały z podobnymi w Polsce. Niektóre z organizacji (22%) podjęły współpracę międzynarodową ze społecznością czeską i niemiecką. Przykładem są: „Fundacja Polsko-Czesko-Niemieckiej Współpracy Kulturalnej „Parada” Dom Trzech Kultur, Stowarzyszenie Przyjaciół Muzyki Organowej Ziemi Kamiennogórskiej, Stowarzyszenie Geopark Łuk Mużakowa i Zespół Ludowy „Lasowiana”.

Współpracę międzynarodową podejmowały częściej organizacje przygranicza z Czechami niż organizacje wiejskie przygranicza z Niemcami. Spośród wszystkich ankietowanych organizacji działających na przygraniczu z Czechami prawie połowa (49%) skutecznie współpracowała z podobnymi jednostkami zlokalizowanymi po drugiej stronie granicy, na przygraniczu z Niemcami tylko nieco powyżej 1/4 (26%). Na przygraniczu z Czechami przeważały współpraca kulturalno-oświatowa i turystyczno-rekreacyjna. Organizowane były wspólne zawody strażackie, wymiana młodzieży oraz wspólne działania promocyjne. Na przygraniczu z Niemcami miały miejsce spotkania z mieszkańcami, wspólne koncerty i spotkania kulturalne. Niewielka liczba organizacji wiejskich podejmujących współpracę ze społecznością lokalną zamieszkującą tereny po drugiej stronie granicy świadczy o tym, że renta przygranicznego położenia tych obszarów nie jest w wystarczającym stopniu wykorzystywana przez organizacje pozarządowe.

Badane organizacje charakteryzowały się zróżnicowaną liczbą członków: od 5 do 128 (tab. 3). Średnio do organizacji należało 30 osób, w tym 12 osób to członkowie aktywnie pracujący. Do najbardziej licznych organizacji należały: Polski Związek Hodowców Gołębi, Klub Karate „Kontra” Łęknica, Międzyzakładowy Klub Sportowy „Zjednoczeni” z Radkowa. Do najmniej licznych organizacji zaliczały się: Fundacja Zamek Kapitanowo z Radkowa, Zgorzelecka Fundacja Rozwoju „EQU” i Fundacja Wspierania Inicjatyw Lokalnych „Probus” z gminy Zgorzelec.

Przeciętnie jedną trzecią członków stanowiły kobiety (tab. 3). Jest to jednak bardzo zróżnicowane w poszczególnych przypadkach. Organizacje ze zdecydowaną przewagą kobiet stanowiły ponad 40% ankietowanych. Przykładem organizacji, w których działały wyłącznie kobiety, są: Koło Gospodyń Wiejskich z gminy Trzebiel, Stowarzyszenia: „Spytków bez granic” i „Pracy Samarytańskiej dla Mieszkańców Wsi Ręczyn-Spytków-Kostrzyzna-Niedów” z gminy Zgorzelec, TPD Koło Pomocy Dzieciom i Młodzieży Niepełnosprawnej Ruchowo i Spe-

cialnej Troski z gminy Pieńsk, Fundacja na Rzecz Rozwoju Ziemi Kamiennogórskiej „Kwiat Lnu”. Organizacje te sporadycznie zatrudniały pracowników. Pracujące w organizacjach osoby legitymowały się najczęściej wykształceniem podstawowym i zawodowym (45%), oraz średnim (23%). Ponad 30% osób zaangażowanych w pracę organizacji miało wykształcenie wyższe lub niepełne wyższe. To ostatnie podejmowały prace organizacyjne i pełniły funkcje liderów, inicjując nowe pola aktywności członków (tab. 3). Najbardziej aktywni członkowie ankietowanych organizacji to przede wszystkim emeryci i renciści, czyli mieszkańcy terenów wiejskich niezaangażowani w pracę zawodową i dysponujący wolnym czasem. W dalszej kolejności w pracę w organizacjach wiejskich angażowali się nauczyciele i przedsiębiorcy oraz młodzież szkolna. Najmniejszą aktywnością w badanych organizacjach cechowały się (według respondentów) rodziny rolników, a także radni (tab. 4).

Tabela 3
Table 3

Charakterystyka członków badanych organizacji na przygraniczu
Characteristics of the members of studied organizations in borderside

Wyszczególnienie Specification	Średnio Average	Minimum Minimum	Maksimum Maximum
Liczba osób w organizacji Number of persons in organization			
Członków ogółem Members total	30	5	128
W tym kobiet Including women	10	0	60
Aktywnie pracujących Actively working	12	3	80
Opłacających składki (jeśli obowiązują) Paid contributions (if applicable)	20	2	128
Członków, którzy przynajmniej raz w roku uczestniczyli w walnym zgromadzeniu Members who have at least once a year, participated in general meeting	20	0	80
Zatrudnionych w organizacji (pracowników) Employees in organization (workers)	0,3	0	7
Liczba członków organizacji według poziomu wykształcenia Number of members of the organization by education level			
Podstawowe Primary	11	0	55
Zawodowe Essential	10	1	48
Średnie Average	11	2	46
Niepełne wyższe Incomplete higher	7	1	21
Wyższe Higher	8	1	68

Zródło: badania własne
Source: authors' research

Tabela 4
Table 4

Najbardziej aktywni członkowie organizacji
The most active members of the organization

Wyszczególnienie Specification	% wskazań – % of responses [100% = 74]
Emeryci, renciści Retirees, pensioners	42
Nauczyciele Teachers	34
Przedsiębiorcy Entrepreneurs	32
Młodzież szkolna School youth	28
Rolnicy Farmers	26
Urzędnicy Officials	18
Bezrobotni Unemployed	16
Radni Councillors	11
Żony rolników Farmers' wives	9
Studenci Students	8
Dzieci rolników Farmers' children	4

Źródło: badania własne – Source: authors' research

Największa liczba organizacji (51%) współpracowała w zakresie animacji sportu, rekreacji i wypoczynku (tab. 5). To tradycyjnie najbardziej powszechna sfera aktywności organizacji wiejskich, jak wykazały wspomniane wcześniej badania innych autorów. Tereny polsko-czesko-niemieckiego przygranicza to obszary Sudetów i Przedgórze Sudeckie oraz Borów Dolnośląskich charakteryzujące się wysokimi walorami przyrodniczymi do rozwoju rekreacji i wypoczynku o dużych tradycjach turystycznych. Lokalizacja większości ankietowanych organizacji w rejonie atrakcyjnym przyrodniczo i rekreacyjnie jest przyczyną, że 32% respondentów jako pole aktywności organizacji wskazało ochronę środowiska i ekologię oraz tyle samo ochronę zdrowia i rehabilitację.

Ważnym polem działania ankietowanych organizacji (na co wskazywało 37% respondentów) są działania na rzecz oświaty, wychowania i edukacji. Mieszkańcy widzą potrzebę rozwoju ludzi dorosłych w tym zakresie, ale ich działania skierowane są na inicjatywy edukacyjno-wychowawcze przeznaczone przede wszystkim dla dzieci i młodzieży. Tradycyjną działalnością społeczną polegającą na pomocy ludziom potrzebującym (pomoc społeczna i socjalna, działalność charytatywna) zajmowała się też prawie jedna trzecia stowarzyszeń i fundacji. Ponad 60% organizacji podejmowało działania wspólne związane z lokalnym rozwojem oraz integracją społeczną. Tylko pojedyncze organizacje podejmowały inicjatywy na

rzecz gospodarki, rynku pracy, praw człowieka, a także współpracy międzynarodowej. Badania prowadzone na obszarach wiejskich przez innych autorów potwierdzają tradycyjne obszary aktywności organizacji pozarządowych na wsi. Na terenie województwa lubelskiego według badań z roku 2010 sportem, rekreacją i wypoczynkiem zajmowało się 42% organizacji pozarządowych; na rzecz oświaty i wychowania oraz edukacji 52%; ekologii i ochrony środowiska 26%; ochrony zdrowia 35%; kultury, sztuki i ochrony dziedzictwa narodowego 48% oraz działalności wspomagającej rozwój wspólnot i społeczności lokalnych 42% [Biały 2012].

Tabela 5
Table 5

Pola aktywności organizacji
Fields activities of organizations

Wyszczególnienie Specification	% wskazań % of responses [100% = 74]
Sport, rekreacja, turystyka, wypoczynek Sport, recreation, tourism, recreation	51,4
Wychowanie, oświata, edukacja Education	36,5
Ochrona środowiska, ekologia Protection of the environment, ecology	32,4
Rozwój lokalny i regionalny Local and regional development	32,4
Pomoc społeczna, usługi socjalne, działalność charytatywna Social assistance, social services, activities charity	29,7
Integracja społeczna Social integration	29,7
Kultura, sztuka, tradycja, ochrona zabytków Culture, art, tradition, protection of monuments	27,0
Rozwój zainteresowań, hobby Development interests, hobbies	27,0
Współpraca międzynarodowa, integracja europejska International cooperation, European integration	13,5
Działalność religijna Religious activities	6,8
Prawa człowieka, równość szans Human rights, equality of opportunity	6,8
Problemy mieszkaniowe, poprawa warunków życia Housing problems, improvement of living conditions	6,8
Problemy produkcji rolniczej Problems of agricultural production	5,4
Ochrona zdrowia, rehabilitacja Health care, rehabilitation	4,0
Komunikacja, transport, łączność Communication, transport, communications	1,3
Gospodarka, rynek pracy The economy, the labor market	1,3

Źródło: badania własne – Source: authors' research

Tabela 6
Table 6

Kierunki działań organizacji
The directions of the organization's activities

Wyszczególnienie Specification	% wskazań % of responses [100% = 74]
Działania organizacji kierowane są do: The organization's activities are directed to:	
Mieszkańców wsi The villagers	71,6
Dzieci i młodzieży Children and young people	56,8
Członków i współpracowników organizacji Members and associates of the organization	44,6
Potrzebujących pomocy Need help	29,7
Samorządów Local Governments	25,7
Innych organizacji pozarządowych Other NGOs	20,3
Rolników Farmers	13,5
Przedsiębiorców Entrepreneurs	8,1
Dominujące kierunki działalności The predominant directions of activity	
Działalność na rzecz grup osób Activities for groups of people	66,6
Działalność na rzecz osób indywidualnych Activities for individuals	55,1
Działalność na rzecz instytucji Activities for the institution	23,0
Inne Other	75,0

Źródło: badania własne – Source: authors' research

Ankietowane organizacje działały przede wszystkim na rzecz grup osób oraz osób indywidualnych (tab. 6). Organizacje te pracowały głównie dla mieszkańców wsi (72%), mając charakter lokalny, w tym w 57% ukierunkowane było na dzieci, młodzież oraz członków i współpracowników organizacji (44%). Około jedna trzecia działań skierowana była do osób potrzebujących pomocy, a jedna czwarta na rzecz samorządów.

Badania wskazują, że w ankietowanych organizacjach wiejskich podstawowe znacznie miał społeczny kapitał wiążący integrujący członków organizacji, mieszkańców wsi, rolników i członków rodzin [Fedyszak-Radziejowska 2012, Halamska 2008]. Drugi rodzaj kapitału to kapitał pomostowy zakładający współpracę z osobami spoza najbliższego otoczenia, ale zamieszkującymi teren własnego czy pobliskiego powiatu. Badania wykazały, że 20% ankietowanych organizacji ukierunkowane było w działaniach na inne organizacje, a 25%

na współpracę z samorządami, tworząc szczałkowe struktury kapitału pomostowego. Próbu-
jąc rozwiązywać problemy lokalnych społeczności, organizacje wiejskie współdziałały z wła-
dzami lokalnymi (tab. 7). Były to zazwyczaj kontakty częste, jak wskazuje 66% respondentów,
zwłaszcza z przygranicza czeskiego. Jedna trzeci organizacji współpracowała i kontaktowa-
ła się z władzami gminy sporadycznie i tylko nieliczne podkreślały brak takich kontaktów.
Prawie połowa respondentów – członków ankietowanych organizacji wskazywała na bardzo
duże i duże zaangażowanie władz lokalnych w ich działalność, lecz co czwarty oceniał, że
zaangażowanie to jest słabe lub żadne, co może być barierą skutecznego budowania kapitału
społecznego na obszarach wiejskich przygranicza (tab. 8 i rys. 1). Najczęściej wymieniane for-
my współpracy organizacji z władzami lokalnymi to: wspólne organizowanie imprez, pomoc
finansowa i prawna, promocja działań. Tylko w przypadku jednej badanej organizacji (Stowa-
rzyszenie na Rzecz Rozwoju Chełmska Śląskiego) współpraca dotyczyła realizacji wspólnego
projektu dotyczącego wspierania kultury i tradycji gminy. Drugi rodzaj kapitału społecznego
to kapitał łączący, który umożliwia współpracę ludzi z różnych środowisk i kręgów społecz-
nych. Kapitał społeczny łączący przyczynia się do tworzenia sieci współpracy wykraczającej
poza obszar regionu, a nawet kraju [Fedyszak- Radziejowska 2012 za: Putnam 2008]. Więk-
szość, bo 80% badanych organizacji deklaroowało współpracę z innymi organizacjami w kraju,
w tym 46% współpracowało z więcej niż dwiema organizacjami (tab. 9). Większą aktywność
w tworzeniu sieci współpracy wykazywały organizacje wiejskie z pogranicza z Czechami.

Tabela 7
Table 7

Organizacje pozarządowe współpracujące z władzami gminnymi
Non-governmental organizations cooperating with the municipal authorities

Wyszczególnienie Specification	Liczba organizacji Number of organizations	% wskazań % of responses [100% = 74]
Częste kontakty Frequent contacts	48	66
przygranicze z Czechami borderside with Czech Republic	28	38
przygranicze z Niemcami borderside with Germany	20	28
Sporadyczne kontakty Sporadic contacts	22	30
przygranicze z Czechami borderside with Czech Republic	8	11
przygranicze z Niemcami borderside with Germany	14	19
Brak współpracy Lack of cooperation	3	4
przygranicze z Czechami borderside with Czech Republic	3	4
przygranicze z Niemcami borderside with Germany	0	0

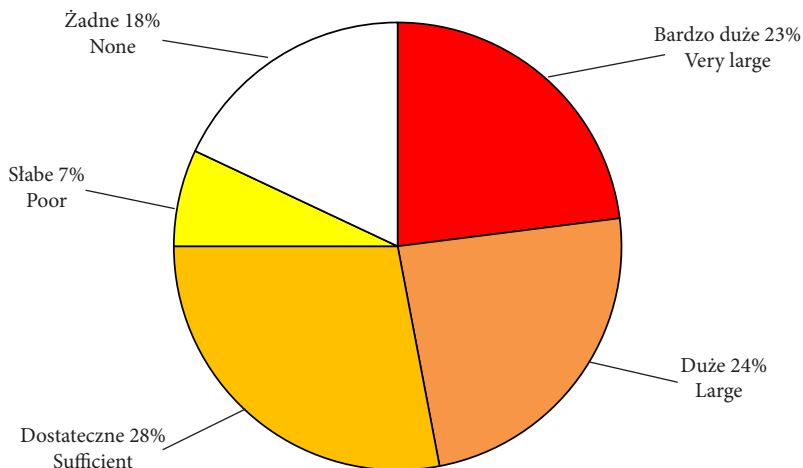
Źródło: badania własne
Source: authors' research

Tabela 8
Table 8

Ocena zaangażowania samorządów lokalnych w działalność organizacji społecznych
Rating of involvement of local governments in the activities of social organizations

Wyszczególnienie Specification	Liczba organizacji Number of organizations	% wskazań % of responses [100% = 74]
Bardzo duże Very large	17	23
Duże Large	18	24
Dostateczne Sufficient	21	28
Słabe Poor	5	7
Żadne None	13	18

Źródło: badania własne – Source: authors' research

Ryc. 1. Ocena zaangażowania samorządów lokalnych w działalność organizacji społecznych
Fig. 1. Rating of involvement of local governments in the activities of social organizations

Źródło: badania własne – Source: authors' research

Położenie na obszarach wiejskich przy granicy sprzyja nawiązywaniu kontaktów z organizacjami działającymi po drugiej stronie granicy. Tylko 27% ankietowanych organizacji próbowało współpracować z organizacjami zagranicznymi, były to zwłaszcza organizacje zlokalizowane na terenach wiejskich w sąsiedztwie z Republiką Czeską (tab. 10). Ankietowane organizacje pozarządowe nie wykorzystywały w należyтым stopniu renty położenia przygranicznego do nawiązania szerszej współpracy w wymiarze międzynarodowym, skupiając się na działaniach skierowanych do wewnątrz.

Tabela 9 – Table 9

Współpraca z innymi organizacjami w kraju – Cooperation with other organizations in the country

Lp.	Wyszczególnienie Specification	Liczba organizacji Number of organizations	% wskazań % of responses [100% = 74]
I	Organizacje współpracujące ogółem Cooperating organizations total	59	80
	przygranicze z Czechami – borderside with Czech Republic	34	46
	przygranicze z Niemcami – borderside with Germany	25	34
II	Współpraca z jedną organizacją Cooperation with one organization	16	22
	przygranicze z Czechami – borderside with Czech Republic	8	11
	przygranicze z Niemcami – borderside with Germany	8	11
III	Współpraca z dwoma organizacjami Cooperation of the two organizations	9	12
	przygranicze z Czechami – borderside with Czech Republic	7	9
	przygranicze z Niemcami – borderside with Germany	2	3
IV	Współpraca z więcej niż dwoma organizacjami Cooperation with more than two organizations	34	46
	przygranicze z Czechami – borderside with Czech Republic	19	26
	przygranicze z Niemcami – borderside with Germany	15	20

Źródło: badania własne – Source: authors' research

Tabela 10 – Table 10

Współpraca z organizacjami zagranicznymi – Cooperation with foreign organizations

Lp.	Wyszczególnienie Specification	Liczba organizacji Number of organizations	% wskazań % of responses [100% = 74]
I	Organizacje współpracujące ogółem Cooperating organizations total	20	27
	przygranicze z Czechami – borderside with Czech Republic	12	16
	przygranicze z Niemcami – borderside with Germany	8	11
II	Współpraca z jedną organizacją Cooperation with one organization	13	17
	przygranicze z Czechami – borderside with Czech Republic	8	10
	przygranicze z Niemcami – borderside with Germany	5	7
III	Współpraca z dwoma organizacjami Cooperation of the two organizations	4	6
	przygranicze z Czechami – borderside with Czech Republic	2	3
	przygranicze z Niemcami – borderside with Germany	2	3
IV	Współpraca z więcej niż dwoma organizacjami Cooperation with more than two organizations	3	4
	przygranicze z Czechami – borderside with Czech Republic	2	3
	przygranicze z Niemcami – borderside with Germany	1	1

Źródło: badania własne – Source: authors' research

Finansową podstawą działania organizacji są środki z budżetu gminy oraz składki członkowskie. W dalszej kolejności są to dotacje z programów pomocowych i w ramach fundacji, darowizny od firm i instytucji oraz osób fizycznych. Niewielkie znaczenie jako źródło finansowania ma prowadzenie działalności statutowej odpłatnie i prowadzenie działalności gospodarczej (tab. 11). Przychody finansowe są mało znaczące; w 28% organizacji są to kwoty do 1 tys. złotych rocznie, w 20% 1–5 tys. rocznie i w 25% 10–50 tys. zł rocznie. Tylko około 18% organizacji w roku 2009 osiągnęło przychody powyżej 50 tys. zł rocznie (tab. 12).

Tabela 11 – Table 11

Źródła finansowania organizacji
Sources of funding organizations

Wyszczególnienie Specification	Liczba wskazań jako źródło finansowania Number of indications as a source of financing			
	Pierwsze The first	Drugie The second	Trzecie Third	Dalsze Further
Składki członkowskie – Membership fees	25	14	11	4
Środki z budżetu gminy The funds from the municipal budget	27	11	2	1
Środki z budżetu starostwa The funds from the powiat budget	3	1	4	2
Środki z budżetu urzędu marszałkowskiego Allocations from the province marshal's office	1	0	2	2
Dotacje z programów pomocowych i fundacji Grant programs and foundations	11	10	4	3
Darowizny od osób fizycznych Donations from individuals	1	9	12	8
Darowizny od firm i instytucji – Donations from companies and institutions	5	7	5	12
Prowadzenie odpłatnej działalności statutowej Payable statutory activities	1	2	2	2
Prowadzenie działalności gospodarczej Running a business	0	2	0	4
Inne – Other	4	2	0	1

Źródło: badania własne – Source: authors' research

Tabela 12 – Table 12

Struktura organizacji według rocznych przychodów [zł] w 2009 r.
The structure of the organization by annual revenues [zł] in 2009

Wyszczególnienie – Specification	% wskazań – % of responses [100% = 74]
poniżej 1000 – under 1000	28
1000–4999	20
5000–9999	9
10 000–49 999	25
50 000–99 999	13
100 000 i więcej – 100 000 and more	5

Źródło: badania własne – Source: authors' research

Ważną rolę w organizacji pełni jej lider. W badanych organizacjach w ponad 60% był to mężczyzna w wieku około 49 lat z wykształceniem wyższym (49%) lub średnim (31%) (tab. 13). Pomimo znaczącej partycypacji kobiet w organizacjach wiejskich działających na przygraniczu z Czechami i Niemcami ich przywództwo należało do mężczyzn. Liderem w 17% był emeryt, w 3% urzędnik, a w 9% nauczyciel. W 25% lider wykonywał zawód inny niż wskazany w ankiecie. Ankietowanych członków organizacji zapytano, jakimi cechami charakteryzuje się ich obecny lider. Prawie wszyscy wskazali, że jest on gotowy do współpracy na rzecz otoczenia i lokalnej społeczności (85%) oraz dobrze i skutecznie współpracuje z administracją lokalną (62%). Jest to osoba komunikacyjna i otwarta na problemy innych (45%) oraz gotowa do pracy na rzecz potrzebujących (40%). W badaniach dominowały organizacje o charakterze lokalnym, co powoduje, że tylko co czwarty respondent wskazał, iż ich lider dobrze współpracuje z organizacjami krajowymi, a co dziesiąty z zagranicznymi. Według ankietowanych żaden lider nie zna dobrze jakiegokolwiek języka obcego, co na pewno stanowi poważną barierę ograniczającą współpracę międzynarodową (tab. 14).

Tabela 13
Table 13

Charakterystyka lidera organizacji
Characteristics of leading organizations

Lp.	Wyszczególnienie Specification	% wskazań % of responses [100% = 74]	Wiek [liczba lat] Age [years]
I Płeć – Sex			
1.	Mężczyzna – Man	60,8	x
2.	Kobieta – Woman	33,8	x
II Wiek [liczba lat] – Age [years]			
1.	Średni – Average	x	49
2.	Minimum	x	27
3.	Maksimum – Maximum	x	70
III Wykształcenie – Education			
1.	Podstawowe – Basic	4,1	x
2.	Zawodowe – Vocational	16,2	x
3.	Średnie – Average	31,0	x
4.	Wyższe – Higher	48,7	x
IV Wykonywany zawód – Occupation			
1.	Rolnik, leśnik – The farmer, forester	7,0	x
2.	Nauczyciel – Teacher	10,0	x
3.	Strażak – Firefighter	1,5	x
4.	Przedsiębiorca – Entrepreneur	9,0	x
5.	Emeryt – Pensioner	22,0	x
6.	Urzędnik – Official	10,0	x
7.	Pozostałe – Other	25,7	x
8.	nie wskazano – stated	14,8	x

Źródło: badania własne
Source: authors' research

Tabela 14
Table 14

Cechy najlepiej charakteryzujące obecnego lidera organizacji
Features best characterize the current leader of the organization

Wyszczególnienie Specification	% wskazań % of responses [100% = 74]
Gotowy do pracy na rzecz otoczenia i społeczności lokalnej Ready to work for the environment and the local community	85,1
Gotowy do pracy na rzecz potrzebujących Ready to work for the necessitous	40,5
Otwarty na problemy innych Opened to the problems of others	46,0
Komunikatywny Communicative	46,0
Słabo nawiązujący kontakty z innymi ludźmi Poorly referring contacts with other people	1,4
Pracowity, ale niekomunikatywny Hard-working but uncommunicative	8,1
Leniwy, wykorzystujący pracę innych Lazy, using the work of others	0,0
Dobrze współpracuje z administracją lokalną Works well with the local administration	62,2
Słabo współpracuje z administracją lokalną Poorly working with local administration	0,0
Dobrze współpracuje z innymi organizacjami krajowymi Works well with other national organizations	25,7
Słabo współpracuje z innymi organizacjami krajowymi Poorly working with other national organizations	0,0
Dobrze współpracuje z organizacjami zagranicznymi Works well with foreign organizations	10,8
Słabo współpracuje z innymi organizacjami zagranicznymi Poorly working with other foreign organizations	1,4
Zna dobrze przynajmniej jeden język obcy He knows well at least one foreign language	0,0

Źródło: badania własne
Source: authors' research

Udział organizacji w programach unijnych
The involvement of NGOs in EU programs

Wyszczególnienie Specification	Liczba organizacji Number of organizations	% wskazań % of responses [100% = 74]
Program Interreg Program Interreg	9	12
w tym przygranicze z Czechami including borderside with Czech Republic	7	9
Program Leader Program Leader	13	17
w tym przygranicze z Czechami including borderside with Czech Republic	10	13
Inne programy Other programs	20	27
w tym przygranicze z Czechami including borderside with Czech Republic	12	16

Źródło: badania własne

Source: authors' research

Integracja Polski ze strukturami UE dała możliwość pozyskiwania środków finansowych z budżetu unijnego skierowanych także na rozwój obszarów wiejskich. Takim programem jest Leader, umożliwiający realizację projektów wdrażających współpracę lokalnych społeczności [Kutkowska, Pilawka 2012]. Ankietowane organizacje pozarządowe wykorzystywały, w nikłym stopniu, możliwości tego programu. Tylko 17% tych organizacji, z tego w większości na przygraniczu z Czechami, było beneficjentami Lidera i w przypadku dwóch organizacji wniosek został odrzucony. 27% organizacji wykazało aktywność w realizacji programów finansowanych między innymi z EFS w ramach Kapitału Ludzkiego, a także z Fundacji Wspomagania Wsi i Funduszu Inicjatyw Wiejskich. Korzystano również ze środków Fundacji Batorego oraz z Programu Partnerstwa Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności, Programu Leonardo da Vinci oraz z programu Phare i działań PROW.

Po akcesji Polski do UE w latach 2004–2006 na obszary przygranicza z Niemcami i z Republiką Czeską skierowany został specjalny instrument finansowy, którego zadaniem było inicjowanie i wspieranie działań na rzecz współpracy terytorialnej i przygranicznej. Był to program Interreg IIIA. W obszarze badań realizowano program Interreg IIIA Polska (województwo dolnośląskie) – Saksonia, Polska (województwo lubuskie) – Brandenburgia oraz Polska–Czechy. Przygranicze polsko-czeskie stanowi przykład obszaru o relatywnie niewielkich dysproporcjach rozwoju gospodarczego. Po obu stronach granicy wystąpiły podobne problemy związane z koniecznością dostosowania się do warunków integracji. Bariera kulturowa i językowa na tej granicy jest mniejsza w porównaniu z granicą polsko-niemiecką, brak też jest negatywnych stereotypów, co ułatwiało współpracę [Dołzbłasz, Raczyk 2011]. Charakter współpracy determinował fakt obecności na tych terenach obszarów atrakcyjnych turystycznie, tak więc turystyka była najczęściej przedmiotem wspólnych działań objętych tym programem.

Ankietowane organizacje pozarządowe skorzystały, w nikłym stopniu, z możliwości aktywizacji działań wspieranych przez ten program. Tylko 9 badanych organizacji, w tym w większości z przygranicza z Czechami, brało udział w programie Interreg (tab. 14). Zrealizowane projekty umożliwiły organizację festynów i zawodów sportowych mających za zadanie integrację lokalnych społeczności, przygotowanie spotkań organizacji działających na rzecz kobiet, organizację spotkań oraz wymianę młodzieży i nauczycieli z regionu przygranicznego (polsko-niemiecko-czeskiego) mających na celu rozwój nowych form nauczania. W ramach Interregu zorganizowana została konferencja promująca rozwój turystyki regionu, stworzony został również portal atrakcji turystycznych, kulturalnych i architektonicznych obszarów przygranicznych. Podejmowane działania były istotne z punktu widzenia poprawy warunków życia mieszkańców terenów wiejskich, lecz skala tych działań jest niewystarczająca.

4.2. Podsumowanie

Tereny przygranicza Polski z Czechami i z Niemcami zaliczyć można do obszarów wiejskich o charakterze problemowym, z licznymi barierami ich rozwoju społeczno-gospodarczego. Cechą niekorzystną z punktu widzenia rozwoju jest znaczna odległość od aglomeracji miejskich i centrów wzrostu. Lokalizacja terenów wiejskich na przygraniczu stwarza również nowe możliwości rozwoju wynikające z integracji Polski z UE i związanej z tym współpracy transgranicznej. Ważnym czynnikiem rozwoju na szczeblu lokalnym jest kapitał społeczny. Współpraca mieszkańców wsi łączących się w sformalizowane organizacje lokalne, aby realizować określone w ich statutach cele, jest warunkiem koniecznym do uruchamiania procesów przemian w kierunku poprawy warunków życia, zgodnie z oczekiwaniami lokalnych społeczności. Powszechnie uznaje się, że poziom kapitału społecznego na terenach wiejskich w Polsce jest niski, chociaż wskazuje się także na potencjalne możliwości jego rozwoju.

Badania przeprowadzone na obszarach wiejskich południowo-zachodniej części polskiego przygranicza z Czechami i Niemcami umożliwiły sformułowanie następujących wniosków:

1. Procesy integracji Polski ze strukturami UE zdynamizowały powstawanie organizacji pozarządowych. 55% badanych organizacji wiejskich powstało po 2000 r.

2. Pola aktywności członków badanych organizacji pozarządowych nie odbiegały od zakresów działań organizacji z innych regionów kraju. Sport, rekreacja i wypoczynek to najbardziej powszechna sfera aktywności organizacji wiejskich; także ochrona środowiska i ekologia, ochrona zdrowia i rehabilitacja. Ważnym polem działania ankietowanych organizacji były działania na rzecz oświaty, wychowania i edukacji. Tradycyjną działalnością społeczną polegającą na pomocy ludziom potrzebującym zajmowała się prawie 1/3 badanych stowarzyszeń i fundacji. Ponad 60% organizacji podejmowało działania wspólne związane z lokalnym rozwojem oraz integracją społeczną.

3. Liczba członków organizacji na przygraniczu jest bardzo zróżnicowana – w około 40% dominowały kobiety. Pomimo tego w większości badanych organizacji ich liderami byli mężczyźni. W organizacjach działały osoby legitymizujące się głównie wykształceniem podstawowym i zawodowym, w dalszej kolejności średnim. Około jedna trzecia ludzi zaangażowanych posiadała wykształcenie wyższe lub niepełne wyższe. To te osoby podejmowały prace organizacyjne i pełniły funkcje liderów. Najbardziej aktywni członkowie ankietowanych organizacji to przede wszystkim emeryci i renciści. Słabą stroną liderów jest niska znajomość języków obcych, co stanowi poważną barierę współpracy transgranicznej.

4. Działające organizacje wiejskie miały charakter lokalny. Aktywność w organizacjach na rzecz ich członków oraz współpraca mieszkańców w skali wsi i powiatu budowała kapitał społeczny wiążący i pomostowy. Większość badanych organizacji deklaruowała także współpracę z innymi organizacjami w kraju. Relatywnie większą aktywność w tworzeniu sieci współpracy wykazywały organizacje wiejskie z przygranicza z Czechami.

5. Lokalne społeczności (członkowie organizacji wiejskich) współdziałały z władzami lokalnymi i były to zazwyczaj kontakty częste. Jedna trzecia organizacji współpracowała i kontaktowała się z władzami gminy sporadycznie, a tylko nieliczne podkreślały brak takich kontaktów. Prawie połowa respondentów wskazywała na bardzo duże i duże zaangażowanie władz lokalnych w działalność organizacji społecznych, lecz co czwarty oceniał zaangażowanie jako słabe lub żadne.

6. Niewiele spośród ankietowanych organizacji pozarządowych współpracowało ze społecznościami terenów wiejskich położonych po drugiej stronie granicy państwowej. W nikłym stopniu wykorzystano również unijny program transgraniczny INTERREG. Renta położenia na obszarach współpracy transgranicznej nie została wykorzystana. Współpracę międzynarodową podejmowały częściej organizacje wiejskie z przygranicza z Czechami niż z przygranicza z Niemcami.

7. Pomimo impulsu do zakładania nowych organizacji pozarządowych na obszarach wiejskich, jakim była integracja z UE, ankietowane organizacje w nikłym stopniu wykorzystywały programy unijne skierowane na obszary wiejskie, takie jak Leader czy Program Odnowy Wsi.

Piśmiennictwo

- Biały A., 2012. Diagnoza sytuacji organizacji pozarządowych na terenach wiejskich Lubelszczyzny. Raport z badań. Lubelski Ośrodek Samopomocy, Lublin.
- Chądzyński J., 2007. Nowe koncepcje rozwoju – w kierunku rozwoju lokalnego [w:] Region i jego rozwój w warunkach globalizacji. Wyd. CeDeWu.pl Warszawa, 63–104.
- Dołzbłasz S., Raczyk A., 2011. Projekty współpracy transgranicznej na zewnętrznych i wewnętrznych granicach Unii Europejskiej – Przykład Polski. Studia Regionalne i Lokalne, nr 3 (45), Wyd. Nauk Scholar Warszawa, 59–80.
- Działek J., 2011. Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza. Studia Regionalne i Lokalne, nr 3 (45), Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, 100–118.
- Fedyszak-Radziejowska B., 2004. Rola elit wiejskich w „kapitalizowaniu” zasobów społecznych na wsi. Wieś i Rolnictwo, nr 2 (123), 28–43.
- Fedyszak-Radziejowska B., 2012. Społeczności wiejskie: tożsamość, kapitał społeczny, wspólnotowe identyfikacje [w:] Społeczne i kulturowe zagadnienia przemian na wsi polskiej. Red. A. Rosner, Wyd. IRWiR PAN Warszawa, 95–118.
- Furmankiewicz M., Jonc K., 2011. Wpływ programu pilotażowego Leader na aktywność mieszkańców gmin należących do partnerstw terytorialnych w woj. dolnośląskim. Wieś i Rolnictwo, nr 1 (150), 106–123.
- Gliński P., Lewenstein B., Siciński A., 2002. Samoorganizacja społeczeństwa polskiego: trzeci sektor i wspólnoty lokalne w jednoczącej się Europie. Wyd. Instytutu Filozofii i Socjologii PAN Warszawa, 284.

- Grosse T.G., 2007. Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju terenów peryferyjnych. *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1 (27), Wyd. Naukowe Scholar Warszawa, 27–49.
- Halamska M. (red.), 2008. *Wiejskie organizacje pozarządowe*. Wyd. IRWiR PAN, 204.
- Halamska M., 2008. O kapitale społecznym wsi uwagi systematyzujące. *Mat. konf. „Rolnictwo i przemysł spożywczy w cztery lata po rozszerzeniu Unii Europejskiej – czy wykorzystaliśmy szansę?”*. Wyd. SGGW Warszawa, 9–10.
- Halamska M., 2009. Zasoby własne wsi, a zewnętrzne programy rozwoju na przykładzie zależności kapitał społeczny – PPLLeader. *Wieś i Rolnictwo*, nr 3 (144), 9–28.
- Halamska M., 2011. Społeczna kondycja polskiej wsi. Struktura, kapitały i społeczeństwo obywatelskie w I dekadzie XXI wieku [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategię, koncepcje polityki*. Red. I. Nurzyńska, M. Drygas. Wyd. IRWiR PAN Warszawa, 39–56.
- Herbst J., 2008. Inny trzeci sektor. Organizacje pozarządowe na terenach wiejskich [w:] *Wiejskie organizacje pozarządowe*. Red. M. Halamska. Wyd. IRWiR PAN Warszawa, 33–75.
- Kamiński R., 2008. Aktywność społeczności wiejskich. *Lokalne inicjatywy organizacji pozarządowych*. Wyd. IRWiR PAN, Warszawa, 103–119.
- Kamiński R., 2010. Rola kapitału społecznego i instytucjonalnego w procesie rozwoju obszarów wiejskich [w:] *Przestrzenie społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce*. Red. M. Stanny, M. Drygas, Wyd. IRWiR PAN Warszawa, 157–179.
- Kłodziński M., 2006. Kapitał ludzki, społeczny i kulturowy polskiej wsi [w:] *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*. Wyd. IRWiR PAN Warszawa, 43–44.
- Kołodziejczyk D., Wasilewski A., 2005. Identyfikacja instytucji działających na obszarach wiejskich. *Wyd. IERiGŻ, Raport z badań*, nr 8, 86–87.
- Kutkowska B., Pilawka T., 2012. Program odnowy wsi jako instrument wzmacniający jakość kapitału społecznego. *Roczniki Nauk. SERiA, Warszawa–Poznań–Białystok*, T. XIV, z. 13, 232–237.
- Michalewska-Pawlak M., 2010. Możliwości i bariery rozwoju społecznego na obszarach wiejskich w Polsce [w:] *Kapitał społeczny – interpretacje, impresje, operacjonalizacja*. Red. M. Klimowicz, W. Bokajło. CeDeWu Warszawa.
- Rakowska J., Wojewódzka-Wiewiórska A., 2010. Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce – stan i perspektywy rozwoju w kontekście powiązań funkcjonalnych. *Ekspertyza wykonana na zamówienie MRR*, Warszawa, 39.
- Raport z badania 2008. *Stowarzyszenie Klon/Jawor*.
- Rosner A., 2008. *Przestrzenie zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce [w:] Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian*. Red. M. Drygas, A. Rosner. Wyd. IRWiR PAN Warszawa, 195–210.
- Rymsza M., 2007. *Polityka państwa wobec sektora obywatelskiego w Polsce w latach 1989–2007 [w:] Państwo a trzeci sektor. Prawo i instytucje w działaniu*. Red. M. Rymsza, G. Makowski, M. Dudkiewicz. Wyd. Instytutu Spraw Publicznych Warszawa, 23–35.
- Skawińska E. (red.), 2012. *Kapitał społeczny w rozwoju regionu*. Wyd. PWN Warszawa.

- Sosenko B., 2008. Rola kapitału społecznego w zwiększeniu konkurencyjności obszarów wiejskich. *Roczniki Nauk. SERIA*, T. X, z. 1, 119–129.
- Stanny M., 2012. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce – pomiar zjawiska złożonego [w:] *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne*. Red. A. Rosner, Wyd. IRWiR PAN Warszawa, 93–114.
- Szafraniec K., 2007. O kapitale społecznym. *Nowe Życie Gospodarcze*, Wyzwanie przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie 2014–2020. Warszawa, 15–16.
- Wiesinger G., 2007. The importance of social capital in rural development, networking and decision making in rural areas. *Journal of Alpine Research. Revue de géographie alpine*, No. 95–4, 43–56.
- Wilkin J., 2007. Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich. *Nowe Życie Gospodarcze*, Dodatek specjalny, Wyzwania stojące przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie 2014–2020, Warszawa.
- Wojewódzka A., 2006. Znaczenie kapitału społecznego w rozwoju lokalnym [w:] *Samorządy i społeczności lokalne w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*. Red. M. Adamowicz, M. Podstawka. Wyd. SGGW Warszawa.

Załącznik 1 Annex 1

Wykaz organizacji pozarządowych objętych ankietyzacją List of non-governmental organizations the questionnaire covered

Gmina Międzyzlesie:

- ✓ Stowarzyszenie „Międzyzlesie Razem”
- ✓ Ochotnicza Straż Pożarna (5 x)
- ✓ Stowarzyszenie „Serce Dla Domaszkowa” (Sercanki)
- ✓ Ludowy Klub Sportowy „Śnieżnik Domaszków”
- ✓ „Aktywni Dla Długopola Górnego”
- ✓ Stowarzyszenie Przygraniczne „Cis”
- ✓ Stowarzyszenie Kulturalno-Społeczne wsi Gajnik
- ✓ Stowarzyszenie Przyjaciół Różanki
- ✓ Stowarzyszenie Przyjaciół Nagodziec
- ✓ Towarzystwo Górskie „Róża Kłodzka”
- ✓ Stowarzyszenie Przyjaciół Kamieńczyka

Gmina Radków:

- ✓ Stowarzyszenie Kraina Gór Stołowych
- ✓ Dom Pomocy Społecznej
- ✓ Ochotnicza Straż Pożarna (3 x)
- ✓ Fundacja Zamek Kapitanowo
- ✓ Międzyzakładowy Klub Sportowy „Zjednoczeni”
- ✓ Stowarzyszenie Pstrąg Kłodzki
- ✓ Stowarzyszenie „Wszyscy Razem”
- ✓ Fundacja Odnowy i Modernizacji Wambierzyc
- ✓ Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wsi Tłumaczów - Gardzień

Gmina Lubawka:

- ✓ Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Granica”
- ✓ Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Kwiat Lnu”
- ✓ Fundacja na Rzecz Rozwoju Ziemi Kamiennogórskiej „Kwiat Lnu”
- ✓ Stowarzyszenie „Przymierze im. Opata Bernarda Rosy”
- ✓ Lubawskie Towarzystwo Fotograficzne
- ✓ Polski Związek Hodowców Gołębi Pocztowych
- ✓ Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Chełmska Śląskiego
- ✓ Stowarzyszenie Przyjaciół Klasycznej Muzyki Organowej Ziemi Kamiennogórskiej
- ✓ Klub sportowy Chełmsko Śląskie
- ✓ Ochotnicza Straż Pożarna
- ✓ ECEAT-POLAND (Europejskie Centrum dla Roln. Ekolog. i Turystyki – Oddział w Polsce)
- ✓ Szczepanowski Grzbiet
- ✓ Fundacja Polsko-Czesko-Niemieckiej Współpracy Kulturalnej „Parada” Dom Trzech Kultur

Gmina Zgorzelec:

- ✓ Stowarzyszenie Stokrotka
- ✓ Ochotnicza Straż Pożarna (2 x)
- ✓ Stow. Pracy Samarytańskiej dla Mieszkańców Wsi Ręczyn-Spytków-Kostrzyna-Niedów
- ✓ Łużyckie Towarzystwo Wspierania Lokalnych Więzi Społecznych
- ✓ Uczniowski Klub Sportowy Zapasów w Jerzmankach
- ✓ Zgorzelecka Fundacja Rozwoju „EQU”
- ✓ Stowarzyszenie „Spytków bez granic”
- ✓ Fundacja Wspierania Inicjatyw Lokalnych „Probus”
- ✓ Klub Sportowy „Iskra”
- ✓ Stowarzyszenie Osiek Łużycki Moja Wieś
- ✓ Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Łagów

Gmina Pieńsk:

- ✓ Ochotnicza Straż Pożarna
- ✓ Koło Gospodyń Wiejskich
- ✓ Stowarzyszenie Sportowe WKS Przyszłość
- ✓ TPD Koło Pomocy Dzieciom i Młodzieży Niepełnosprawnej Ruchowo i Specjalnej Troski
- ✓ Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami w Polsce Koło w Dłużynie Górnej
- ✓ Zespół Ludowy Lasowiana
- ✓ Polskie Stowarzyszenie Diabetyków Koło Pieńsk
- ✓ Stowarzyszenie Promocji Kultury Ziemi Pieńskiej

Gmina Łęknica:

- ✓ Klub karate „Kontra” Łęknica
- ✓ Stowarzyszenie Geopark Łuk Mużakowa
- ✓ Ochotnicza Straż Pożarna
- ✓ Klub Sportowy ŁKS
- ✓ Stowarzyszenie Klub Abstynenta w Łęknicy

Gmina Trzebiel:

- ✓ Klub Sportowy „Nysa Trzebiel”
- ✓ Stowarzyszenie Mieszkańców na Rzecz Rozwoju Gminy Trzebiel
- ✓ Ochotnicza Straż Pożarna
- ✓ Trzebielskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne
- ✓ Koło Gospodyń Wiejskich

Gmina Brody:

- ✓ Stowarzyszenie Wspierania Aktywności Lokalnej Brożka i Zasiłek
- ✓ „Nasz Biecz”
- ✓ Stowarzyszenie Uczniów, Rodziców i Nauczycieli „Lepsze Jutro”
- ✓ Ludowy Klub Sportowy „Nysa Brody”
- ✓ Stowarzyszenie „Inicjatywa w Kole”

Źródło: badania własne
Source: authors' research

5. PROCESY ZACHODZĄCE W GOSPODARCE OBSZARÓW WIEJSKICH PRZYGRANICZA

Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich to szeroko rozumiana aktywność gospodarcza, mająca na celu w pierwszej kolejności zabezpieczenie ekonomiczne i socjalne mieszkańców, w dalszej zaś perspektywie poprawę osiągniętych warunków bytowych. Wskutek przemian, jakie dokonały się w Polsce w ciągu ostatnich 20 lat (przejście do gospodarki rynkowej, wstąpienie do Unii Europejskiej), znacznie przesunął się ciężar tej aktywności – działalność opierająca się wyłącznie na rolnictwie zaczęła być coraz mniej opłacalna, zwłaszcza dla niewielkich i niewyspecjalizowanych gospodarstw mających kłopoty ze zbytem swoich produktów. Jej miejsce zaczęły więc zajmować różne formy pozarolniczej działalności gospodarczej [Gabryjończyk, Iwańska 2010]. Podejmowanie inicjatyw gospodarczych jest istotnym elementem i wskaźnikiem rozwoju gminy [Ganc, Domańska 2011].

Wstąpienie Polski w strukturę UE jest jednym z czynników zewnętrznych wpływających korzystnie na rozwój przedsiębiorczości w Polsce. Głównymi korzyściami dla polskich przedsiębiorców są między innymi: wzrost obrotów handlowych z krajami członkowskimi UE, jak również zwiększenie opłacalności eksportu dzięki zmniejszeniu kosztów związanych z przekraczaniem granicy (zarówno przez ludzi, jak i towary). Istotne znaczenie ma również przyspieszenie rozwoju społeczno-gospodarczego, między innymi dzięki pomocy finansowej Unii Europejskiej oraz napływowi inwestycji zagranicznych [Prus, Sadowski 2012].

Przygraniczne obszary Polski południowo-zachodniej, mając na uwadze ich położenie, uważane są za peryferia. W sensie geograficznym peryferyjność położenia nie zawsze przekłada się na peryferyjność ekonomiczną. Obszary bardzo często posiadają znaczący potencjał rozwojowy, który może być podstawą do zdynamizowania rozwoju i jednocześnie osiągnięcia wysokiego poziomu konkurencyjności. Głównym celem poznawczym opracowania jest charakterystyka zmian zachodzących na obszarach wiejskich w latach 1995–2011 na przygraniczu polsko-niemieckim i polsko-czeskim. Analizując poziom rozwoju i zagospodarowania polskiego przygranicza południowo-zachodniego, dokonano jego oceny w kontekście sąsiedztwa z Niemcami i Czechami.

Na poziom rozwoju i zagospodarowania przestrzennego polskiej części pogranicza wpływa również współpraca transgraniczna. Dlatego oprócz uzyskiwanych korzyści wynikających z renty położenia analizie poddano również współpracę na płaszczyźnie ekonomicznej dotyczącą rynków zaopatrzenia i zbytu, konkurencyjności oraz tendencji na rynku ze szczególnym uwzględnieniem aspektu turystycznego tych rejonów [Ciok i in. 2008].

W pracy analizowano rynek oraz działalność podmiotów na podstawie opinii wybranych do ankietyzacji przedsiębiorstw zlokalizowanych na terenie wybranych gmin na przygranicznych obszarach wiejskich. Celem przeprowadzonych badań w zakresie procesów zachodzących w gospodarce obszarów wiejskich przygranicza jest odpowiedź na pytanie: czy zmiany uwarunkowań rozwoju przygranicza spowodowały rozwój gospodarczy obszarów wiejskich?

Postawiono następujące hipotezy badawcze:

1. Przygraniczne położenie przyczyniło się do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich i w efekcie zmian w strukturze ich gospodarki.
2. Zwiększenie otwartości badanych obszarów doprowadziło do nasilenia konkurencji na ich rynkach lokalnych.
3. Nowe uwarunkowania stwarzają duże szanse na rozwój sektora usług na obszarach wiejskich przygranicza.

Zakres merytoryczny badań:

- ✓ Zmiany w zakresie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich z uwzględnieniem rodzaju podejmowanych działalności gospodarczych.
- ✓ Bariery rozwoju przedsiębiorczości.
- ✓ Oddziaływanie otwierania granic na zmiany na rynkach lokalnych (pracy, wyrobów i usług), w tym na ich zasięg terytorialny i konkurencyjność lokalnych firm.

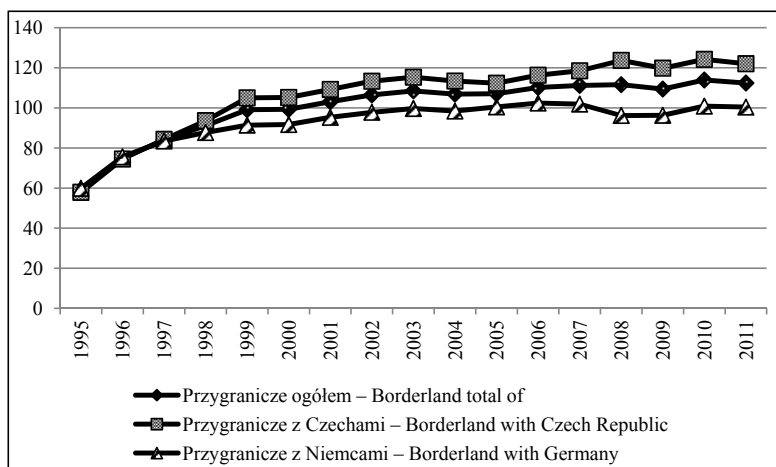
Na terenie wybranych gmin w 2011 r. dokonano ankietyzacji 130 losowo wybranych przedsiębiorców. Po weryfikacji danych źródłowych ostatecznie do analiz szczegółowych wybrano 127 ankiet. Na podstawie badań szczegółowych dokonana została analiza zmian liczby, struktury i konkurencyjności przedsiębiorstw oraz obiektów świadczących usługi turystyczne zlokalizowanych na obszarach wiejskich w badanych gminach. Badania szczegółowe podmiotów gospodarczych na podstawie kwestionariusza wywiadu pozwoliły określić historię i przedmiot działalności, charakterystykę rynków zaopatrzenia i zbytu z uwzględnieniem zasięgu terytorialnego rynku, a także nasilenia na nim konkurencji, bariery rozwoju przedsiębiorstw oraz wpływu prowadzonej działalności na środowisko naturalne. Badania pozwoliły również określić kierunek ich rozwoju na podstawie posiadanych warunków (zasobów) i wskazały problemy, jakie stoją przed dalszym rozwojem przedsiębiorczości na tych obszarach. Dodatkowo wykorzystano informacje ze statystyki powszechnej (GUS, w tym BDL) do określenia aktywności gospodarczej, struktury branżowej podejmowanych działalności na terenach wiejskich obszarów przygranicznych w południowo-zachodniej Polsce.

5.1. Aktywność podmiotów gospodarczych przygranicza południowo-zachodniego w gminach wybranych do badań szczegółowych

Aktywizacja i rozwój przygranicznych obszarów wiejskich oraz społeczności zamieszkujących te tereny jest procesem, który jest uwarunkowany cechami konkretnej społeczności oraz właściwościami zamieszkałego przez nią obszaru. Ważną rolę odgrywają tutaj walory położenia geograficznego, takie jak np. położenie przy ważnych szlakach komunikacyjnych, w pobliżu dużych centrów miejskich lub obiektów o szczególnych walorach historycznych, kulturalnych czy też przyrodniczych. Korzystnym „zasobem” dla danej społeczności, dzięki któremu istnieje możliwość przyspieszenia przemian gospodarczych i społecznych, może być położenie danej gminy w bezpośredniej bliskości przejścia granicznego zarówno z małym, lokalnym, jak i z dużym tranzytowym ruchem granicznym. Szanse aktywizacji i rozwoju społeczności wiejskiej zależą jednak nie tylko od czynników egzogennych (np. intensywnie wykorzystywanego przejścia granicznego), lecz także w dużej mierze od aktywności samych mieszkańców (czynniki endogenne), a dokładnie od ich stosunku do zmian, jakie w życiu wspólnoty powoduje otwarcie granic i napływ przybyszów z sąsiedniego państwa. Wzajemne postawy, oczekiwania i wyobrażenia budują dobre lub złe sąsiedztwo [Mickiewicz, Mickiewicz 2003].

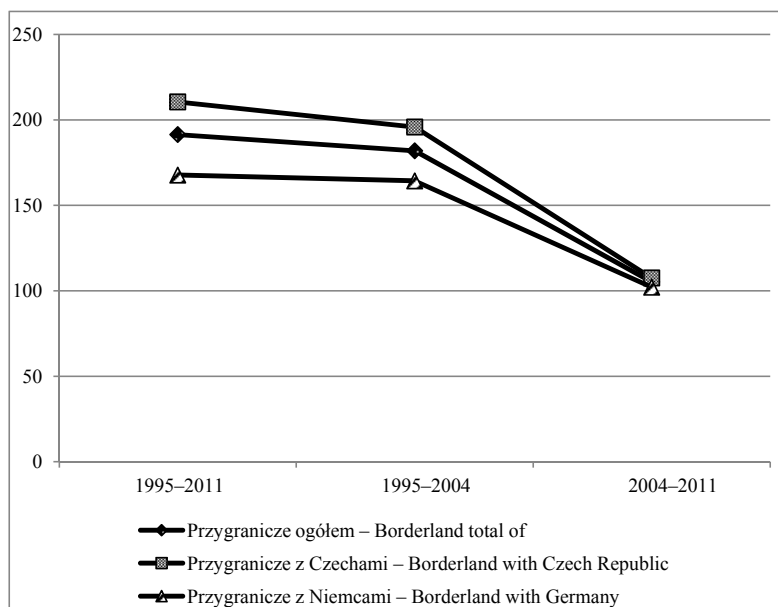
Na wykresie 1 została przedstawiona liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym dla przygranicza ogółem w latach 1995–2011. Analizując podmioty gospodarcze, wyraźnie widać systematyczny wzrost ich liczby w badanym okresie. Na uwagę zasługuje fakt, że nieco więcej firm na 1000 mieszkańców odnotowano na przygraniczu z Czechami niż na przygraniczu z Niemcami, co może wskazywać na wyższą aktywność ludności zamieszkującej te obszary.

Rosnąca liczba podmiotów gospodarczych na obszarze przygranicznym przekłada się na wzrost dynamiki w analizowanym okresie badawczym (wykres 2). W całym okresie badań, w latach 1995–2011, dynamika liczby podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym wynosiła 191%. Jednak wyższym poziomem dynamiki (210%) charakteryzowało się przygranicze z Czechami, co jednocześnie potwierdza wcześniejszą ocenę dotyczącą większej liczby podmiotów gospodarczych występujących na tym obszarze. Na przygraniczu z Niemcami dynamika zmian w analizowanym okresie osiągnęła poziom 166% i była niższa od poziomu dynamiki na przygraniczu południowo-zachodnim ogółem. Mając na uwadze przekształcenia oraz zmiany, jakie mogły się uwidocznic po 2004 r., określono dodatkowo dynamikę w dwóch oddzielnych przedziałach czasowych: w latach 1995–2004 oraz 2004–2011. Na tej podstawie można jednoznacznie stwierdzić, że dynamika liczby podmiotów gospodarczych na całym przygraniczu była znacznie wyższa do 2004 r., natomiast po roku 2004 obserwujemy wyraźnie niższy poziom dynamiki liczby podmiotów gospodarczych. Być może przekształcenia, jakie miały miejsce w tym okresie, spowolniły tempo wzrostu liczby podmiotów gospodarczych, jednocześnie powodując zahamowanie dalszego podejmowania nowych działalności na tych obszarach. Może to być również konsekwencją wzrostu konkurencji na rynku przez otwarcie granic oraz pojawienia się nowych alternatywnych źródeł pozyskiwania dodatkowego dochodu za granicą bez konieczności rozpoczęcia działalności w kraju.

Wykres 1. Liczba podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON/1000 ludności w wieku produkcyjnym w gminach przygranicza południowo-zachodniego [%]
 Graph. 1. The number of entities registered in the system REGON/1000 age population productive for communes south-western borderland

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS
Source: Own study based on GUS data

Wykres 2. Dynamika liczby podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON/1000 ludności w wieku produkcyjnym w gminach przygranicza południowo-zachodniego [%]
 Graph. 2. Dynamics of the number of entities registered in the system REGON/1000 age population for communes south-western borderland

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS
Source: Own study based on GUS data

W podobny sposób zbadano dynamikę liczby podmiotów gospodarujących w poszczególnych gminach wybranych do badań szczegółowych (tab. 1). W analizowanych gminach przygranicznych widoczna jest podobna tendencja zmian w liczbie podmiotów gospodarczych przypadających na 1000 mieszkańców. Po roku 2004 również widać wyraźnie niższą dynamikę liczby podmiotów w porównaniu z okresem wcześniejszym, a w niektórych gminach wiejskich na przygraniczu z Niemcami odnotowano nawet jej spadek (do poziomu 85% w gminie Trzebiel oraz do 90% w gminie Brody).

Tabela 1

Table 1

Dynamika liczby podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON/1000 ludności w wieku produkcyjnym w wybranych obszarach przygranicza południowo-zachodniego [%]
Dynamics of the number of entities registered in the system REGON/1000 population working age for selected areas of the south-western borderland

Wyszczególnienie Specification	Lata – Years		
	1995–2011	1995–2004	2004–2011
m. Łęknica – t. Łęknica	107,0	105,5	101,4
gm. w. Brody – co.r. Brody	170,8	190,4	89,7
gm. w. Trzebiel – co.r. Trzebiel	126,9	148,7	85,3
Badane gminy razem Investigated communes together	124,0	134,4	92,3
<i>Powiat żarski – bez m. >5 tys. District of żarski – without t. > 5 thousand</i>	158,7	169,2	93,8
Lubawka – obszar wiejski Lubawka – rural area	211,5	179,8	117,6
<i>Powiat kamiennogórski – bez m. >5 tys. District of kamiennogórski – without t. > 5 thousand</i>	181,8	149,3	121,8
Pieńsk – obszar wiejski – Pieńsk – rural area	167,4	139,5	120,0
gm. w. Zgorzelec – co.r. Zgorzelec	171,4	142,8	120,0
Badane gminy razem Investigated communes together	170,6	142,1	120,1
<i>Powiat zgorzelecki – bez m. >5 tys. District of zgorzelecki – without t. > 5 thousand</i>	170,9	148,4	115,1
Międzyzlesie – miasto – Międzyzlesie – town	211,9	191,2	110,8
Międzyzlesie – obszar wiejski – Międzyzlesie – rural area	246,1	257,9	95,4
Radków – miasto – Radków – town	438,7	417,1	105,2
Radków – obszar wiejski – Radków – rural area	197,3	207,7	95,0
Badane gminy razem Investigated communes together	255,1	257,7	99,0
<i>Powiat kłodzki – bez m. >5 tys. District of kłodzki – without t. > 5 thousand</i>	276,8	295,8	93,6
Badane gminy ogółem Investigated communes together	174,3	168,9	103,2
<i>Badane 4 powiaty – bez m. >5 tys. Investigated 4 poviats – without t. > 5 thousand</i>	201,9	202,1	99,9
<i>Razem 12 powiatów – bez m. >5 tys. Total 12 counties – without t. > 5 thousand</i>	191,4	181,9	105,2

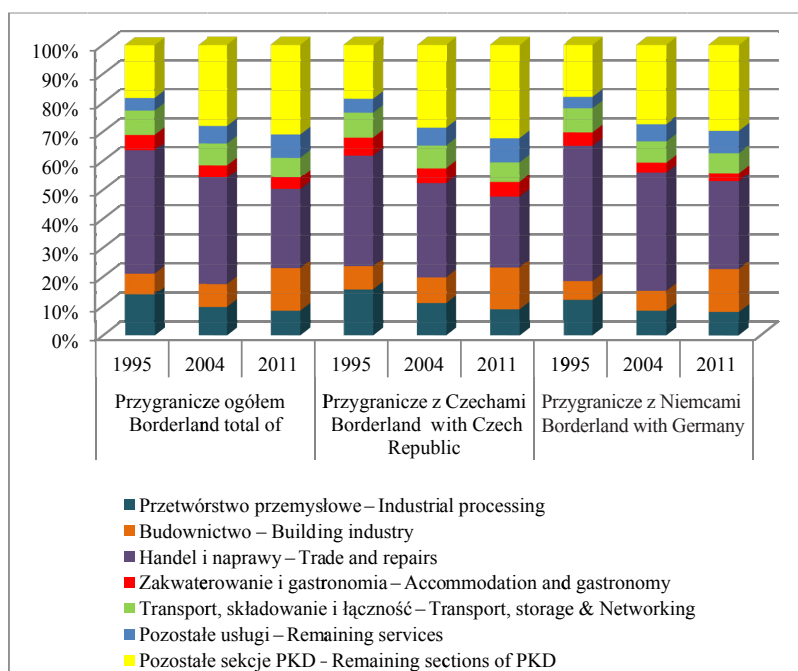
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Source: Own study based on GUS data

5.2. Struktura podmiotów gospodarczych według sekcji PKD

W świetle przemian gospodarczych, zwłaszcza w rejonach przygranicznych, ważnym aspektem jest struktura podmiotów gospodarczych według sekcji PKD (Polskiej Klasyfikacji Działalności) oraz dynamika tych zmian. Na wykresie 3 można zaobserwować zmiany w strukturze udziału podstawowych rodzajów działalności, jakie miały miejsce w latach 1995–2011 na przygraniczu południowo-zachodniej Polski. Jak wynika z danych, w początkowym 1995 r. analizy najwyższy 85% udział w strukturze podmiotów gospodarki narodowej ogółem miały handel i naprawy, w dalszej kolejności uplasowały się przetwórstwo przemysłowe (28%) oraz transport i składowanie z udziałem 17%. W docelowym 2011 r. zaobserwowano zmiany w strukturze podmiotów gospodarczych na przygraniczu południowo-zachodnim. Nadal wiodącym rodzajem prowadzonej działalności był handel i naprawy, jednak udział tej sekcji znacznie się zmniejszył w porównaniu z początkowym okresem, aż do poziomu 55% podmiotów ogółem.

Z punktu widzenia zachodzących w rozpatrywanym okresie przekształceń istotny wydaje się być fakt zmian w strukturze rodzajów prowadzonych działalności. Oprócz zmniejszenia się udziału handlu i napraw zaobserwowano również spadek udziału podmiotów zajmujących się przetwórstwem przemysłowym z 28 do 17%, zakwaterowaniem i gastronomią z 11 do 8% oraz transportem, składowaniem i łącznością z poziomu 17 do 13,5%. Swoją rolę w strukturze podmiotów ogółem zwiększyło budownictwo z 14 do 29% oraz pozostała działalność usługowa z 8 do 16% (w tym: działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją oraz gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników). Udział w strukturze zwiększyły także pozostałe sekcje PKD z ponad 36 do 61% (w tym: rolnictwo i leśnictwo, działalność finansowa i ubezpieczeniowa, administracja publiczna i obrona narodowa, edukacja, opieka zdrowotna i pomoc społeczna, organizacje i zespoły eksterytorialne).

Analizując liczbę podmiotów według rodzaju prowadzonej działalności zarówno w gminach na przygraniczu z Czechami, jak i w gminach na przygraniczu z Niemcami, zauważyć można taką samą tendencję w strukturze podmiotów, gdyż na obu przygraniczach w całym okresie analizy dominują podmioty gospodarcze należące do sekcji handel i naprawy. Również podobnie kształtują się zmiany w strukturze udziału podmiotów ogółem. Na terenie gmin przygranicza z Czechami udział działalności w zakresie handlu i napraw obniżył się z 38 do 25%, przetwórstwa przemysłowego z 16 do 9%, zakwaterowania i usług z 6 do 5% oraz transportu, składowania i łączności z 8,5 do około 7%. Na przygraniczu z Niemcami udział działalności w zakresie handlu i napraw zmniejszył się z 47 do 30%, przetwórstwa przemysłowego z 12 do 8%, zakwaterowania i usług z 4,5 do 3% oraz transportu, składowania i łączności z 8 do 7%.

Wykres 3. Struktura podmiotów gospodarczych na przygraniczu południowo-zachodnim w latach 1995–2011 [%]

Graph. 3. The structure of economic entity of the south-western borderland in the years 1995–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS
Source: own study based on GUS data

Powyzsze zmiany w strukturze podmiotów gospodarczych wpływają na dynamikę liczby podmiotów według poszczególnych sekcji przedstawioną w tabeli 2. Teren całego przygranicza charakteryzowała wyższa dynamika zmian w liczbie poszczególnych rodzajów działalności według PKD do 2004 r. Natomiast znacznie niższa dynamika widoczna była po roku 2004, osiągając w 2011 r. poziom około 80% z roku 2004. Miało to miejsce w przypadku tych działalności, których udział w strukturze podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON widocznie zmalał w 2011 r.

Tabela 2

Table 2

Dynamika zmian liczby podmiotów gospodarczych według sekcji PKD na przygraniczu południowo-zachodnim [%]
Dynamics of changes in the number of economic entities by NACE sections on the south-western borderland

Wyszczególnienie Specification	Przygranicze ogółem Borderland total of			Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic			Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany		
	1995-2011	1995-2004	2004-2011	1995-2011	1995-2004	2004-2011	1995-2011	1995-2004	2004-2011
Przetwórstwo przemysłowe Industrial processing	132,4	138,8	95,4	131,3	144,6	90,8	134,3	128,9	104,2
Budownictwo Building industry	440,9	222,3	198,3	436,6	240,5	181,5	447,6	194,4	230,3
Handel i naprawy Trade and repairs	140,9	169,0	83,4	150,9	177,5	85,0	130,2	159,8	81,5
Zakwaterowanie i gastronomia Accommodation and gastronomy	166,3	159,4	104,3	187,0	172,4	108,5	128,4	135,6	94,6
Transport, składowanie i łączność Transport, storage & Networking	175,4	178,9	98,0	185,3	191,1	97,0	162,0	162,4	99,8
Pozostałe usługi Remaining services	420,1	272,5	154,2	424,6	268,6	158,1	413,0	278,7	148,2
Pozostałe sekcje PKD Remaining sections of PKD	373,8	303,4	123,2	405,2	320,5	126,4	331,1	280,3	118,1

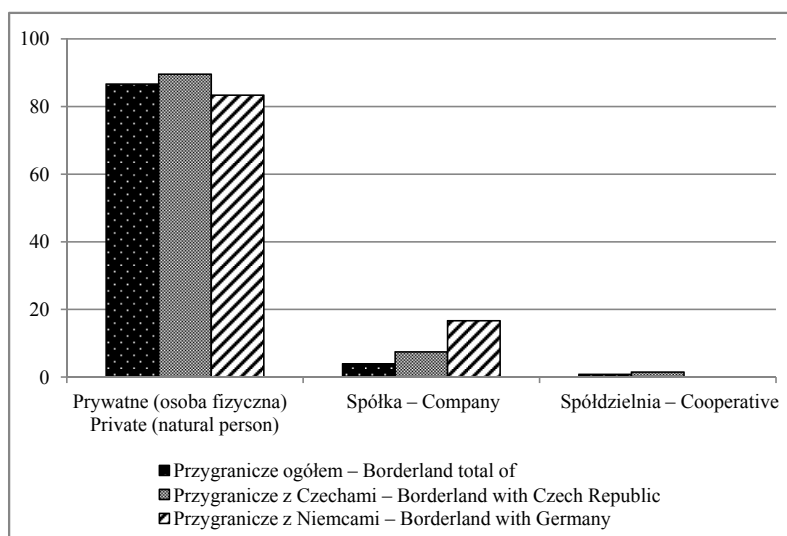
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Source: own study based on GUS data

5.3. Analiza przedsiębiorstw zlokalizowanych w wybranych gminach przygranicza południowo-zachodniego – wyniki ankietyzacji

Charakterystyka badanych przedsiębiorstw

Jak już wspomniano, analizę przeprowadzono na podstawie danych ze 127 przedsiębiorstw. Firmy działające na przygranicznych obszarach wiejskich mają w większości charakter prywatny. Typ własności badanych przedsiębiorstw przedstawia wykres 4. Przedsiębiorstwa prywatne stanowią około 87% analizowanej populacji przedsiębiorstw przygranicza w południowo-zachodniej Polsce. Na przygraniczu z Czechami ich udział jest nieco wyższy niż na przygraniczu z Niemcami. Niewielki udział w badanej populacji przedsiębiorstw stanowią spółki oraz spółdzielnie. Na uwagę zasługuje fakt, że największej analizowanych przedsiębiorstw (ponad 72%), rozpoczęło swoją działalność do 2004 r., natomiast zaledwie 1/3 firm powstała po 2004 r. Średni okres działalności wynosił 12 lat z odchyleniem maksymalnym prowadzenia firmy do 38 lat wśród firm na przygraniczu z Czechami oraz do 24 lat działalności na przygraniczu z Niemcami.

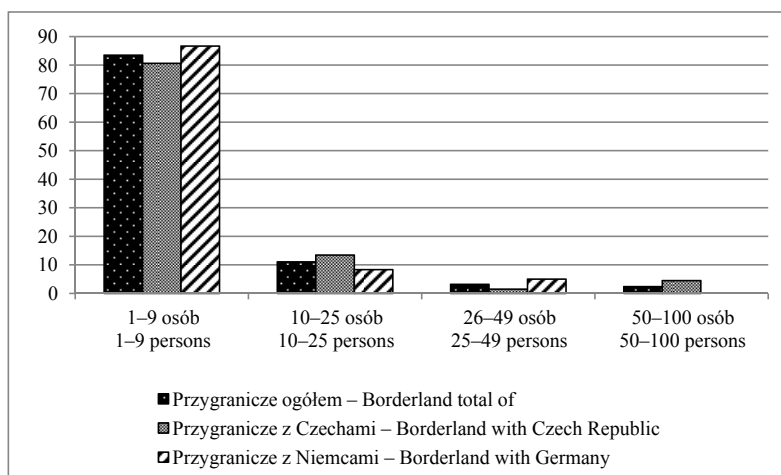

Wykres 4. Typ własności przedsiębiorstw [%]
Graph. 4. Type of business ownership

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

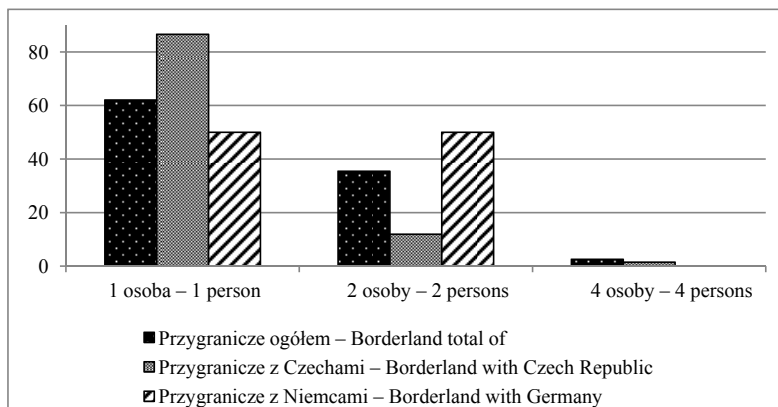
Analizując strukturę zatrudnienia w przedsiębiorstwach (wykres 5), można stwierdzić, że w większości były to firmy bardzo małe, zatrudniające do 9 osób, stanowiące około 83,5% ogółem populacji przygranicza, w tym ponad 80% na przygraniczu z Czechami oraz około 87% na przygraniczu z Niemcami.

Charakter „small businessu” powoduje, iż w 62% badanej populacji ogółem w zarządzaniu uczestniczyła jedna osoba, a ponad 35% firm zarządzane było przez 2 osoby. Więcej firm (86,5%) zarządzanych było przez jedną osobę na przygraniczu z Czechami, natomiast na przygraniczu z Niemcami po 50% przedsiębiorstw zarządzanych jest przez 1 osobę oraz przez 2 osoby (wykres 6). Prawie w 60% populacji ogółem zarządzający byli w wieku powyżej 40 lat. Można zauważyć drobne zróżnicowanie w obrębie poszczególnych obszarów przygranicznych, więc na przygraniczu z Czechami osoby zarządzające w wieku powyżej 40 lat stanowiły około 54%, natomiast na przygraniczu z Niemcami około 65% (wykres 7).

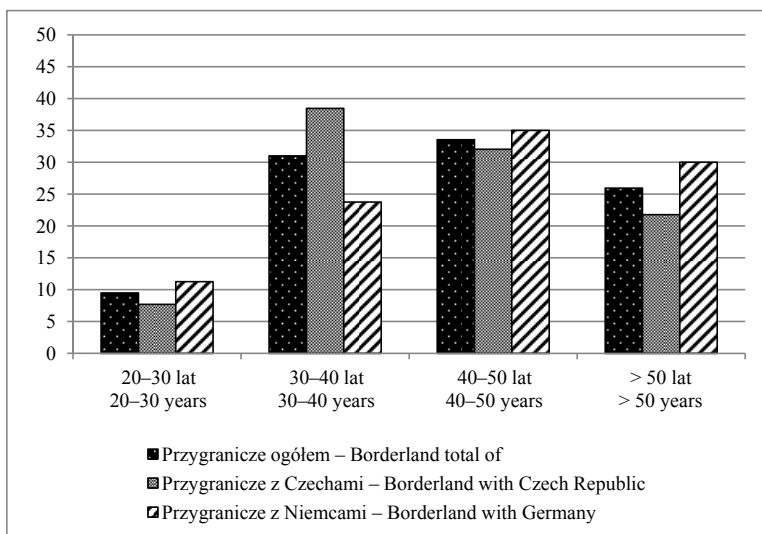
Wykres 5. Struktura firm według wielkości zatrudnienia [%]
Graph. 5. The structure of firms according to employment size

Źródło: badania i opracowanie własne
Source: research and elaboration their own

Wykres 6. Struktura przedsiębiorstw według liczby osób zarządzających [%]
Graph. 6. Structure of enterprises by tipsters of persons managing

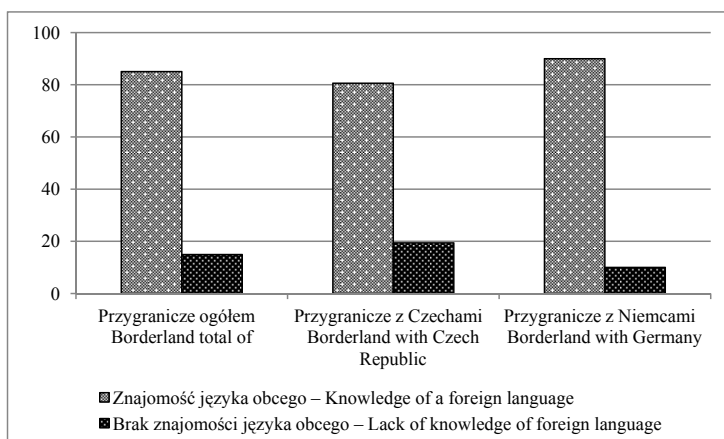
Źródło: badania i opracowanie własne
Source: research and elaboration their own

Wykres 7. Struktura przedsiębiorstw według wieku osób zarządzających [%]
Graph. 7. Structure of enterprises by age of persons managing

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

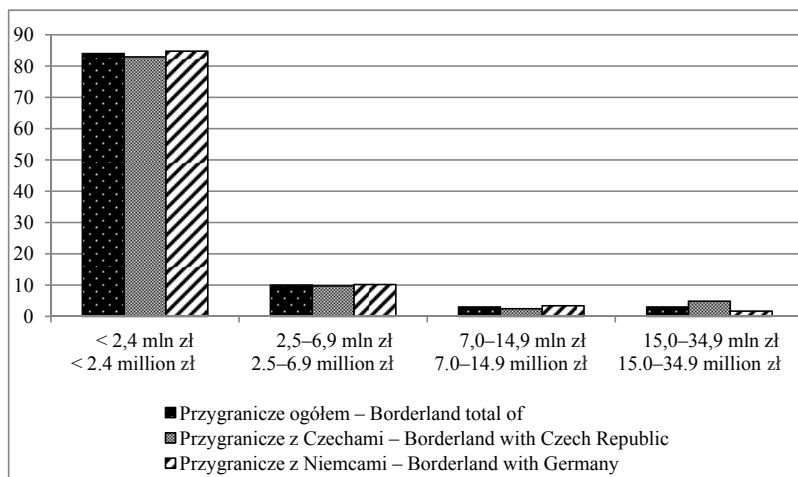
Ponad 85% przedstawicieli firm na obszarze przygranicznym ogółem deklarowało, że osoby zarządzające znają przynajmniej jeden język obcy w stopniu komunikatywnym (wykres 8). Biorąc po uwagę łączną liczbę osób zarządzających, osoby znające język obcy stanowią około 80% całej populacji. Na obszarze przygranicza z Niemcami język znało więcej zarządzających (85%), w tym większość deklarowała znajomość języka niemieckiego i angielskiego w stopniu komunikatywnym. W firmach na przygraniczu z Czechami język obcy znało 73% zarządzających, wskazując również na komunikatywną znajomość języka niemieckiego i angielskiego oraz dodatkowo języka rosyjskiego.

Wykres 8. Struktura przedsiębiorstw według znajomości języków obcych przez zarządzających [%]
Graph. 8. Structure of enterprises by foreign language skills by managers

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

Na wykresie 9 zaprezentowano roczne przychody ze sprzedaży w analizowanych przedsiębiorstwach. Informacje na ten temat uzyskano od około 80% populacji przedsiębiorstw ogółem, w tym od 61% firm przygranicza z Czechami oraz od 98% firm działających na przygraniczu z Niemcami. Ponad 21% przedsiębiorców nie udzieliło odpowiedzi na temat uzyskiwanych przychodów, w tym aż 38% przedstawicieli firm przygranicza z Czechami. Jak wynika z uzyskanych danych, około 83% przedsiębiorstw przygranicza, które wykazały taką informację, uzyskiwało roczne przychody na poziomie do 2,4 mln zł. Około 10% z nich uzyskiwało przychody w przedziale 2,5–6,9 mln zł. Nieliczni osiągnęli wyższe przychody ze sprzedaży.

Wykres 9. Struktura przedsiębiorstw według rocznych przychodów ze sprzedaży [%]
Graph. 9. Structure of enterprises by annual sales

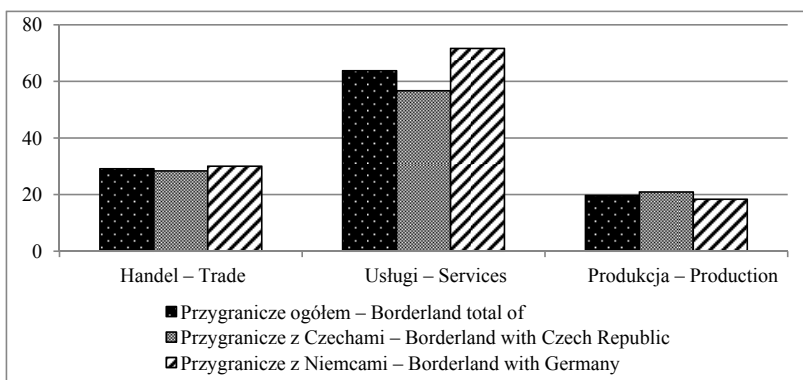
Źródło: badania i opracowanie własne
Source: research and elaboration their own

Rodzaj prowadzonej działalności

Na wykresie 10 przedstawiono rodzaje prowadzonych działalności przez analizowane przedsiębiorstwa, natomiast na wykresie 11 zaprezentowano rodzaje usług świadczonych przez analizowane firmy.

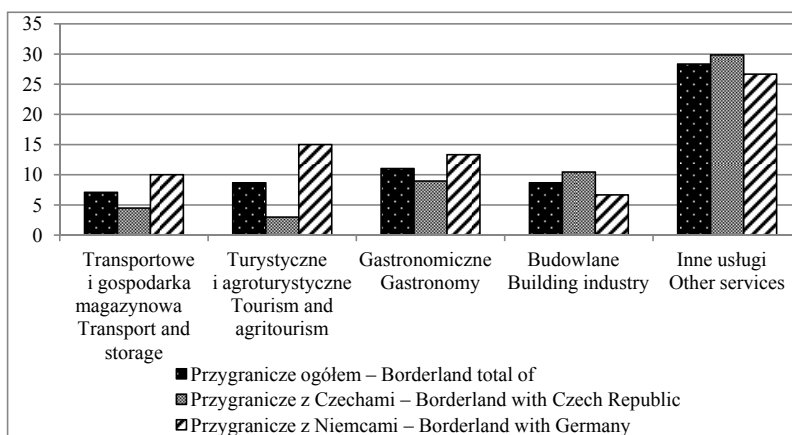
Jak wynika z danych, większość, bo około 64% analizowanych przedsiębiorców, swoją działalność skupia na świadczeniu usług, w tym: gastronomicznych, budowlanych, turystycznych, transportowych oraz innych: fryzjerstwo, naprawa samochodów, gabinet kosmetyczny, serwis ogumienia, obrót nieruchomości, geodezyjne, usługi ochroniarskie. Handlem zajmowało się 29% firm, natomiast działalnością produkcyjną około 20% firm.

W tabeli 3 uwzględniono okres rozpoczęcia działalności gospodarczej celem naświetlenia ewentualnych zmian na terenach przygranicznych dotyczących rodzajów prowadzonych działalności. Otwarcie granic w 2004 r. spowodowało, że sytuacja gospodarcza kraju zmieniła się i mogło to mieć wpływ na kształtowanie się struktury prowadzonych działalności przez analizowane firmy. Okazało się jednak, że większość przedsiębiorstw na przygraniczu z Czechami i z Niemcami podjęła działalność do roku 2004, natomiast po 2004 r. nie ujawniły się znaczące zmiany w strukturze prowadzonych działalności.

Wykres 10. Struktura przedsiębiorstw według rodzaju prowadzonej działalności [%]
Graph. 10. Structure of enterprises by type of business activity

Źródło: badania i opracowanie własne
Source: research and elaboration their own

Wykres 11. Struktura przedsiębiorstw według rodzaju świadczonych usług [%]
Graph. 11. Structure of enterprises by type of services rendered

Źródło: badania i opracowanie własne
Source: research and elaboration their own

Struktura przedsiębiorstw według okresu rozpoczęcia działalności [%]
Structure of enterprises according to the period start of operations

Wyszczególnienie Specification	Ogółem populacja Total population		Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic		Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany	
	do 2004 r. to 2004 r.	po 2004 r. after 2004 r.	do 2004 r. to 2004 r.	po 2004 r. after 2004 r.	do 2004 r. to 2004 r.	po 2004 r. after 2004 r.
Handel – Trade	83,78	16,22	68,42	31,58	100,00	0,00
Usługi, w tym: – Services, including:	66,67	33,33	68,42	31,58	65,12	34,88
Transportowe i gospodarka magazynowa Transport and storage	100,00	0,00	100,00	0,00	100,00	0,00
Turystyczne i agroturystyczne Tourism and agritourism	72,73	27,27	100,00	0,00	66,67	33,33
Gastronomiczne Gastronomy	78,57	21,43	100,00	0,00	62,50	37,50
Budowlane Building industry	63,64	36,36	57,14	42,86	75,00	25,00
Inne usługi Other services	52,78	47,22	55,00	45,00	50,00	50,00
Produkcja Production	80,00	20,00	85,71	14,29	72,73	27,27

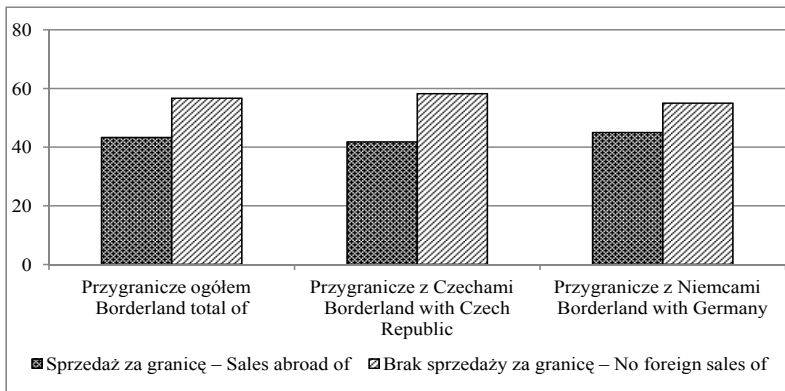
Źródło: badania i opracowanie własne

Source: research and elaboration their own

Zasięg i struktura rynku

Obecnie żyjemy w dobie wszechogarniającej nas konkurencyjności. Rozwijające się rynki to swego rodzaju skupisko konkurencji dóbr, usług, firm, zasobów i regionów. Jeżeli przestrzeń narodowa jest otwarta, to wówczas przenikalność granic jest duża i tworzą się przesłanki do nawiązywania i prowadzenia współpracy zewnętrznej, natomiast przygraniczne położenie staje się trudnym do przecenienia atutem rozwoju regionu. Położenie przygraniczne daje też możliwość nawiązania bezpośredniej współpracy gospodarczej z sąsiednim regionem innego państwa. Współpraca taka jest wówczas atutem konkurencyjności tych regionów, określa wartość lokalizacyjną dla firm chcących wykorzystać zasoby, które znajdują się po drugiej stronie granicy oraz tamtejszy rynek zbytu [Miroslawska 2003].

Ponad 42% przedsiębiorstw sprzedawało swoje produkty za granicę (wykres 12), w tym większość produktów znajdowała swoich odbiorców na rynku niemieckim i czeskim (wykres 13). Oczywiście polskie produkty cieszyły się zainteresowaniem również na rynku: francuskim, ukraińskim, belgijskim, austriackim, białoruskim, rosyjskim oraz na innych.

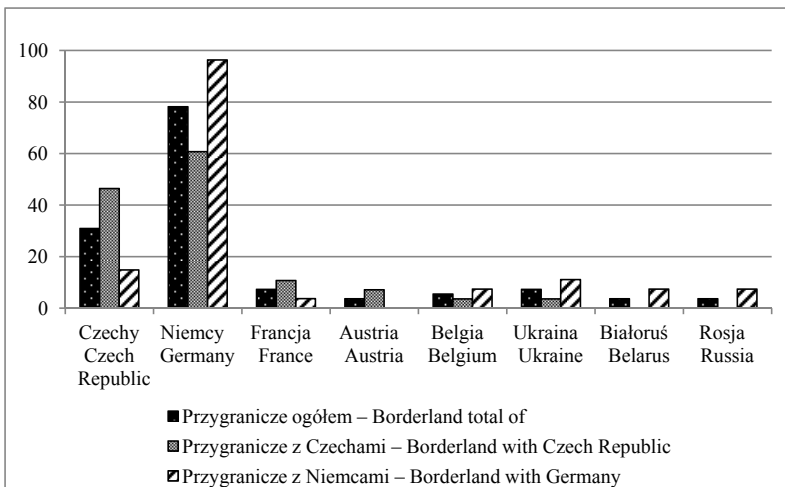

Wykres 12. Sprzedaż produktów za granicę [%]

Graph. 12. Sales of products abroad

Źródło: badania i opracowanie własne

Source: research and elaboration their own

Wykres 13. Rynki zagraniczne, na które przedsiębiorstwa najczęściej sprzedają swoje produkty [% odpowiedzi]

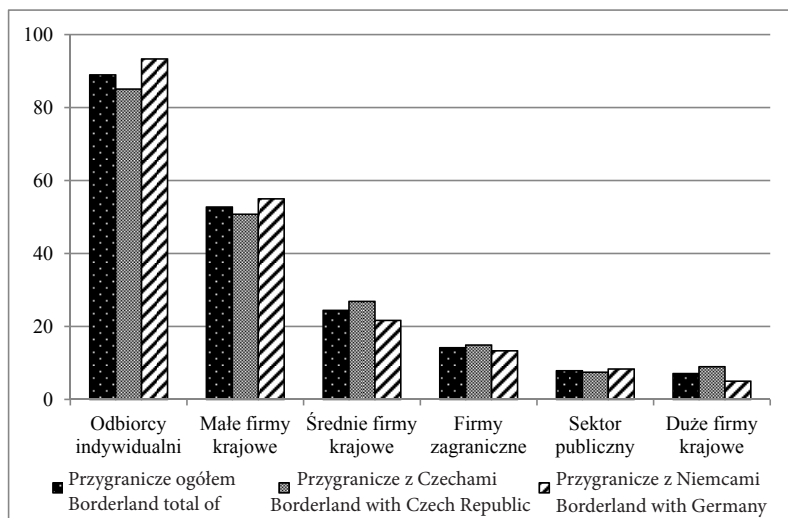
Graph. 13. Foreign markets on which firms most frequently sell its products [% answers]

Źródło: badania i opracowanie własne

Source: research and elaboration their own

Bardzo ważną cechą przedsiębiorstwa jest rynek, na którym prowadzona jest działalność oraz odbiorcy produktów. Informacje na ten temat zawiera wykres 14. Przystępując do ustaleń głównych odbiorców produktów przedsiębiorstwa oraz określając ich strukturę, posłużono się kolejnością według wskazań przez respondenta. Klasyfikacja wskazań mieściła się w przedziale od 1 do 6 miejsca. Przy czym przy ustaleniu ostatecznej listy odbiorców przyjęto pierwsze trzy wskazania przedstawiciela firmy. Odbiorcy zostali sklasyfikowani jako: małe firmy krajowe zatrudniające do 50 osób, średnie firmy krajowe zatrudniające 50–249 osób, duże firmy krajowe zatrudniające od 250 osób oraz odbiorców indywidualnych, sektor publiczny

i firmy zagraniczne. Jak wynika z danych, głównymi odbiorcami przedsiębiorstw położonych na obszarach przygranicznych działających głównie na rynkach lokalnych i regionalnych są odbiorcy indywidualni (89% ogółu), małe firmy krajowe (53%) i średnie firmy krajowe (24%). Około 14% przedsiębiorstw wskazało jako odbiorcę swoich produktów firmy zagraniczne. Mniejszy udział w strukturze odbiorców miał sektor publiczny i duże firmy krajowe. Z badań wynika, że rynek zbytu analizowanych przedsiębiorstw jest mieszany, gdyż nie skupia się tylko na jednej grupie odbiorców. Nie zarysowały się również wyraźne różnice w strukturze odbiorców między przygraniczem z Czechami i Niemcami.

Wykres 14. Odbiorcy produktów przedsiębiorstw [% odpowiedzi]
Graph. 14. Recipients of products enterprises [% answers]

Źródło: badania i opracowanie własne
Source: research and elaboration their own

Firmy wiejskie działają głównie na rynkach lokalnych i regionalnych. Przeprowadzono analizę zasięgu i struktury rynku zaopatrzenia i zbytu (tab. 4 i 5).

Wyniki badań dotyczące struktury i zasięgu rynku zaopatrzenia pokazały, że 60% analizowanej populacji na przygraniczu południowo-zachodniej Polski zaopatruje się na rynku regionalnym, 56% na rynku lokalnym, 43% na rynku krajowym oraz 11% na rynku zagranicznym. Nieliczne przedsiębiorstwa zaopatrują się tylko na jednym z rynków. Zwykle wygląda to tak, że na łączne zaopatrzenie podmiotu składają się rynek lokalny, regionalny i krajowy o odpowiednim udziale w całości zaopatrzenia. Mając na uwadze zróżnicowanie w rynkach zaopatrzenia, okazuje się, że poniżej 50% zaopatrzenia na rynku krajowym realizuje około 30% firm oraz na rynku regionalnym około 24% przedsiębiorstw. Na rynku lokalnym poniżej 50% zaopatrzenia realizuje 20% podmiotów, natomiast na rynku zagranicznym 9%. Ponad 75% swojego zaopatrzenia na rynku regionalnym realizuje około 28% podmiotów oraz 27% przedsiębiorstw na rynku lokalnym. Prawie 12% firm realizuje ponad 75% zaopatrzenia, korzystając z rynku krajowego, natomiast 1,5% z rynku zagranicznego.

Podobnej analizie, pod względem zasięgu i struktury, poddano rynek zbytu. Wykazano, że 71% populacji przedsiębiorstw sprzedawało swoje produkty na rynku lokalnym, 44%

na rynku regionalnym, 41% na rynku zagranicznym oraz 36% na rynku krajowym. Znikoma liczba przedsiębiorstw sprzedawała produkty na jednym rynku. Zazwyczaj zbył swym zasięgiem obejmował dodatkowo rynek regionalny, krajowy i częściowo zagraniczny. Podobnie jak zaobserwowano na rynku zaopatrzenia tak też na rynku zbytu widoczne jest zróżnicowanie w rynkach zbytu. Z otrzymanych danych wynika, że poniżej 50% zbytu realizowano na rynku lokalnym i zagranicznym przez około 1/3 firm oraz na rynku krajowym przez 22% badanych przedsiębiorstw. Natomiast na rynku lokalnym poniżej 50% zbytu realizowało 14% podmiotów ogółem. Ponad 75% swojej sprzedaży na rynku lokalnym realizowało ponad 47% podmiotów, na rynku regionalnym i krajowym po około 6% przedsiębiorstw oraz na rynku zagranicznym około 3% firm.

Tabela 4

Table 4

Struktura przedsiębiorstw według rynków zaopatrzenia [%]

Structure of enterprises according to markets in sourcing

Wyszczególnienie Specification		Udział rynku – The share of the market				
		do 25 to 25	26–50	51–75	76–100	Razem Together
Lokalny Local	Przygranicze ogółem Borderland total of	10,24	9,45	9,45	26,77	55,91
	Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic	10,45	7,46	5,97	19,40	43,28
	Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany	10,00	11,67	13,33	35,00	70,00
Regionalny Regional	Przygranicze ogółem Borderland total of	9,45	14,96	6,30	28,35	59,06
	Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic	4,48	10,45	5,97	32,84	53,73
	Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany	15,00	20,00	6,67	23,33	65,00
Krajowy National	Przygranicze ogółem Borderland total of	19,69	10,24	1,57	11,81	43,31
	Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic	26,87	11,94	2,99	16,42	58,21
	Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany	11,67	8,33	0,00	6,67	26,67
Zagraniczny Foreign	Przygranicze ogółem Borderland total of	5,51	3,15	0,79	1,57	11,02
	Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic	8,96	2,99	1,49	1,49	14,93
	Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany	1,67	3,33	0,00	1,67	6,67

Źródło: badania i opracowanie własne

Source: research and elaboration their own

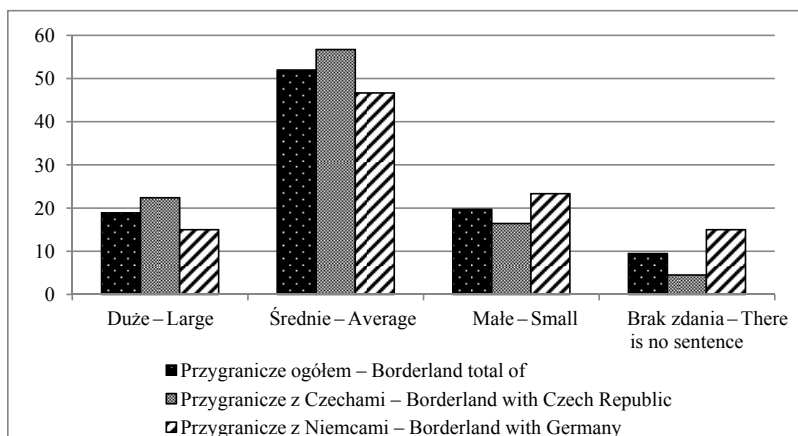
Tabela 5
Table 5

Struktura przedsiębiorstw według rynków zbytu [%]
Structure of enterprises by sales markets

Wyszczególnienie Specification		Udział rynku zbytu The share of the market				
		do 25 to 25	26-50	51-75	76-100	Razem Together
Lokalny Local	Przygranicze ogółem Borderland total of	7,87	6,30	9,45	47,24	70,87
	Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic	10,45	4,48	10,45	47,76	73,13
	Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany	5,00	8,33	8,33	46,67	68,33
Regionalny Regional	Przygranicze ogółem Borderland total of	21,26	11,02	6,30	5,51	44,09
	Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic	17,91	11,94	7,46	1,49	38,81
	Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany	25,00	10,00	5,00	10,00	50,00
Krajowy National	Przygranicze ogółem Borderland total of	14,17	7,87	7,87	6,30	36,22
	Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic	14,93	5,97	8,96	8,96	38,81
	Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany	13,33	10,00	6,67	3,33	33,33
Zagraniczny Foreign	Przygranicze ogółem Borderland total of	24,41	8,66	4,72	3,15	40,94
	Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic	20,90	8,96	4,48	2,99	37,31
	Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany	28,33	8,33	5,00	3,33	45,00

Źródło: badania i opracowanie własne
Source: research and elaboration their own

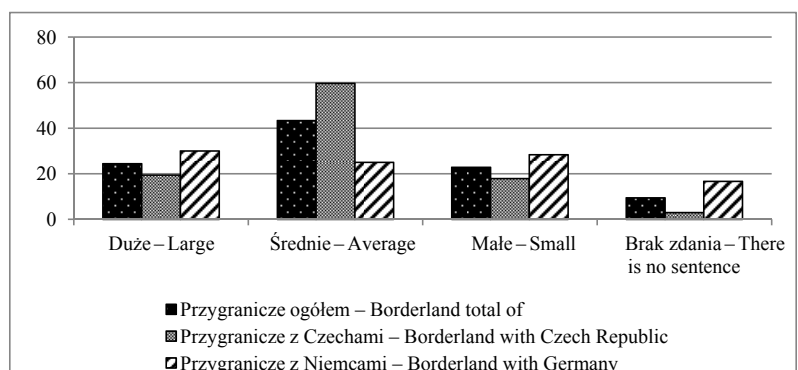
Rynek, na którym wybrane przedsiębiorstwa prowadziły działalność, poddano również analizie pod względem nasilenia konkurencji w zaopatrzeniu i zbycie oraz na podstawie wypowiedzi respondentów określono tendencje na tych rynkach. Jak wynika z uzyskanych informacji zawartych na wykresie 15, ponad połowa respondentów uznała, że nasilenie konkurencji na rynku zaopatrzenia jest średnie, natomiast po około 20% populacji uznało to zjawisko jako duże bądź małe. Występowały niewielkie różnice pomiędzy wypowiedziami przedsiębiorców na przygraniczu z Czechami i Niemcami. W przypadku analizy nasilenia konkurencji na rynku zbytu (wykres 16) widoczne było zróżnicowanie pomiędzy oceną przedsiębiorców działających na przygraniczu z Czechami i z Niemcami. Nasilenie konkurencji na rynku zbytu na poziomie średnim oceniło ponad 43% przedsiębiorców, natomiast na poziomie dużym ponad 24%. Przedsiębiorcy na przygraniczu z Czechami w 60% ocenili

Wykres 15. Nasilenie konkurencji na rynku zaopatrzenia [% odpowiedzi]

Graph. 15. The severity competition on the supply market [% answers]

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

Wykres 16. Nasilenie konkurencji na rynku zbytu [% odpowiedzi]

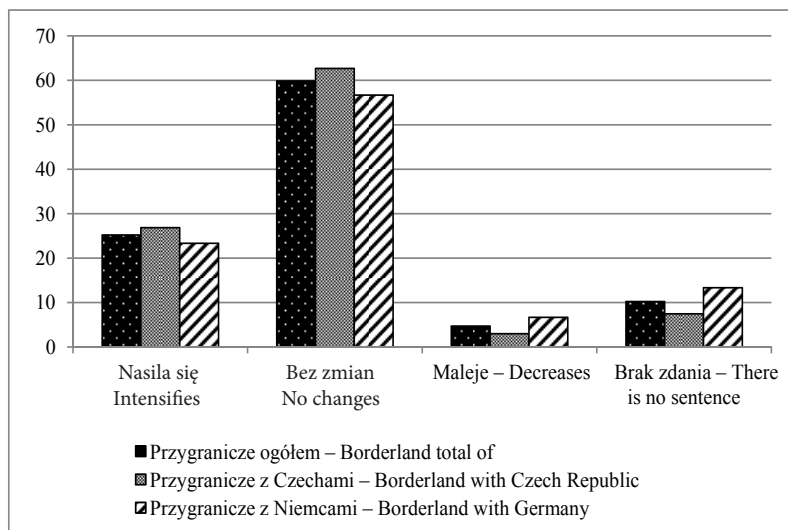
Graph. 16. The severity competition on the market outlets [% answers]

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

to zjawisko na poziomie średnim, natomiast 1/5 badanych wskazała na duże nasilenie konkurencji na rynku zbytu. Na przygraniczu z Niemcami sytuacja według opinii była nieco inna, gdyż tam prawie 1/3 badanych respondentów uznała, że konkurencja na rynku zbytu jest duża, a 1/4 określiła konkurencję na rynku zbytu jako średnią. Ponad 28% respondentów w swych wypowiedziach wskazało na małe nasilenie konkurencji na rynku zbytu.

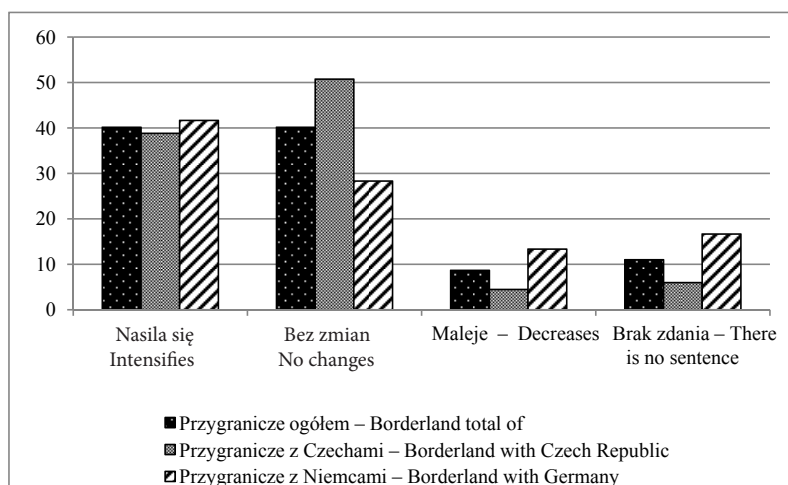
Tendencje zmian na rynku zaopatrzenia zostały przedstawione na wykresie 17. Większość, bo około 60% respondentów nie zaobserwowało istotnych zmian na rynku zaopatrzenia. Około 1/4 przedsiębiorców wypowiedziało się na ten temat inaczej, twierdząc, że konkurencja na rynku zaopatrzenia nasila się. Wykres 18 określa tendencje zmian konkurencji na rynku zbytu wskazane przez respondentów przygranicza południowo-zachodniej Polski. Z opinii wynika, że 40% respondentów, w tym ogółem oraz 51% na przygraniczu z Czechami

i 28% na przygraniczu z Niemcami nie zaobserwowało w przypadku swojej działalności zmian tendencji na rynku zbytu. Przedsiębiorcy, którzy zaobserwowali nasilające się zmiany na rynku zbytu, stanowili około 40% całej analizowanej zbiorowości, w tym około 39% konkurencji na przygraniczu z Czechami i 42% na przygraniczu z Niemcami. Prawdopodobnie przedsiębiorcy mniej konkurencyjni na rynku zaobserwowali zmiany na rynku zbytu swoich produktów będące wynikiem otwarcia granic oraz zwiększonej konkurencyjności na rynku.

Wykres 17. Tendencje zmian konkurencji na rynku zaopatrzenia [% odpowiedzi]
Graph. 17. Tendencies of changes the supply market competition [% answers]

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

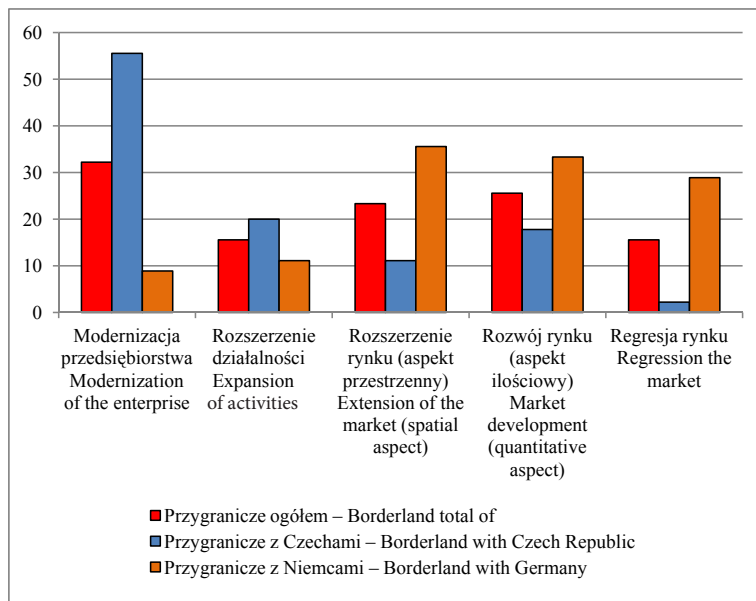
Wykres 18. Tendencje zmian konkurencji na rynku zbytu [% odpowiedzi]
Graph. 18. Tendencies of changes the outlets market competition [% answers]

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

Zmiany w przedsiębiorstwach w ostatnich latach oraz zamierzenia odnośnie prowadzonej działalności

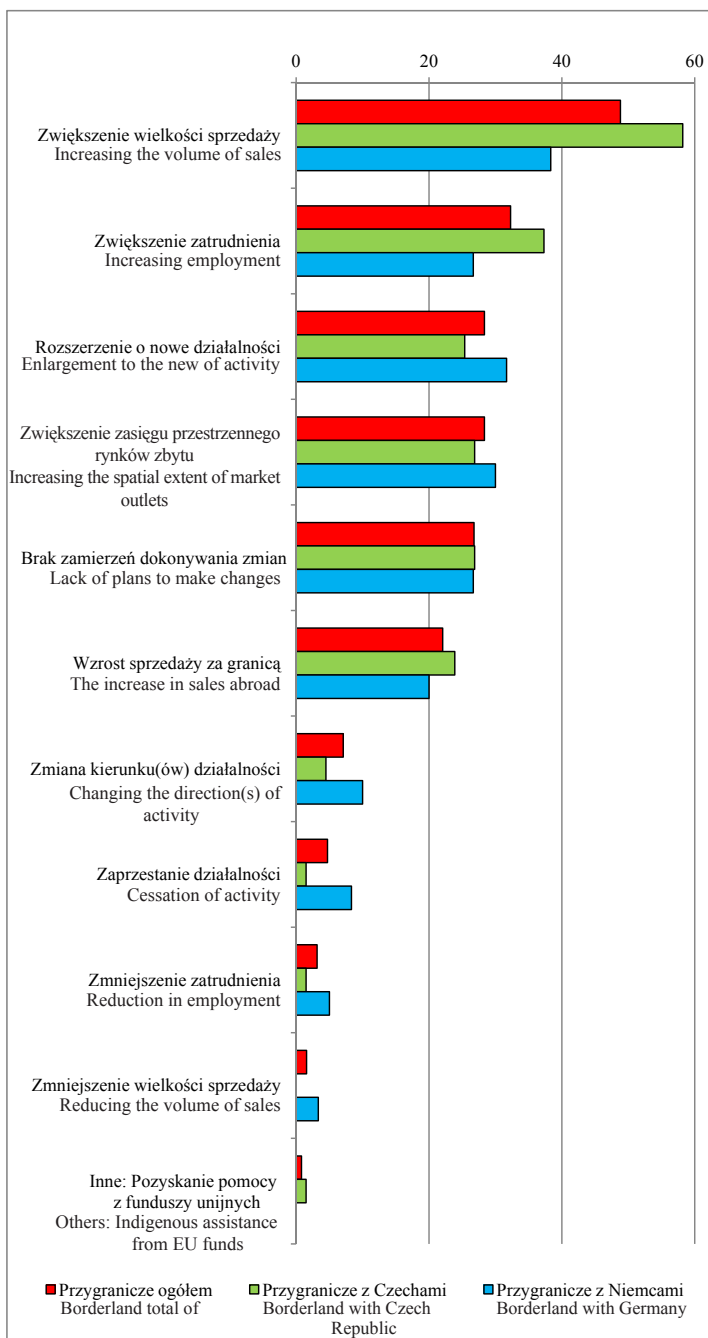
Kolejnym zagadnieniem podjętym w trakcie analizy szczegółowej było określenie zmian, jakie miały miejsce w ostatnich latach działalności oraz naświetlenie zamierzeń odnośnie prowadzonej działalności w przyszłości. Dane wskazują na to, że w ciągu ostatnich lat działalności około 30% firm nie dokonywało żadnych zmian w zakresie przedmiotu działalności przedsiębiorstw i jego wielkości oraz rynków zaopatrzenia i zbytu, określając ten stan jako stagnację. Około 71% analizowanej populacji przygranicza, w tym 67% przedsiębiorców na przygraniczu z Czechami oraz 75% na przygraniczu z Niemcami wskazało na zmiany w ostatnich latach w zakresie swojej działalności (wykres 19). Uśredniając, ponad 15% z nich stwierdziło zmiany negatywne – określając je jako regresję rynku (na przygraniczu z Czechami – ponad 2%, na przygraniczu z Niemcami – prawie 29%). Zmiany wskazane wśród pozostałych przedsiębiorców głównie skupiały się na modernizacji przedsiębiorstwa, rozwoju i rozszerzeniu rynku oraz rozszerzeniu swojej działalności.

Rozpatrując zamierzenia zarządu badanych firm w najbliższych latach odnośnie prowadzonej działalności, widzimy, że wybrana do analizy grupa przedsiębiorców na przygraniczu południowo-zachodniej Polski w znaczącej większości (49% ogółu) stwierdziła na pierwszym miejscu zwiększenie wielkości sprzedaży (58% na przygraniczu z Czechami oraz 38% na przygraniczu z Niemcami). Na drugim miejscu według opinii (około 1/3 ankietowanych przedstawicieli firm) zamierza zwiększyć zatrudnienie, natomiast na pozycjach dalszych odnotowywano: rozszerzenie o nowe działalności, zwiększenie zasięgu przestrzennego rynku zbytu oraz zwiększenie sprzedaży za granicę (wykres 20).

Wykres 19. Rodzaje wskazanych zmian w ostatnich latach w zakresie przedmiotu działalności przedsiębiorstwa, jego wielkości oraz rynków zaopatrzenia i zbytu [% odpowiedzi]
Graph. 19. Types indicated changes in recent years regarding subject of activity company, its size and supply and sales markets [% answers]

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

Wykres 20. Zamierzenia zarządu firm odnośnie prowadzonej działalności w najbliższych latach [% odpowiedzi]

Graph. 20. The intentions of the Management Board of companies regarding the business in the coming years [% answers]

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

Bariery rozwoju przedsiębiorstw

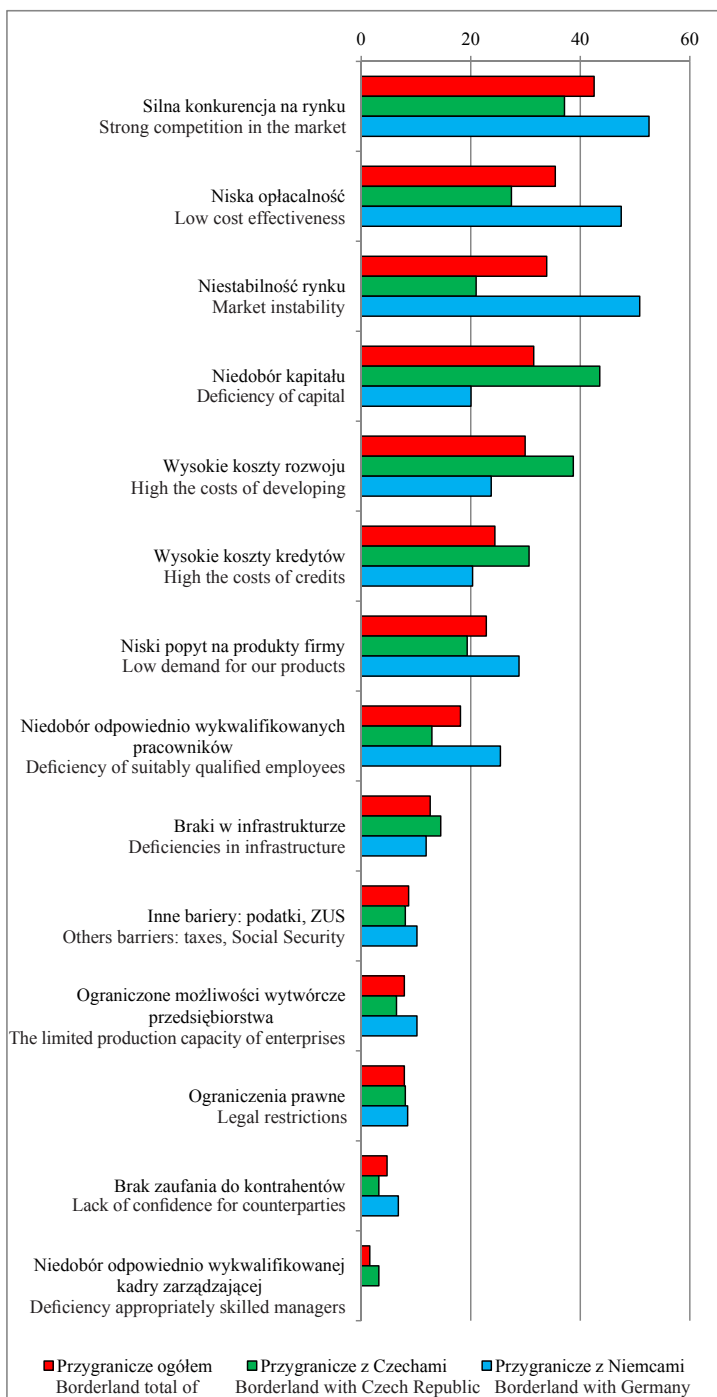
Małe i średnie przedsiębiorstwa pozwalają budować bardzo dobre podstawy wzrostu gospodarczego. Przede wszystkim są one bardziej elastyczne, to w nich powstaje najwięcej miejsc pracy, łatwiej dostosowują się do oczekiwań klientów, a także do zmieniających się warunków gospodarowania. Lepiej wykorzystują dostępne im czynniki produkcji oraz są bardziej rentowne.

Dzięki nim również rozwija się sektor usług, a także kształtują się przedsiębiorcze postawy, bez których polska transformacja będzie ciągle opierała się na prorynkowych postawach ludzi jako konsumentów, a nie na skłonności do przedsiębiorczej aktywności. Dlatego należy w sposób systemowy i kompleksowy zreformować polskie prawo, urzędy administracji publicznej, sądownictwo gospodarcze tak, aby otoczenie gospodarcze, które tworzą, sprzyjało rozwojowi przedsiębiorczości i przedsiębiorstw w Polsce [Starczewska-Krzysztożek 2008].

Oceniając możliwości rozwojowe firm działających na przygranicznych obszarach wiejskich, podjęto próbę określenia najważniejszych barier rozwoju przedsiębiorstw tego regionu. W trakcie badań ankietowych zebrano opinie przedsiębiorstw na temat barier ogólnych w rozwoju, niezależnych od perspektywy czasowej tego rozwoju. Wśród wybranej do analizy populacji przedsiębiorstw około 95% przedsiębiorców dokonało klasyfikacji barier rozwoju przedsiębiorstw, natomiast grupa 5% przedsiębiorców nie podjęła próby klasyfikacji barier rozwoju (ponad 7% przedsiębiorców na przygraniczu z Czechami oraz około 2% przedsiębiorców na przygraniczu z Niemcami). Pod względem liczby wskazań poszczególnych barier rozwoju najczęściej, bo około 43% przedsiębiorców opowiedziało się za silną konkurencją na rynku, następnie ponad 35% wskazało na niską opłacalność, 34% na niestabilność rynku, natomiast po około 1/3 analizowanych przedsiębiorców wskazała na niedobór kapitału i wysokie koszty rozwoju działalności. Podobne bariery według wskazań były ważne dla przedsiębiorców na przygraniczu z Czechami i Niemcami (wykres 21).

W ocenie przedsiębiorców ważną barierę rozwoju działalności mogą stanowić również wysokość podatków, ZUS, procedury administracyjne utrudniające sprawne załatwienie różnych spraw, duże sieci handlowe pojawiające się na obszarze ich działalności oraz niejednokrotnie ograniczone możliwości społeczeństwa – zubożenie społeczeństwa.

Bariery ogólne poddano dodatkowo klasyfikacji pod względem ich istotności, wyodrębniając trzy grupy barier: najbardziej istotne, mniej istotne oraz najmniej istotne z punktu widzenia przedsiębiorców. Wyniki tej klasyfikacji dla analizowanych przedsiębiorstw przygranicza z Czechami i Niemcami przedstawiono w tabeli 6. Według opinii około 90% przedsiębiorców przygranicza najbardziej istotne bariery rozwoju przedsiębiorstw (wskazywane na pierwszych trzech miejscach) to: wysokie koszty rozwoju, silna konkurencja na rynku, niestabilność rynku, niedobór odpowiednio wykwalifikowanej kadry zarządzającej, podatki, ZUS, duże sieci handlowe, ograniczone możliwości klientów, niewystarczająca znajomość języków obcych oraz dodatkowo według przedsiębiorców na przygraniczu z Czechami: niski popyt na produkty firmy. Natomiast dodatkowo na przygraniczu z Niemcami: ograniczenia prawne i brak odpowiednio wykwalifikowanych pracowników. Najmniej istotne według około 20% respondentów są ograniczenia prawne oraz brak zaufania do kontrahentów, natomiast w ocenie 6% przedsiębiorców: braki w infrastrukturze i wysokie koszty kredytów.

Wykres 21. Bariery rozwoju przedsiębiorstw z uwzględnieniem wskazań danej bariery [% odpowiedzi]
Graph. 21. Barriers to the development of enterprises, taking into account the indications of the barriers [% answers]

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

Tabela 6
Table 6

Bariery rozwoju przedsiębiorstw [% odpowiedzi]
Barriers to the development of enterprises [% answers]

Wyszczególnienie Specification	Ogółem populacja Total population			Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic			Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany		
	Najbardziej istotne The most relevant	Mniej istotne Less relevant	Najmniej istotne The least relevant	Najbardziej istotne The most relevant	Mniej istotne Less relevant	Najmniej istotne The least relevant	Najbardziej istotne The most relevant	Mniej istotne Less relevant	Najmniej istotne The least relevant
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Niedobór odpowiednio wykwalifikowanej kadry zarządzającej Shortage of a suitably qualified management personnel	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Inne bariery: podatki, ZUS, duże sieci handlowe, ograniczone możliwości klientów, niewystarczająca znajomość języka obcego Other barriers: taxes, social insurance, large commercial chains, limited possibilities clients, insufficient knowledge of the language	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Niestabilność rynku Volatility of the market	97,7	2,3	0,0	100,0	0,0	0,0	96,7	3,3	0,0
Silna konkurencja na rynku Strong competition in the market	90,7	9,3	0,0	95,7	4,4	0,0	87,1	15,9	0,0
Wysokie koszty rozwoju The high costs of developing	89,5	7,9	2,6	91,7	4,2	4,2	85,7	27,1	0,0
Niedobór kapitału Shortage of capital	87,5	12,5	0,0	88,9	11,1	0,0	84,6	15,4	0,0
Niska opłacalność Low profitability	84,4	15,6	0,0	88,2	11,8	0,0	82,2	39,3	0,0
Niski popyt na produkty firmy Low demand for products firms	82,8	17,2	0,0	100,0	0,0	0,0	70,6	42,7	0,0

Tabela 6 cd.
Table 6 cont.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Niedobór odpowiednio wykwalifikowanych pracowników Hortage of suitably qualified employees	82,6	17,4	0,0	50,0	50,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Wysokie koszty kredytów The high cost of credit	80,6	12,9	6,5	79,0	10,5	10,5	83,3	16,7	0,0
Ograniczenia prawne Legal restrictions	80,0	0,0	20,0	60,0	0,0	40,0	100,0	0,0	0,0
Braki w infrastrukturze Deficiencies in infrastructure	75,0	18,8	6,3	66,7	22,2	11,1	85,7	14,3	0,0
Ograniczone możliwości wytwórcze przedsiębiorstwa Limited production capacity of the enterprises	70,0	30,0	0,0	75,0	25,0	0,0	66,7	16,7	0,0
Brak zaufania do kontrahentów Lack of confidence in the counterparties	33,3	50,0	16,7	0,0	50,0	50,0	50,0	50,0	0,0

Wskazania: najbardziej istotne na 1.–3. miejscu, mniej istotne na 4.–5. miejscu, najmniej istotne na 6.–8. miejscu
Indications: the most relevant place on 1–3, less relevant place on 4–5, the least relevant place on 6–8

Źródło: badania i opracowanie własne

Source: research and elaboration their own

Działalność przedsiębiorstw a środowisko naturalne

Przedsiębiorstwo w ujęciu systemowym naświetla problem wymiany zasobów z otoczeniem, niejednokrotnie wywołując w wyniku tego procesu istotne skutki, często negatywne, np. emisja zanieczyszczeń. W związku z powyższym istnieje konieczność podejmowania działań celem zahamowania degradacji środowiska przez podmioty gospodarcze, gospodarstwa domowe oraz przez społeczeństwo. Problemy ochrony środowiska w przedsiębiorstwach obejmują głównie gospodarkę wodno-ściekową, gospodarkę odpadami oraz emisje zanieczyszczeń do atmosfery.

„Ochrona środowiska nie jest celem sama w sobie, ale celem jest jakość życia, czyli warunki zdrowotne, walory estetyczne, piękno krajobrazu. W krótkim okresie funkcjonowania przedsiębiorstw relacje między celami ekologicznymi i ekonomicznymi mają charakter konkurencyjny, ale ochrona środowiska może być sposobem na równoczesną poprawę wyników ekonomicznych poprzez zmniejszenie kosztów zużycia energii, surowców i materiałów” [Adamczyk, Nitkiewicz 2007].

Wpływ gospodarczej działalności człowieka na różne dziedziny otaczającego nas środowiska naturalnego osiągnął taki poziom, że można mówić o zagrożeniu samego istnienia

ludzkości [Szkarowski 1999]. Tak więc dbałość o środowisko naturalne jest bardzo ważnym aspektem w każdej dziedzinie działalności gospodarczej, gdyż ma wpływ na jakość funkcjonowania społeczeństwa. Dlatego na wstępie poddano ocenie wpływ działalności wybranych do analizy przedsiębiorstw na środowisko naturalne (tab. 7). Uzyskane informacje wskazały na to, że prawie 98% przedsiębiorstw oceniła swoją działalność bardzo pozytywnie, to znaczy, że nie mają negatywnego wpływu na środowisko naturalne. Natomiast tylko nieliczne przedsiębiorstwa ujawniły negatywny wpływ swojej działalności na środowisko. Ogółem wśród populacji przygranicza stanowiły one ponad 2%, w tym na przygraniczu z Czechami 3% oraz na przygraniczu z Niemcami około 2% populacji. Większość spośród nich określała negatywny wpływ na powietrze oraz wytwarzanie trudnych do utylizacji odpadów. Mniejszy udział przedsiębiorców uznało negatywny wpływ swojej działalności na wodę i glebę.

Tabela 7
Table 7

Negatywny wpływ działalności przedsiębiorstw na środowisko naturalne [% odpowiedzi]
The negative impact of business activities on the natural environment [% answers]

Wyszczególnienie Specification	Przygranicze ogółem Borderland total of	Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic	Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany
Wpływa negatywnie Negatively affects	2	3	2
Brak wpływu No impact	98	97	98
Jeżeli tak, to w szczególności: If so, in particular:			
wpływa na wodę influence on the water	33	0	100
wpływa na powietrze influence on the air	67	50	100
wpływa na glebę influence on the soil	33	0	100
wytwarza odpady trudne do utylizacji produces the waste tough to utilization	67	50	100

Źródło: badania i opracowanie własne
Source: research and elaboration their own

Przedsiębiorców zapytano również o to, czy przepisy prawa o ochronie środowiska mają wpływ na ograniczenie działalności przedsiębiorstwa? Okazuje się, że zaledwie około 5% całej badanej populacji stwierdziło, że przepisy prawa o ochronie środowiska ograniczają prowadzoną przez nich działalność (tab. 8). Zapytani o to, jakie według nich przepisy powodują ograniczenie ich działalności, wskazali na: przepisy dotyczące rozwiewania trocin, tłumienia dźwięku kabiny, koncesji oraz na przepisy dotyczące wymogów stosowania specjalistycznych systemów wentylacyjnych.

Tabela 8

Table 8

Przepisy prawa o ochronie środowiska a ograniczenie działalności przedsiębiorstwa [% odpowiedzi]
Provisions of law on the protection of the environment, and limiting activities of the company
[% answers]

Wyszczególnienie Specification	Przygranicze ogółem Borderland total of	Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic	Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany
Ograniczają działalność Restrict their activity	5	9	0
Nie ograniczają działalności Do not restrict the activity	95	91	100

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

Na koniec zapytano przedsiębiorców o stosowane w firmach urządzenia chroniące środowisko naturalne oraz czy w przyszłości zamierzają wprowadzić takie urządzenia bądź też systemy chroniące środowisko naturalne (tab. 9). Jak się okazuje, około 90% badanych firm na przygraniczu z Czechami i Niemcami nie stosowało żadnych urządzeń chroniących środowisko naturalne. Niewiele, bo około 9% podmiotów miało zamontowane takie urządzenia. Wśród stosowanych urządzeń i systemów chroniących środowisko naturalne przedsiębiorcy wskazali: sortowanie odpadów, katalizatory w samochodach, monitoring rejestrujący skażenie gleby substancjami na stacji paliw, nowoczesne kabiny lakiernicze, instalacje separacji wody i substancji ropopochodnych, systemy wentylacyjne, szamba ekologiczne, ekologiczne ogrzewanie budynku (gaz) oraz segregację odpadów (plastik, szkło, makulatura, puszki aluminiowe i inne metale).

Tabela 9

Table 9

Stosowane urządzenia chroniące środowisko naturalne w przedsiębiorstwie oraz plany wprowadzenia takich systemów i urządzeń chroniących środowisko naturalne [% odpowiedzi]

The devices used to protect the environment in the enterprise and plans to introduce such systems and devices to protect the environment [% answers]

Wyszczególnienie Specification		Przygranicze ogółem Borderland total of	Przygranicze z Czechami Borderland with Czech Republic	Przygranicze z Niemcami Borderland with Germany
Stosowane urządzenia chroniące środowisko naturalne The devices used to protect the environment	Stosują They apply	9	10	7
	Nie stosują Does not apply	91	90	93
Plany wprowadzenia systemów i urządzeń chroniących środowisko naturalne Plans the introduction of systems and equipment to protect the natural environment	Planują wprowadzić They plan to introduce	6	6	7
	Nie planują wprowadzać Do not plan to introduce	94	94	93

Źródło: badania i opracowanie własne – Source: research and elaboration their own

Wprowadzenie systemów i urządzeń chroniących środowisko naturalne według opinii zarządzających analizowanymi firmami planuje zaledwie 6% przedsiębiorców przygranicza południowo-zachodniego. Około 94% całej populacji nie planuje w najbliższym czasie wprowadzenia takich systemów i urządzeń chroniących środowisko naturalne. Firmy, które zamierzają jednak dbać o środowisko naturalne, chcą inwestować w następujące systemy i urządzenia: filtry chroniące przed zanieczyszczeniami, wentylatory z filtrami, urządzenia zabezpieczające przed emisją par produktów naftowych, katalizatory, biooczyszczalnie ścieków, odpowiednie wentylacje, opał tylko ekologiczny (trociny i odpadki drzewne), znalezienie lepszych rozwiązań utylizacji opon oraz kolektory słoneczne.

5.4. Podsumowanie

Regiony przygraniczne w naszym kraju dzięki transformacji systemowej i nowej sytuacji geopolitycznej uzyskały niepowtarzalną szansę rozwoju oraz awansu gospodarczego i społecznego. Wiele jednak zależy od świadomości społecznej, aktywności ekonomicznej społeczeństwa oraz ogólnej akceptacji społecznej procesów rozwoju gospodarczego wykorzystujących współpracę transgraniczną bardziej kompleksowo, co nie jest wcale takie łatwe. Wynika to z tego, że często w regionach peryferyjnych pokutuje postawa bierności i niewiary w możliwości awansu cywilizacyjnego i rozwoju, a tym samym doszukuje się zagrożeń suwerenności ze swoitym ksenofobicznym lękiem [Mierosławska 2003].

W opracowaniu postawiono sobie za cel odpowiedź na pytanie: czy zmiany uwarunkowań rozwoju przygranicza spowodowały rozwój gospodarczy obszarów wiejskich?

Zmiany uwarunkowań rozwoju przygranicza wynikające między innymi z procesów integracyjnych (otwarcie granic państwa) były powodem procesów, które mogą przyczynić się do rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich przygranicza południowo-zachodniego. Efektem tych zmian jest przede wszystkim pojawienie się większych możliwości wymiany transgranicznej chociażby w zakresie handlu, wiedzy, technologii oraz postaw społeczeństwa i chęci współpracy sąsiadujących społeczności. Oczywiście pozytywnym efektem tych przekształceń jest również zmiana w strukturze prowadzonych na tym obszarze działalności. Prowadzący działalność gospodarczą na przygraniczu zajmowali się w większości handlem, przetwórstwem przemysłowym, pracami związanymi z zakwaterowaniem i gastronomią oraz transportem i składowaniem. Były to wiodące rodzaje wszelkich przedsięwzięć na tym obszarze. Zmiany uwarunkowań mające miejsce na przygraniczu w analizowanym okresie spowodowały obniżenie się dynamiki liczby podmiotów gospodarczych po 2004 r., co również przełożyło się na zmiany w dynamice i jej obniżenie się w obrębie poszczególnych rodzajów działalności. Zmieniła się również struktura prowadzonych działalności według klasyfikacji PKD. Na terenie całego przygranicza zmniejszyła się liczba podmiotów zajmujących się handlem i naprawami, przetwórstwem przemysłowym oraz zakwaterowaniem i gastronomią, a także transportem i składowaniem. Wzrosła natomiast liczba podejmowanych zadań w zakresie usług budowlanych i pozostałej działalności usługowej, między innymi związanej z kulturą, rozrywką i rekreacją.

Postawione w opracowaniu hipotezy zostały potwierdzone:

1. Przygraniczne położenie przyczyniło się do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, jednocześnie powodując istotne zmiany w strukturze ich gospodarki poprzez zmianę rodzajów podejmowanych działalności gospodarczych – wzrost działalności usługowej.

2. Zwiększenie otwartości badanych przygranicznych obszarów wiejskich przyczyniło się do nasilenia konkurencji na ich rynkach lokalnych, co zaobserwowała większość analizowanych podmiotów na tym obszarze, oceniając nasilenie konkurencji na rynku zaopatrzenia i zbytu co najmniej na poziomie średnim i dużym.

3. Nowe uwarunkowania stworzyły szansę na rozwój sektora usług na obszarach wiejskich przygranicza, czego potwierdzeniem są wyniki analizy struktury prowadzonych działalności gospodarczych w analizowanym okresie oraz zmiany w strukturze działalności, jakie zaobserwowano po 2004 r.

Mając na uwadze aspekt aktywności gospodarczej i analizę szczegółową wybranych przedsiębiorstw na obszarach wiejskich przygranicza południowo-zachodniego oraz bazę noclegową zbiorowego zakwaterowania, wnioski szczegółowe ujęto w dwóch grupach, uwzględniając powyższe problemy. Na podstawie analizy podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON oraz ankietowanych przedsiębiorstw na przygraniczu południowo-zachodnim stwierdzono następujące zmiany w zakresie działalności gospodarczej:

1. Na przygraniczu widoczny był systematyczny wzrost liczby przedsiębiorstw w badanym okresie, więcej firm funkcjonowało na przygraniczu z Czechami niż na przygraniczu z Niemcami, co może wskazywać na wyższą aktywność gospodarczą ludności zamieszkującej te obszary.

2. Dynamika liczby podmiotów gospodarczych na przygraniczu była wyższa do 2004 r., natomiast po roku 2004 obserwujemy wyraźnie niższe tempo wzrostu liczby podmiotów. Zjawisko to może być wynikiem przekształceń, jakie miały miejsce w tym okresie, a także pojawiających się barier, które mogły spowolnić tempo aktywności gospodarczej, jednocześnie powodując zahamowanie podejmowania nowych działalności na tych obszarach. Niższa dynamika może być również konsekwencją nasilenia się konkurencji na rynku przez otwarcie granic oraz pojawienie się nowych alternatywnych źródeł pozyskiwania dodatkowych dochodów za granicą bez konieczności rozpoczęcia działalności w kraju.

3. W początkowym roku analizy (1995) najwyższy udział w strukturze podmiotów gospodarki narodowej ogółem miały handel i naprawy, stanowiąc aż 85% wszystkich prowadzonych działalności. W dalszej kolejności uplasowały się przetwórstwo przemysłowe oraz transport i składowanie.

4. Z punktu widzenia zachodzących przekształceń istotne wydają się być zmiany w strukturze rodzajowej prowadzonych działalności na przygraniczu, które odnotowano w 2011 r., a które były już widoczne w 2004 r. Wówczas wiodącymi rodzajami prowadzonej działalności nadal były handel i naprawy, jednak udział tej sekcji zmniejszył się w 2011 r. jeszcze do poziomu 55%. Zmniejszył się również udział podmiotów zajmujących się przetwórstwem przemysłowym, zakwaterowaniem i gastronomią, transportem i składowaniem, natomiast wzrósł udział działalności budowlanej, pozostałych usług oraz pozostałych sekcji PKD.

5. Zmiany w strukturze podmiotów gospodarczych ujawniły pewną tendencję zmian liczby podmiotów, z której wynika, że teren całego przygranicza charakteryzowała wyższa dynamika zmian w liczbie poszczególnych rodzajów działalności według PKD do 2004 r.,

natomiast znacznie niższa dynamika widoczna była po roku 2004. Zatem w 2011 r. dynamika osiągnęła poziom zaledwie 80% r. 2004, w przypadku tych działalności, których udział w strukturze podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON widocznie zmalał w 2011 r.

6. Biorąc pod uwagę zakwaterowanie i gastronomię, widoczna jest wyższa dynamika na przygraniczu z Czechami niż na przygraniczu z Niemcami, gdzie spadła ona do poziomu 95%. Może to być spowodowane tym, że na terenie przygranicza z Niemcami otwarcie granic nie spowodowało istotnych zmian w natężeniu ruchu turystycznego, natomiast na przygraniczu z Czechami zaowocowało to większym ruchem przygranicznym.

7. Szczegółowa analiza ankietowanych przedsiębiorstw w wybranych gminach wykazała, że ich większość to podmioty prywatne, zatrudniające do 9 osób, osiągające przychody do 2,4 mln zł, zarządzane przez 1–2 osoby w większości po 30. roku życia, wśród których 3/4 deklarowało znajomość języka obcego w stopniu komunikatywnym.

8. W wybranych gminach większość przedsiębiorstw rozpoczęła swoją działalność do 2004 r. oraz prowadziła działalność usługową, w następnej kolejności zajmowano się handlem oraz produkcją. Wśród działalności usługowej powodzeniem cieszyły się usługi gastronomiczne, turystyczne, budowlane, transportowe z gospodarką magazynową i inne z mało istotnymi różnicami udziału pomiędzy przygraniczem z Czechami i Niemcami.

9. Około 40% badanych przedsiębiorstw sprzedawało swoje produkty za granicę, przeważnie na rynek czeski i niemiecki; ich produkty cieszyły się również uznaniem na innych rynkach zagranicznych. Głównymi odbiorcami produktów byli odbiorcy indywidualni oraz małe i średnie firmy krajowe, co w konsekwencji kształtowało zasięg i strukturę rynków zbytu i zaopatrzenia.

10. Na przygraniczu około 3/4 przedsiębiorstw sprzedawało ponad 75% swoich produktów na rynku lokalnym. Pozostała część produktów znajdowała swoich nabywców na rynku regionalnym, krajowym i zagranicznym. Jeżeli natomiast chodzi o rynek zaopatrzenia, więcej przedsiębiorców korzystało z rynku regionalnego, a w dalszej kolejności zaopatrywano się na rynku lokalnym, krajowym i sporadycznie na zagranicznym.

11. Połowa przedsiębiorców nasilenie konkurencji oceniła jako średnie, natomiast 1/4 duże zarówno na rynku zaopatrzenia, jak i zbytu. Tendencja zmian na rynku zaopatrzenia według 1/4 badanych oraz na rynku zbytu w ocenie ponad 1/3 respondentów przygranicza nasila się. Ponad połowa przedsiębiorców nie dostrzegła istotnych zmian na rynku zaopatrzenia i zbytu.

12. Wśród wskazanych barier rozwoju przedsiębiorstw najczęściej zarządzających wskazało na silną konkurencję na rynku, następnie na niską opłacalność, niestabilność rynku oraz około 1/3 przedsiębiorców wskazała na niedobór kapitału i wysokie koszty rozwoju działalności. Podobnie kształtowały się wskazania barier rozwoju wśród przedsiębiorców na przygraniczu z Czechami i Niemcami. W ocenie przedsiębiorców ważną barierę rozwoju działalności stanowią również wysokość podatków, ZUS, procedury administracyjne utrudniające sprawne załatwienie różnych spraw, duże sieci handlowe pojawiające się na obszarze ich działalności oraz niejednokrotnie ograniczone możliwości społeczeństwa – zubożenie społeczeństwa.

13. Współpraca transgraniczna w przyszłości będzie zależeć w dużym stopniu od rozwiązań prawnych, finansowych, informacyjnych, politycznych i infrastrukturalnych. Zatem dalszy rozwój współpracy obszarów przygranicznych Polski i Niemiec oraz Polski i Czech będzie zależny od minimalizacji barier i zagrożeń na tych obszarach.

14. Nieliczni przedsiębiorcy badanej populacji uznali, że przepisy prawa o ochronie środowiska ograniczają prowadzoną przez nich działalność, są to: przepisy dotyczące rozświetlania trocin, tłumienia dźwięku kabiny, koncesji oraz przepisy dotyczące wymogów stosowania specjalistycznych systemów wentylacyjnych. Większość badanych firm nie stosowała żadnych urządzeń chroniących środowisko naturalne, natomiast wprowadzenie takich systemów i urządzeń planowało zaledwie 6% przedsiębiorców.

Piśmiennictwo

- Adamczyk J., Nitkiewicz T., 2007. Prognozowanie zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstw. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne Warszawa.
- Ciok S., Dołzbłasz S., Leśniak M., Raczyk A., 2008. Polska–Niemcy. Konkurencyjność i współpraca na pograniczu, *Studia Geograficzne*, nr 81, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 3.
- Gabryjończyk P., Iwańska M., 2010. Stan i kierunki rozwoju przedsiębiorczości na obszarze Lokalnej Grupy Działania „Krzemienny Krąg” *Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia* 9(2), Wydawnictwo SGGW w Warszawie, 72.
- Ganc M., Domańska T., 2011. Podejmowanie działalności gospodarczej jako szansa rozwoju lokalnej przedsiębiorczości. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XIII, z. 2, 103–107.
- Mickiewicz A., Mickiewicz B., 2003. Strategia rozwoju obszarów przygranicznych w ocenie rolników. *Prace Nauk. AE we Wrocławiu [w:] Agrobiznes 2003 – Jakość jako podstawowy instrument konkurencyjności w agrobiznesie*, nr 983, t. 2, 39–45.
- Mierosławska A., 2003. Regionalna współpraca transgraniczna przesłanką konkurencyjności obszarów przygranicznych. *Prace Nauk. AE we Wrocławiu [w:] Agrobiznes 2003 – Jakość jako podstawowy instrument konkurencyjności w agrobiznesie*, nr 983, t. 2, 46–52.
- Prus P., Sadowski A., 2012. Rozwój przedsiębiorczości na terenie gminy Tczew w województwie pomorskim jako efekt wstąpienia Polski do Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe SERiA* t. XIV, z. 2, 127.
- Starczewska-Krzysztożek M., 2008. Bariery rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce. *INFOS* nr 4 (28), Wydawnictwo Sejmowe dla Biura Analiz Sejmowych – zagadnienia społeczno-gospodarcze, 1–2.
- Szkarowski A., 1999. Ocena współczesnych tendencji zanieczyszczenia środowiska naturalnego. *Rocznik Ochrona Środowiska*, t. 1. Wydawnictwo Środkowo-Pomorskiego Towarzystwa Naukowego Ochrony Środowiska Koszalin, 137–142.

6. ROZWÓJ TURYSTYKI NA PRZYGRANICZU

Baza noclegowa, zapewniając turyście nocleg i zakwaterowanie, jest istotnym elementem zagospodarowania turystycznego, który z jednej strony warunkuje rozwój funkcji turystycznych poszczególnych terenów, z drugiej zaś umożliwia uprawianie podstawowych rodzajów turystyki. Z tego względu uważa się bazę noclegową za decydujące ogniwo zagospodarowania turystycznego, co znajduje wyraz w tym, iż wielkość bazy noclegowej jest uznawana za główny wskaźnik zdolności recepcyjnej rejonu, miejscowości czy szlaku turystycznego⁴⁰.

W literaturze przedmiotu podkreślana jest duża różnorodność obiektów mogących pełnić funkcję bazy hotelarskiej i wielość możliwych ich kategorii. Podstawową ich funkcją są usługi noclegowe, za usługi do nich komplementarne uważa się wyżywienie, rozrywki, informację. To wszystko ma wpływ na kategorię obiektu⁴¹.

Branża hotelarska w Polsce podlega nieustannym przemianom pod względem ilościowym oraz jakościowym. Dość charakterystyczne dla Polski jest istnienie bardzo wielu grup obiektów zbiorowego zakwaterowania – w szczególności obiektów charakterystycznych jedynie dla Europy Środkowo-Wschodniej, np. ośrodków wczasowych, które nie występują w strukturze obiektów noclegowych w krajach Europy Zachodniej.

⁴⁰ Gaworecki W.W., 2003. Turystyka. PWE Warszawa, 126–129.

⁴¹ Pawlikowska-Piechotka A., 2009. Zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne. Wyd. Innowacyjne Novae Res Gdynia, 40–55.

Lata 2007–2011 to przede wszystkim okres dużych nakładów inwestycyjnych w tym sektorze. Wzrost rynku dokonywał się nie tylko poprzez oddawanie do eksploatacji nowych hoteli, ale również poprzez rozbudowę i modernizację obiektów już istniejących lub adaptację innych budynków na cele hotelowe⁴².

W podziale na regiony rozmieszczenie zasobów bazy noclegowej w Polsce nie jest równomierne. Blisko połowa wszystkich zasobów jest zlokalizowana w czterech województwach o dużych walorach turystycznych: małopolskim, zachodniopomorskim, pomorskim i dolnośląskim. Spowodowane jest to faktem, iż wielkość oraz struktura rodzajowa i przestrzenna bazy noclegowej odzwierciedlają przede wszystkim występowanie walorów turystycznych i zapotrzebowanie na bazę (popyt turystyczny)⁴³.

Lata 2007–2011 to przede wszystkim dalszy rozwój branży hotelarskiej, która doskonalać narzędzia zarządzania oraz kontynuując wcześniejsze inwestycje, była – pomimo okresowych spadków – najbardziej rentownym sektorem turystyki. Na ograniczenie rozwoju tego sektora wpływają przede wszystkim: trudna dostępność do kredytów oraz niespójność przepisów prawa. Jednym z kierunków rozwoju branży jest dalsze wchodzenie na rynek wielu międzynarodowych sieci hotelowych oraz wzrost liczby hoteli ekonomicznych⁴⁴.

Celem przeprowadzonych badań w zakresie procesów zachodzących w gospodarce obszarów wiejskich przygranicza jest odpowiedź na pytanie: Czy zmiany uwarunkowań rozwoju przygranicza spowodowały rozwój bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania i jej wykorzystania na obszarach wiejskich? W badaniach postawiono następującą hipotezę badawczą: nowe uwarunkowania stwarzają duże szanse na rozwój sektora usług turystycznych na obszarach wiejskich przygranicza.

W niniejszym opracowaniu analiza dotyczy atrakcji turystycznych oraz bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania na obszarach wiejskich w gminach należących do przygranicza z Niemcami i Czechami w latach 2004–2011. Badania obejmują także m.in. liczbę korzystających z noclegów Polaków i turystów zagranicznych w obiektach zbiorowego zakwaterowania w latach 2004–2011 oraz udzielone noclegi. Analiza danych statystycznych GUS pomoże odpowiedzieć na pytanie: skąd pochodzą turyści zagraniczni, którzy korzystali z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania w latach 2005–2011. Informacje uzyskane z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego pozwoliły oszacować poziom wsparcia turystyki z funduszy europejskich.

Porównując, zestawiono również obiekty zbiorowego zakwaterowania dla całych powiatów, nie wyłączając obszarów miejskich.

Materiały źródłowe przygotowano metodą statystyki powszechnej (Główny Urząd Statystyczny, w tym Bank Danych Regionalnych). Analiza bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania i jej wykorzystania obejmuje lata 2004–2011, natomiast struktura pochodzenia turystów zagranicznych była określona na przykładzie lat 2005–2011.

Przy opracowaniu źródeł wykorzystano metodę opisową oraz metodę porównawczą, natomiast do prezentacji danych liczbowych zastosowano technikę tabelaryczną.

⁴² Raport o stanie gospodarki turystycznej w latach 2007–2011. Warszawa 2013, 94.

⁴³ Tamże, s. 98.

⁴⁴ Tamże, s. 100.

6.1. Atrakcje turystyczne południowo-zachodniego przygranicza Polski

Analizowane gminy przygranicza wchodzi w skład dwóch atrakcyjnych turystycznie województw: lubuskiego i dolnośląskiego. Region lubuski posiada liczne walory przyrodnicze i historyczne, co czyni go jednym z najatrakcyjniejszych obszarów zachodniej Polski. Lubuskie dysponuje bogatą ofertą atrakcji turystycznych, przede wszystkim dzięki swoim walorom naturalnym. Jest jednym z pięciu regionów o najniższym zanieczyszczeniu środowiska.

We wszystkich gminach powiatu krośnieńskiego (Krosno Odrzańskie) znajdują się cenne zabytki kultury, interesujące okazy fauny i flory. Powiat charakteryzuje się ciekawą rzeźbą terenu, posiada liczne akweny wodne, jeziora, stawy oraz rzeki. Na szczególną uwagę zasługuje Jezioro Jelito. Jest to największe jezioro w Gryżyńskim Parku Krajobrazowym i ma powierzchnię 49,9 ha i głębokość 36,3 m. Park o powierzchni 2755 ha położony w dolinie Gryżyńskiego Potoku (kolejnej wielkiej atrakcji dla wędkarzy) rozciąga się na terenie 5 gmin. W rynnicy Gryżyny znajduje się aż 11 polodowcowych jezior rynnowych oraz 12 stawów rybnych. Wielką atrakcją stanowią liczne źródła zboczowe. W powiecie znajduje się również kompleks stawów rybnych w okolicach Osiecznicy ze stanowiskami wielu rzadkich i interesujących gatunków ptaków wodnych i błotnych⁴⁵.

Jednym z atutów powiatu żarskiego stanowiącym bazę do rozwoju turystyki są lasy, które zajmują przeszło połowę powierzchni powiatu. Niewątpliwą atrakcją jest największy w Europie zabytkowy Park Mużakowski będący przykładem mistrzostwa sztuki ogrodniczej, jak również największa na świecie morena czołowa, na bazie której utworzono Park Krajobrazowy Łuk Mużakowa. Na terenie powiatu znajdują się cztery rezerваты przyrody, parki, pomniki, szlaki turystyczne piesze i rowerowe. Nie brakuje zabytków architektury⁴⁶.

Na terenie powiatu żagańskiego rozpościerają się Bory Dolnośląskie, skąd wypływają i wpadają do rzeki Bóbr jej lewostronne dopływy: Kwisa i Czerna. Atrakcją powiatu żagańskiego jest znaczna powierzchnia lasów obfitujących w runo leśne, liczne rejonów łowieckie, rzeki oraz zbiorniki wodne. Spotkać można wiele gatunków chronionych zwierząt jak: żurawie, cietrzewie, głuszce. Interesującymi przedstawicielami flory są m.in. wawrzynek wilczczyko, pióropusznik strusi, paprotnik kolczasty, konwalia majowa, kosmatka oraz fenomen przyrodniczy – dąb szypułkowy „Chrobry”, który liczy sobie około 760 lat, ma 992 cm w obwodzie, a wysokość wynosi 28 m. Jest on trzecim dębem w Środkowej Europie pod względem wymiarów. Z uwagi na XII-wieczną przeszłość powiatu znajduje się na tym terenie wiele ciekawych zabytków, które o tym przypominają. Najwyższej klasy obiektem zabytkowym jest zespół poaugustiański. Składa się on z kościoła, dawnego klasztoru, konwiktu oraz klasztornego spichlerza. Niezaprzeczalną perłą architektury barokowej jest żagański Pałac Książęcy usytuowany na miejscu średniowiecznego zamku. Wokół pałacu, w dolinie Bobru położony jest malowniczy park pałacowy, założony w pierwszej połowie XVII w., swój obecny kształt uzyskał w połowie XIX w.⁴⁷.

Województwo dolnośląskie jest regionem szczególnie predysponowanym do rozwoju turystyki. Krajobraz Dolnego Śląska jest niezwykle zróżnicowany i urozmaicony. Na zachodzie

⁴⁵ <http://www.pow.krosno-odrz.pl/PL/648/236/Agroturystyka/k/>

⁴⁶ http://www.powiatzary.pl/d_powiat/turysta/t_pow.htm

⁴⁷ http://www.powiatzaganski.pl/PL/553/Nasz_Region/

swoim pięknem i tajemniczością przyciągają rozległe Bory Dolnośląskie. Na południu regionu wznoszą się piękne i wysokie góry Sudety, a wśród nich wiele pasm górskich.

Góry i Pogórze Izerskie to najdalej na zachód wysunięte pasmo górskie Sudetów. Teren Gór Izerskich należy do najsłabiej zaludnionych w Sudetach. Całe osadnictwo skupia się na obrzeżach, z jednej strony Szklarska Poręba, a od zachodu Świeradów i Czerniawa-Zdrój z zespołem uzdrowisk. Znacznie lepiej zagospodarowane jest Pogórze Izerskie, rozciągające się pomiędzy Nysą Łużycką a Bobrem, przecięte na dwie części doliną Kwisy z pięknymi zaporowymi jeziorami w Leśnej i Złotnikach. Góry Izerskie przyciągają poszukiwaczy kamieni szlachetnych – agatów, ametystów, górskich kryształów. Osobliwościami przyrodniczymi są tu torfowiska wysokie (m.in. rezerwat Torfowisko Izerskie), sterczące ponad poziomem grzbietu skałki i jedyna w Polsce kopalnia kwarcu (Wysoki Grzbiet).

Do zabytków analizowanego regionu należą m.in.: Zamek Czocho, Zamek Chojnik z XIV w., Walońskie Wały Kamienne, oraz zabytki Karpacza i Szklarskiej Poręby z najwyższym szczytem Śnieżką (1603 m n.p.m.).

Karkonosze i Kotlina Jeleniogórska to najwyższe pasmo górskie w Sudetach, w przeszłości zwane również Górami Olbrzymimi, ze szczytem Śnieżka 1603 m. n.p.m. Karkonosze należą do najstarszych gór w Europie, ich owalne grzbiety świadczą o tym, że powstały w okresie tworzenia skał warstwowych. Pięknem swego krajobrazu, ciekawą przyrodą, stosunkowo łatwym dostępem do grzbietów górskich ściągają turystów z całego świata. Są tutaj łąki z rzadko spotykaną roślinnością, płaskogórze z torfowiskami, źródła górskich strumieni, kosodrzewina i lasy, występuje tu specyficzny mikroklimat (rezerwat krokusów, duże stada muflonów). W celu ochrony tych unikalnych wartości przyrodniczych, na obszarze 5000 ha, w roku 1959 ustanowiono Karkonoski Park Narodowy. Do osobliwości regionu można zaliczyć m.in. Śnieżne Kotły – stare góry z młodą rzeźbą alpejską, Słonecznik – ciekawe formy wietrzenia karkonoskiego granitu, unikalne źródła wód radanowych oraz termalne źródła wód mineralnych fluorkowo-krzemowych. Walory naturalne i istniejąca baza turystyczna Karpacza i Szklarskiej Poręby pozwalają na uprawianie różnorodnych form turystyki i aktywnego wypoczynku. Przyjeżdżając do Szklarskiej Poręby, warto odwiedzić Wodospad Kamieńczyka i liczne muzea. W Jeleniej Górze – Cieplicach znajduje się jedno z najstarszych uzdrowisk. Przebywała tu na leczeniu Królowa Marysienka, żona Jana III Sobieskiego.

Góry Sowie stanowią zwarty masyw górski o długości około 25 km, zbudowany z archaicznych gnejsów, najstarszych znanych w Polsce skał. Góry Sowie są bardzo rozczłonkowane, o zrównanym głównym grzbiecie ze słabo zaznaczającymi się kulminacjami (Wielka Sowa 1015 m n.p.m.). Pokryte prawie w całości lasami bukowymi oraz świerkowymi nie zapewniają na ogół rozległych widoków ani dobrych terenów narciarskich. W górnej części Doliny Walimki leży miejscowość Rzecznica o dobrych warunkach narciarskich (liczne wyciągi). W sąsiednich górach znajdują się – częściowo udostępniane do zwiedzania – sztolnie podziemnych fabryk budowanych przez hitlerowców w latach 1943–1945; zginęły tutaj tysiące więźniów. Atrakcją krajoznawczą Gór Sowich stanowi położona na ich południowo-wschodnim krańcu twierdza w Srebrnej Górze, jedna z największych i najlepiej usytuowanych w Polsce. Część tego regionu należy do Parku Krajobrazowego Gór Sowich, założonego w 1991 r. o powierzchni 69 km² ^{48, 49}.

⁴⁸ Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 1998. Geografia turystyki Polski. PWE Warszawa, 93–288.

⁴⁹ Wałbrzyskie zaprasza, 1998. Folder reklamowy, Urząd Wojewódzki, Wydział Kultury, Sportu i Rekreacji w Wałbrzychu.

W pobliżu znajdują się, oprócz wymienionych wcześniej Sztolni Walimskich, następujące obiekty: Kościół Pokoju (zabytek UNESCO) i katedra w Świdnicy, Zamek Książ z XIII w. z Parkiem Krajobrazowym i Stadniną Koni, palmiarnia w Lubiechowie, Zamek Grodno w Zagórzu Śląskim oraz Podziemne Miasto Osówka – Śląska Kwatera Hitlera.

Góry Stołowe stanowią najatrakcyjniejszą krajoznawczo i krajobrazowo grupę górską w Sudetach. Duża część Gór Stołowych znajduje się na terenie Czech, ale najwyższa i najatrakcyjniejsza jest w Polsce. Góry Stołowe mają charakter gór płytowych, ich osobliwością są oryginalne formy skalne o fantastycznych kształtach w postaci grzybów, wież, maczug czy młotków. Z dość wyrównanej powierzchni płyty – stoliwa wyrastają cztery wyraźne stoły. Wierchowinę stołów tworzą liczne labirynty Błędnych Skał. Najwyższym szczytem jest Szczeliniec Wielki (918 m n.p.m.). Ze względu na szczególne walory florystyczne i krajobrazowe w 1993 r. utworzony został Park Narodowy Gór Stołowych. Występują tu liczne gatunki roślin chronionych, m.in.: róża kłodzka, śnieżyca wiosenna, lilia złotogłów, arnika górską i 6 gatunków storczyka. Atrakcją regionu są źródła wód mineralnych w Kudowie-Zdroju. Znajduje się tu jedyna w Polsce Kaplica Czaszek w Cermnej, której wnętrze stanowią ułożone warstwowo czaszki i piszczele ok. 3 tys. ludzi będących ofiarami wojen śląskich i epidemii. Przykład zagospodarowania wsi śląskiej można zobaczyć w malowniczo położonym Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego w Pstrążnej.

Po wschodniej stronie Gór Stołowych leżą Wambierzyce z barokową bazyliką (miejsce kultu religijnego zwane Jeruzolimą Dolnośląską). Można tu również zwiedzić Skalne Miasto, Skansen Dawnego Sprzętu w Wambierzycach.

Masyw Śnieżnika i Góry Bialskie – po Karkonoszach są drugą co do wysokości grupą w Sudetach. Rozciągają się one od Przełęczy Międzyzyleskiej do Doliny Białej Łądeckiej. Ze Śnieżnika (1425 m n.p.m.), najwyższego szczytu masywu, rozchodzi się sieć ramion w postaci spłaszczonych grzbietów. Ramiona podzielone są głębokimi dolinami potoków. Na potoku Wilczka w Międzygórzu powstał drugi co do wielkości w Polsce wodospad Wilczki o wysokości 20 m. Masyw Śnieżnika zbudowany jest w większości z gnejsów, łupków łuszczkowych. Znajdują się tu soczewki i wychodnie wapieni krystalicznych. Do najcenniejszych przyrodniczo obiektów należy Jaskinia Niedźwiedzia, położona na południowo-zachodnim stoku Stromej koło Kletna. Jaskinia ta została odkryta w 1966 r. podczas prac górniczych w kamieniołomie marmurów. Obecnie jaskinia udostępniana jest do zwiedzania. Przez najciekawsze fragmenty jaskini wybudowano trasę turystyczną o długości 250 m. Przyroda Masywu Śnieżnika jest bardzo interesująca, widać tu wyraźnie piętrowy układ roślinności, zachowany w dużym stopniu w pierwotnej postaci, szczególnie w górach Bialskich, które porośnięte są lasami mieszanymi i są największą ostoją zwierzyzny w całych Sudetach. Zwiedzając ten rejon, warto zobaczyć tyrolską zabudowę oraz Ogród Bajek i kościół Matki Bożej Śnieżnej w Międzygórzu. Na Czarnej Górze powstał nowoczesny ośrodek sportów zimowych, atrakcyjny przez cały rok. Jadąc kolejką linową, podziwiać można przepiękny krajobraz i nienaruszoną przyrodę. W rejonie tym można również zwiedzić zabytkową Pijalnię Wód Mineralnych z salą koncertową oraz Podziemne Muzeum Górnictwa i Hutnictwa Złota.

Z uwagi na warunki naturalne i krajobrazowe Dolny Śląsk jest wprost wymarzonym miejscem rekreacji dla wszystkich ceniących sobie aktywny wypoczynek – tak latem, jak i zimą. Gęsta sieć szlaków turystycznych wiodących przez najbardziej urokliwe zakątki Sudetów przyciąga rzesze turystów szukających kontaktu z naturą.

6.2. Wyniki badań

Obiekty zbiorowego zakwaterowania

W roku 2004 liczba obiektów zbiorowego zakwaterowania na obszarach wiejskich wynosiła 317, z czego na przygraniczu z Niemcami były 24 obiekty a z Czechami aż 293. W roku 2011 liczba obiektów ogółem zmniejszyła się do poziomu 306, w tym na przygraniczu z Niemcami zwiększyła się do 25 a na przygraniczu z Czechami zmniejszyła do 281 obiektów (tab. 1). Tabela 5 wskazuje na spadek liczby obiektów zbiorowego zakwaterowania w latach 2004–2011 z wyjątkiem obszarów wiejskich przygranicza z Niemcami. Analiza poszczególnych lat wskazuje na niewielki wzrost liczby obiektów w granicach 3–7% w latach 2007 i 2008 (tab. 2).

Wśród rodzajów obiektów zbiorowego zakwaterowania na uwagę zasługuje branża hotelarska. W roku 2004 na obszarach wiejskich pogranicza z Niemcami było ich zaledwie 9, a na pograniczu z Czechami aż 66. Od roku 2004 nastąpił sukcesywny wzrost liczby obiektów hotelowych we wszystkich analizowanych obszarach, szczególnie zaś na obszarach wiejskich przygranicza z Czechami (wzrost o 79% w latach 2004–2011) (tab. 3).

Wraz ze wzrostem liczby obiektów hotelowych na przestrzeni lat 2004–2011 wzrosła również liczba miejsc noclegowych. Na przygraniczu z Niemcami liczba miejsc noclegowych wzrosła o 19% a w południowej części przygranicza aż o 135%. Wśród innych obiektów zbiorowego zakwaterowania tylko na przygraniczu z Niemcami odnotowano wzrost o 26%. Biorąc pod uwagę wszystkie obiekty zbiorowego zakwaterowania na terenach wiejskich, stwierdzono wzrost liczby miejsc noclegowych we wszystkich analizowanych obszarach (tab. 4).

Tabela 1
Table 1

Liczba turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania ogółem
Number of collective tourist accommodation in total

Wyszczególnienie Specification		Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. – The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	Przygranicze ogółem Borderland total of
1		2	3	4	5	6	7
Obiekty hotelowe Hotel objects	2004	9	35	66	125	75	160
	2005	10	35	69	129	79	164
	2006	12	39	77	136	89	175
	2007	12	42	92	160	104	202
	2008	13	46	101	173	114	219
	2009	11	42	104	181	115	223
	2010	13	44	122	212	135	256
	2011	12	38	118	207	130	245

Tabela 1 cd.
Table 1 cont.

1		2	3	4	5	6	7
Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation	2004	15	26	227	369	242	395
	2005	12	21	227	354	239	375
	2006	16	25	206	325	222	350
	2007	14	22	212	323	226	345
	2008	14	21	216	326	230	347
	2009	11	18	195	301	206	319
	2010	13	19	171	250	184	269
	2011	13	18	163	239	176	257
Ogółem Total	2004	24	61	293	494	317	555
	2005	22	56	296	483	318	539
	2006	28	64	283	461	311	525
	2007	26	64	304	483	330	547
	2008	27	67	317	499	344	566
	2009	22	60	299	482	321	542
	2010	26	63	293	462	319	525
	2011	25	56	281	446	306	502

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Tabela 2
Table 2

Dynamika liczby turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania ogółem [rok poprzedni = 100]
The dynamics of the number of collective tourist accommodation in total [previous year = 100]

Wyszczególnienie Specification		2	3	4	5	6	7
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand		111	100	105	103	105	103
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany		120	111	112	105	113	107
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. – The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand		100	108	119	118	117	115
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic		108	110	110	108	110	108
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand		85	91	103	105	101	102
Przygranicze ogółem Borderland total of		118	105	117	117	117	115
		92	86	97	98	96	96

Tabela 2 cd.
Table 2 cont.

1		2	3	4	5	6	7
Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation	2005	80	81	100	96	99	95
	2006	133	119	91	92	93	93
	2007	88	88	103	99	102	99
	2008	100	95	102	101	102	101
	2009	79	86	90	92	90	92
	2010	118	106	88	83	89	84
	2011	100	95	95	96	96	96
Ogółem Total	2005	92	92	101	98	100	97
	2006	127	114	96	95	98	97
	2007	93	100	107	105	106	104
	2008	104	105	104	103	104	103
	2009	81	90	94	97	93	96
	2010	118	105	98	96	99	97
	2011	96	89	96	97	96	96

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Tabela 3
Table 3

Dynamika obiektów zbiorowego zakwaterowania [%]
The dynamics of collective accommodation

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects	Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation	Ogółem Total
	2004–2011		
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	133	87	104
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	109	69	92
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	179	72	96
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	166	65	90
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	173	73	97
Przygranicze ogółem – Borderland total of	153	65	90

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Liczba innych obiektów zbiorowego zakwaterowania w analizowanych latach charakteryzowała się zróżnicowaną dynamiką. W jednym roku liczba nieznacznie się zwiększyła, a w następnym zmniejszała. Największy wzrost o 33% miał miejsce w 2006 r. w stosunku do roku poprzedniego na obszarach wiejskich pogranicza z Niemcami, największy spadek o 12% w 2010 w stosunku do 2009 r. na obszarach wiejskich przygranicza z Czechami (tab. 2).

Ogółem obiekty zbiorowego zakwaterowania na obszarach wiejskich stanowiły 57% w 2004 r. i 61% w 2011 r. wszystkich obiektów analizowanych powiatów (łącznie z obszarami miejskimi), na przygraniczu z Niemcami było to 39 i 45% a na przygraniczu z Czechami 59 i 63% (tab. 5).

Tabela 4

Table 4

Dynamika liczby miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania [%]
Dynamics of the number of beds in collective accommodation

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects	Inne obiekty zbioro- wego zakwaterowania Other collective accommodation	Ogółem Total
	2004–2011		
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	119	126	123
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	97	99	98
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	235	86	119
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	187	73	102
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	218	89	119
Przygranicze ogółem – Borderland total of	168	74	102

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Tabela 5

Table 5

Udział obiektów na obszarach wiejskich w obiektach ogółem [%]
The share of facilities in rural areas in objects total

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects		Inne obiekty zbioro- wego zakwaterowania Other collective accommodation		Ogółem Total	
	2004	2011	2004	2011	2004	2011
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	26	32	58	72	39	45
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	100	100	100	100	100	100
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	53	57	62	68	59	63
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	100	100	100	100	100	100
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	47	53	61	68	57	61
Przygranicze ogółem – Borderland total of	100	100	100	100	100	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Tabela 6
Table 6

Struktura obiektów noclegowych zbiorowego zakwaterowania [%]
The structure of collective accommodation

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects		Inne obiekty zbioro- wego zakwaterowania Other collective accommodation		Ogółem Total	
	2004	2011	2004	2011	2004	2011
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	38	48	63	52	100	100
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	57	68	43	32	100	100
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Repu- blic without a city > 5 thousand	23	42	77	58	100	100
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	25	46	75	54	100	100
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	24	42	76	58	100	100
Przygranicze ogółem – Borderland total of	29	49	71	51	100	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Na przygraniczu z Niemcami w 2004 r. hotele na obszarach wiejskich stanowiły 38% wszystkich obiektów, natomiast na przygraniczu z Czechami tylko 23%. W ostatnim analizowanym roku udział ten wynosił już analogicznie 48 i 42%. Z analizy wynika, iż dużo większy wzrost udziału hoteli nastąpił na przygraniczu z Czechami – zjawisko to dotyczy również powiatów łącznie z obszarami miejskimi (tab. 6).

Wzrost liczby obiektów hotelowych jest związany z wieloma zjawiskami i tendencjami występującymi zarówno w Polsce, jak i na świecie. Rozwój bazy hotelowej łączy się z rozwojem turystyki biznesowej, która staje się ważnym segmentem rynku turystycznego. Zmiany polityczne i gospodarcze, które zaszły po 1989 r., spowodowały wzrost zainteresowania naszym krajem. Dynamicznie wzrosła liczba przyjazdów w interesach. Udział ich w ostatnich latach stanowi około 1/4 wszystkich przyjazdów. Do „boomu” na tym rynku przyczyniły się wzrastający popyt, dofinansowanie inwestycji hotelarskich z funduszy unijnych i dobre prognozy dla rynku turystycznego.

Obszary wiejskie przygranicza z Czechami wykazują dużą przewagę obiektów zbiorowego zakwaterowania (około 90% wszystkich analizowanych obiektów). Podobna struktura występuje, włączając miasta powyżej 5 tys. mieszkańców (tab. 7). O takim stanie rzeczy decydują przede wszystkim liczne walory turystyczne południowego przygranicza województwa dolnośląskiego. Umożliwiają one uprawianie turystyki przez cztery pory roku, a tym samym zwiększają możliwości lepszego wykorzystania infrastruktury turystycznej, w tym bazy noclegowej, która charakteryzuje się dużymi kosztami utrzymania.

Tabela 7
Table 7

Udział obiektów zbiorowego zakwaterowania na obszarach wiejskich na przygraniczu z Czechami i Niemcami [%]
The share of collective accommodation facilities in rural areas on borderland with the Czech Republic and Germany

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects		Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation		Ogółem Total	
	2004	2011	2004	2011	2004	2011
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	12	9	6	7	8	8
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	22	16	7	7	11	11
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	88	91	94	93	92	92
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	78	84	93	93	89	89
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	100	100	100	100	100	100
Przygranicze ogółem – Borderland total of	100	100	100	100	100	100

Zródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Turyści krajowi korzystający z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania

Liczba noclegów udzielonych Polakom na obszarach wiejskich w obiektach hotelowych na przygraniczu z Niemcami w 2004 r. oscylowała wokół 32 tys. W południowej części analizowanego rejonu wartość ta była ponad sześciokrotnie większa (204 tys.). W ostatnim roku badań turyści krajowi skorzystali z 52 tys. noclegów w zachodniej części i 646 tys. w południowej części przygranicza. W kategorii obiekty hotelowe liczba noclegów udzielonych Polakom sukcesywnie z roku na rok wzrastała od 5 do 29%. Wyjątek stanowią lata 2008 i 2009, gdzie na przygraniczu z Niemcami zmalała liczba udzielonych noclegów kolejno o 9 i 11% (tab. 8 i 9). W latach 2004–2011 na przygraniczu z Niemcami nastąpił 60% wzrost udzielonych noclegów, w południowej części 217 i 196% wzrost na obszarach wiejskich przygranicza (tab. 10).

Na obszarach wiejskich polsko-niemieckiego i polsko-czeskiego przygranicza w innych obiektach zbiorowego zakwaterowania udzielono w 2004 r. 1009 tys. a w 2011 r. 922 tys. noclegów Polakom (spadek o 9%). Na przygraniczu z Niemcami spadek liczby udzielonych noclegów odnotowano tylko w latach: 2005 i 2009. Dla przygranicza z Czechami i ogółem przygranicza latami spadku były: 2006 i 2010 (tab. 9). W latach 2004–2011 liczba noclegów udzielonych w innych obiektach noclegowych na całym analizowanym przygraniczu zmniejszyła się o 19%.

W kategorii ogółem udzielone noclegi we wszystkich obszarach odnotowano wzrost kolejno o 57, 28 i 30% (tab. 10).

Tabela 8
Table 8

Liczba udzielonych noclegów Polakom [w tys.]
Number of nights spent Poles [thousand]

Wyszczególnienie Specification		Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. – The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	Przygranicze ogółem Borderland total of
Obiekty hotelowe Hotel objects	2004	32	125	204	476	236	601
	2005	37	139	213	502	250	641
	2006	44	158	254	553	298	710
	2007	49	159	326	653	375	813
	2008	45	185	381	738	426	923
	2009	40	161	462	817	501	978
	2010	43	161	516	907	559	1068
	2011	52	154	646	1046	697	1200
Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation	2004	35	58	974	1690	1009	1748
	2005	31	59	925	1571	956	1630
	2006	37	60	876	1512	913	1571
	2007	38	61	926	1551	964	1612
	2008	39	63	1007	1619	1046	1683
	2009	32	48	910	1462	942	1510
	2010	48	63	856	1348	904	1411
	2011	55	65	867	1344	922	1409
Ogółem Total	2004	68	183	1177	2166	1245	2349
	2005	68	198	1138	2073	1206	2271
	2006	81	217	1130	2065	1211	2282
	2007	87	220	1252	2205	1339	2425
	2008	83	249	1388	2357	1471	2606
	2009	71	209	1371	2279	1443	2488
	2010	91	224	1372	2254	1463	2478
	2011	106	219	1512	2389	1619	2608

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Tabela 9
Table 9

Dynamika liczby udzielonych noclegów Polakom [rok poprzedni = 100]
Dynamics of the number of nights spent Poles [previous year = 100]

Wyszczególnienie Specification		Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. – The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	Przygranicze ogółem Borderland total of
Obiekty hotelowe Hotel objects	2005	115	111	105	105	106	107
	2006	120	114	119	110	119	111
	2007	111	101	129	118	126	114
	2008	91	116	117	113	114	114
	2009	89	87	121	111	118	106
	2010	108	100	112	111	112	109
	2011	121	96	125	115	125	112
Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation	2005	88	102	95	93	95	93
	2006	120	101	95	96	95	96
	2007	102	102	106	103	106	103
	2008	102	104	109	104	109	104
	2009	82	75	90	90	90	90
	2010	152	132	94	92	96	93
	2011	114	103	101	100	102	100
Ogółem Total	2005	101	108	97	96	97	97
	2006	120	110	99	100	100	100
	2007	107	101	111	107	111	106
	2008	96	113	111	107	110	107
	2009	85	84	99	97	98	95
	2010	128	107	100	99	101	100
	2011	117	98	110	106	111	105

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Tabela 10
Table 10

Dynamika udzielonych noclegów Polakom [%]
The dynamics of nights spent Poles

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects	Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation	Ogółem Total
	2004–2011		
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	160	155	157
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	123	112	120
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	317	89	128
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	220	80	110
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	296	91	130
Przygranicze ogółem – Borderland total of	199	81	111

Zródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Analizując udział udzielonych noclegów Polakom w obiektach hotelowych i pozostałych obiektach na obszarach wiejskich, można zauważyć bardzo wyrównaną proporcję na pograniczu z Niemcami w latach 2004 i 2011. Wiąże się to z faktem, iż zarówno liczba miejsc noclegowych, jak i liczba obiektów w analizowanych kategoriach są zbliżone (patrz tab. 1 i 2 z obiektami i miejscami noclegowymi). Włączając miasta do 5 tys. mieszkańców, obiekty hotelowe pokryły średnio w 70% zapotrzebowanie turystów krajowych na noclegi. Na pograniczu z Czechami w 2004 r. była zdecydowana dysproporcja w liczbie udzielonych noclegów w obiektach hotelowych i innych obiektach (odpowiednio 17 i 83%). W ostatnim analizowanym roku wraz ze wzrostem liczby miejsc w hotelowej bazie noclegowej wzrósł również udział udzielonych noclegów do 43% (tab. 11).

Na obszarach wiejskich przygranicza z Czechami udzielono Polakom ponad 90% wszystkich noclegów w obiektach zbiorowego zakwaterowania. Świadczy to o dużo większym popycie na tego typu usługi w południowej części województwa dolnośląskiego (tab. 12).

Hotelowa baza noclegowa w Polsce charakteryzuje się niskim wskaźnikiem miejsc noclegowych na 1000 mieszkańców. W 2010 r. wyniósł on 4,6, podczas gdy w Europie kształtuje się na poziomie 14 miejsc noclegowych. Na obszarach wiejskich przygranicza z Niemcami na przestrzeni analizowanych lat wskaźnik ten wzrósł o 17% z 2,9 do 3,4, natomiast na przygraniczu z Czechami o 127% z 13,3 do 30,3. W przeliczeniu na 1000 mieszkańców wskaźnik miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania wynosił w 1997 r. 17,7; natomiast w 2010 r. 15,9 (np. w Szwecji w 2007 r. wskaźnik ten wynosił 60⁵⁰). W zachodniej części analizowanych obszarów w 2011 r. wskaźnik ten wynosił tylko 8,6 (19% wzrost w stosunku do 2004 r.), natomiast w południowej części aż 69 (od 2004 r. wartość ta wzrosła

⁵⁰ Płocka J., 2009. Wybrane zagadnienia z zagospodarowania turystycznego. Część 1. Wyd. CKU Toruń, 66–68.

zaledwie o 16%). W 2004 r. z hotelowej bazy noclegowej na obszarach wiejskich pogranicza z Niemcami korzystało ponad 23 tys. Polaków. Liczba korzystających wzrastała do roku 2007 (38,7 tys.) po czym przez kolejne dwa lata spadła do poziomu 30 tys. w 2010 r. W ostatnim roku wynosiła 33,4 tys. (wzrost o 43% w stosunku do 2004 r.)

Tabela 11 – Table 11

Struktura udzielonych noclegów Polakom [%]
Structure of nights spent Poles

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects		Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation		Ogółem Total	
	2004	2011	2004	2011	2004	2011
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	48	49	52	51	100	100
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	68	70	32	30	100	100
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	17	43	83	57	100	100
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	22	44	78	56	100	100
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	19	43	81	57	100	100
Przygranicze ogółem – Borderland total of	26	46	74	54	100	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Tabela 12 – Table 12

Udział udzielonych noclegów Polakom na pograniczu z Czechami i Niemcami [%]
The share of nights spent Poles on the border with the Czech Republic and Germany

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects		Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation		Ogółem Total	
	2004	2011	2004	2011	2004	2011
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	14	7	4	6	5	7
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	21	13	3	5	8	8
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	86	93	96	94	95	93
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	79	87	97	95	92	92
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	100	100	100	100	100	100
Przygranicze ogółem – Borderland total of	100	100	100	100	100	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Na pograniczu z Czechami obiekty hotelowe odwiedziło 65,5 tys. Polaków w 2004 r. W tym przypadku liczba odwiedzających z roku na rok stale wzrastała i osiągnęła poziom 242,5 tys. w 2011 r. (wzrost o 270%). Z pozostałych obiektów zbiorowego zakwaterowania Polacy korzystali w dużo mniejszym zakresie. W latach 2004 i 2011 było to odpowiednio 9,1 i 10,8 tys. (wzrost o 19%, przy granicze z Niemcami), 259,5 i 221,1 tys. (spadek o 15%, przy granicze z Czechami) oraz 268,6 i 231,9 tys. (spadek o 14% ogółem przy granicze).

Turyści odwiedzający obszary wiejskie na przy graniczu z Niemcami i korzystający z bazy hotelowej stanowili ponad 72% ogółu odwiedzających, inne obiekty odwiedził co czwarty turysta (tab. 13). Na przy graniczu z Czechami w 2004 r. dużo większą popularnością cieszyły się inne obiekty zbiorowego zakwaterowania, z których skorzystało aż 80% turystów. W ostatnim analizowanym roku proporcje się wyrównały.

Tabela 13

Table 13

Udział Polaków korzystających z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania [%]

The participation of Poles use accommodation group accommodation

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects		Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation		Ogółem Total	
	2004	2011	2004	2011	2004	2011
Przy granicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	72	75	28	25	100	100
Przy granicze z Niemcami razem Borderland with Germany	81	86	19	14	100	100
Przy granicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	20	52	80	48	100	100
Przy granicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	29	54	71	46	100	100
Przy granicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	25	54	75	46	100	100
Przy granicze ogółem – Borderland total of	36	59	64	41	100	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Analizując liczbę korzystających Polaków i liczbę udzielonych im noclegów, można określić liczbę noclegów przypadających na 1 osobę. W obiektach hotelowych na przy graniczu z Niemcami Polacy przebywali średnio 1–2 dni, natomiast na przy graniczu z Czechami 3 dni. W pozostałych obiektach zbiorowego zakwaterowania, wykorzystywanych często podczas wypoczynku urlopowego, Polacy korzystali dłużej. W pierwszym przypadku było to 4–5 noclegów na osobę, w drugim 4 noclegi i ogółem na przy graniczu również 4 noclegi.

Turyści zagraniczni korzystający z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania

Liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym we wszystkich obiektach zbiorowego zakwaterowania w 2004 r. wynosiła ok. 310 tys. (zaledwie 29 tys. na przygraniczu z Niemcami i ponad 281 tys. na przygraniczu z Czechami). Kolejne lata przynosiły niewielkie wzrosty (od 1 do 16%) i spadki (od 1 do 20%) udzielonych noclegów. W 2011 roku na przygraniczu z Niemcami turyści skorzystali z 27,9 tys. noclegów (2% spadek w stosunku do 2004 r.), na przygraniczu z Czechami z 248 tys. noclegów (spadek o 12%). Większość noclegów udzielana była w hotelowej bazie noclegowej (tab. 14). Ponad 80% wszystkich noclegów udzielono na przygraniczu z Czechami (tab. 15).

Tabela 14

Table 14

Struktura noclegów udzielonych turystom zagranicznym na przygraniczu z Niemcami i Czechami [%]
Structure of nights spent by foreign tourists on borderland with Germany and the Czech Republic

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects		Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation		Ogółem Total	
	2004	2011	2004	2011	2004	2011
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	75	85	25	15	100	100
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	87	91	13	9	100	100
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	63	60	37	40	100	100
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	61	66	39	34	100	100
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	64	63	36	37	100	100
Przygranicze ogółem – Borderland total of	66	70	34	30	100	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

W 2004 r. z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania na obszarach wiejskich przygranicza z Niemcami skorzystało ponad 14,4 tys. turystów zagranicznych. Na przygraniczu z Czechami było to 49 tys. turystów. Kolejne lata przyniosły niewielkie wzrosty i spadki. W ostatnim analizowanym roku w stosunku do roku 2004 liczba korzystających na przygraniczu z Niemcami wzrosła o 24% do poziomu 17,8 tys. a na przygraniczu z Czechami jedynie o 4% (51 tys.). Średnio na całym badanym przygraniczu wzrost wynosił 8% (68,8 tys.) (tab. 16). Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, iż analizując wszystkie obiekty, wzrost korzystających turystów zagranicznych wystąpił jedynie na obszarach wiejskich. Może się to wiązać z coraz większą atrakcyjnością i estetyką bazy noclegowej na wsi oraz konkurencyjnością oferty pod względem cenowym.

Tabela 15

Table 15

Struktura noclegów udzielonych turystom zagranicznym według rodzajów bazy noclegowej
zbiorowego zakwaterowania [%]

Structure of nights spent by foreign tourists by type of accommodation collective accommodation

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects		Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation		Ogółem Total	
	2004	2011	2004	2011	2004	2011
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	11	14	6	4	9	10
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	23	22	7	5	18	17
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	89	86	94	96	91	90
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	77	78	93	95	82	83
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	100	100	100	100	100	100
Przygranicze ogółem – Borderland total of	100	100	100	100	100	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Tabela 16

Table 16

Dynamika liczby turystów zagranicznych korzystających z bazy noclegowej
zbiorowego zakwaterowania [%]

Dynamics of the number of foreign tourists in accommodation

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects	Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation	Ogółem Total
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	129	49	124
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	69	28	67
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	88	141	104
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	81	90	83
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	100	135	108
Przygranicze ogółem – Borderland total of	75	82	76

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Podobnie jak w przypadku udzielonych noclegów najczęściej turystów korzystało z hotelowej bazy noclegowej. Na przygraniczu z Niemcami było to 94% w 2004 r. i 97% w 2011 r. Na przygraniczu z Czechami kolejno 70 i 60%. Średnia długość pobytu turystów zagranicznych w bazie noclegowej zbiorowego zakwaterowania na przygraniczu z Niemcami wynosiła 2 dni. W innych obiektach turyści przebywali znacznie dłużej, średnio 8 w 2004 r. i 10 w 2011 r. Na przygraniczu z Czechami turyści korzystali z noclegów średnio 6 dni w 2004 r. i 5 dni w 2011 r. Biorąc pod uwagę całe powiaty przygranicza, włączając miasta powyżej 5 tys. mieszkańców, pobyt turystów w analizowanej bazie noclegowej był nieznacznie krótszy niż na obszarach wiejskich przygranicza (tab. 17).

Tabela 17
Table 17

Liczba udzielonych noclegów turystom zagranicznym na 1 osobę
Number of nights spent by foreign tourists for 1 person

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects		Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation		Ogółem Total	
	2004	2011	2004	2011	2004	2011
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	2	1	8	10	2	2
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	1	1	3	5	1	2
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	5	5	7	5	6	5
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	4	4	7	5	5	5
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	4	4	7	5	5	4
Przygranicze ogółem – Borderland total of	3	3	6	5	4	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS – Source: own study based on CSO

Turyści zagraniczni stanowili średnio ok. 15% w 2004 r. i 12% w 2011 r. wszystkich turystów korzystających z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania na obszarach wiejskich całego analizowanego przygranicza. Na przygraniczu z Niemcami było to kolejno 31 i 29%, natomiast na przygraniczu z Czechami 13 i 10% (tab. 18).

W latach 2005 i 2011 nastąpił wzrost liczby korzystających z bazy noclegowej wśród turystów z Francji, Rosji i Słowacji. Na przygraniczu z Niemcami największy wzrost zaobserwowano w przypadku Rosjan (813%) i Słowaków (360%). Na przygraniczu z Czechami liczba korzystających Rosjan wzrosła o 120%, Słowaków o 67% i Ukraińców o 79% (tab. 19). Turyści z Niemiec najliczniej reprezentowali turystów zagranicznych korzystających z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania. Niewielki odsetek stanowili turyści z Rosji, Francji i Ukrainy (tab. 20). W 2011 r. turyści z Austrii, Francji, Słowacji i Ukrainy częściej wybierali bazę noclegową na przygraniczu z Niemcami. Turyści z Niemiec i Rosji zdecydowanie preferowali usługi noclegowe na bardziej atrakcyjnym turystycznie przygraniczu z Czechami (tab. 21).

Tabela 18
Table 18

Udział turystów zagranicznych w ogółem korzystających [%]
The share of foreign tourists in general use

Wyszczególnienie Specification	Obiekty hotelowe Hotel objects		Inne obiekty zbiorowego zakwaterowania Other collective accommodation		Ogółem obiekty zbiorowego zakwaterowania	
	2004	2011	2004	2011	2004	2011
Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	36	34	9	4	31	29
Przygranicze z Niemcami razem Borderland with Germany	44	31	17	6	40	28
Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	35	11	5	8	13	10
Przygranicze z Czechami razem Borderland with Czech Republic	28	12	6	7	13	9
Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand	35	15	5	8	15	12
Przygranicze ogółem – Borderland total of	34	16	6	7	19	13

Zródło: opracowanie własne na podstawie GUS
Source: own study based on CSO

Tabela 19
Tabla 19

Dynamika liczby turystów zagranicznych korzystających z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania
w latach 2005–2011 [%]

Dynamics of the number of foreign tourists in accommodation group accommodation
in the years 2005–2011

Wyszczególnienie Specification	Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city > 5 thousand	Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand
Ogółem – Total	109	90	92
Austria	162	43	70
Czechy – Czech Rep.	115	53	70
Francja – France	197	67	106
Niemcy – Germany	87	88	88
Rosja – Russia	813	220	230
Słowacja – Slovakia	360	167	254
Ukraina – Ukraine	82	179	92
Węgry – Hungary	43	37	38
Pozostałe – Others	161	78	106

Zródło: opracowanie własne na podstawie GUS
Source: own study based on CSO

Struktura turystów zagranicznych korzystających z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania na przygraniczu z Niemcami i Czechami [%]

The structure of foreign tourists in accommodation group accommodation on borderland with Germany and the Czech Republic

Wyszczególnienie Specification		Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand
Ogółem Total	2005	100,0	100,0	100,0
	2011	100,0	100,0	100,0
Austria	2005	0,7	0,2	0,2
	2011	1,0	0,1	0,2
Czechy Czech Republic	2005	1,4	0,4	0,5
	2011	1,5	0,2	0,3
Francja France	2005	3,2	0,7	0,9
	2011	5,8	0,5	1,0
Niemcy Germany	2005	65,5	92,5	90,2
	2011	52,0	90,5	86,6
Rosja Russia	2005	0,4	2,1	1,9
	2011	2,8	5,1	4,8
Słowacja Slovakia	2005	0,2	0,0	0,0
	2011	0,7	0,0	0,1
Ukraina Ukraine	2005	7,9	0,1	0,8
	2011	6,0	0,2	0,8
Węgry Hungary	2005	0,3	0,1	0,1
	2011	0,3	0,1	0,0
Pozostałe Others	2005	20,4	3,9	5,3
	2011	30,1	3,4	6,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Source: own study based on CSO

Tabela 21

Table 21

Struktura turystów zagranicznych korzystających z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania [%]
The structure of foreign tourists using accommodation facilities

Wyszczególnienie Specification		Przygranicze z Niemcami bez miast > 5 tys. The borderland with Germany without city > 5 thousand	Przygranicze z Czechami bez miast > 5 tys. The borderland with the Czech Republic without a city >5 thousand	Przygranicze bez miast > 5 tys. Borderland without city > 5 thousand
Ogółem Total	2005	9	91	100
	2011	10	90	100
Austria	2005	23	77	100
	2011	52	48	100
Czechy Czech Republic	2005	27	73	100
	2011	44	56	100
Francja France	2005	30	70	100
	2011	56	44	100
Niemcy Germany	2005	6	94	100
	2011	6	94	100
Rosja Russia	2005	2	98	100
	2011	6	94	100
Słowacja Slovakia	2005	45	55	100
	2011	64	36	100
Ukraina Ukraine	2005	90	10	100
	2011	80	20	100
Węgry Hungary	2005	22	78	100
	2011	25	75	100
Pozostałe Others	2005	33	67	100
	2011	50	50	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Source: own study based on CSO

Wykorzystanie środków Unii Europejskiej na wsparcie turystyki

W 2004 r. Polska przystąpiła do Unii Europejskiej. Dzięki temu można korzystać z finansowej pomocy Wspólnoty Europejskiej. Najpierw była to pula przyznana na lata 2004–2006, potem – na lata 2007–2013. Wkrótce Polska otrzyma kolejne miliardy złotych – na lata 2014–2020. Środki finansowe, które Polska otrzymuje z unijnego budżetu, dzielone są według tzw. programów operacyjnych: krajowych i regionalnych. Każde z 16 województw w Polsce ma regionalny program operacyjny. Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007–2013 to ponad 5,2 mld złotych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego Unii Europejskiej do wydania w latach 2007–2013. Na wspieranie turystyki i kultury przeznaczono budżet w wysokości 455 mln zł. Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007–2013 obejmuje dziewięć priorytetów skupionych na rozwoju każdej dziedziny życia społecznego mieszkańców Dolnego Śląska, zaś ostatni dziesiąty „Pomoc techniczna” dotyczy m.in. wsparcia dla instytucji zajmującej się wdrażaniem programu. Priorytet szósty „Turystyka i Kultura” obejmuje działania przyczyniające się do wzrostu konkurencyjności dolnośląskiej oferty turystycznej oraz wykorzystania potencjału kultury i dziedzictwa przeszłości do podniesienia atrakcyjności regionu na rynku krajowym i międzynarodowym. Według tego priorytetu do wsparcia kwalifikują się następujące działania: „turystyka uzdrowiskowa”, „turystyka aktywna”, „turystyka biznesowa”, „turystyka kulturowa” oraz „działania wspierające infrastrukturę turystyczną i kulturową”. Dotychczas na Dolnym Śląsku dofinansowano 214 projektów z szóstego priorytetu na łączną kwotę 408 806 tys. zł, co wskazuje na bardzo wysokie, 92% wykorzystanie środków (tab. 22). Na analizowanych obszarach przygranicznych zrealizowano 89 projektów, a wsparcie z EFRR wyniosło 160 mln zł (ok. 39% dofinansowania na turystykę na Dolnym Śląsku). Największą aktywność wykazali beneficjenci powiatu kłodzkiego (31 projektów, które dotyczą głównie działań wspierających infrastrukturę turystyczną i kulturową, turystykę uzdrowiskową i aktywną) oraz jeleniogórskiego (13 projektów z turystyki kulturowej i działań wspierających infrastrukturę). Mimo rozwoju turystyki biznesowej środki na ten cel zasiliły tylko 2 projekty. Dofinansowanie projektów w analizowanych powiatach przygranicznych stanowiło jedynie 3,7% środków w RPO na Dolnym Śląsku (tab. 23).

W województwie lubuskim środki z Unii Europejskiej rozdysponowane są w Lubuskim Regionalnym Programie Operacyjnym 2007–2013. Program dzieli się na pięć priorytetów merytorycznych. Ostatni, piąty zagwarantował środki na rozwój i modernizację infrastruktury turystycznej i kulturowej. Na ten cel EFRR przeznaczył 35 745 986,00 euro.

Według danych Urzędu Marszałkowskiego w województwie lubuskim dofinansowanie otrzymało zaledwie 8 projektów i wynosiło łącznie ponad 81 mln zł. Na interesujących nas obszarach przygranicznych zrealizowano 2 projekty na łączną kwotę 48 mln zł, z czego ich dofinansowanie było na poziomie 17,5 mln zł (tab. 24). Mimo dużych możliwości pozyskania funduszy na turystykę obserwujemy niską aktywność beneficjentów tego regionu (wykorzystano zaledwie 4,8% z LRPO).

Tabela 22

Table 22

Wsparcie turystyki na Dolnym Śląsku w RPO dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007–2013
Support for tourism in Lower Silesia in the ROP for Lower Silesian Voivodship for the years 2007–2013

Powiat District	RPO 2007–2013, Działania 6.1–6.5 ROP 2007–2013, Actions 6.1–6.5			6.1 Turystyka uzdrowi- skowa 6.1 Spa tourism		6.2 Turystyka aktywna 6.2 Active tourism		6.3 Turystyka bizneso- wa 6.3 Business tourism		6.4 Turystyka kulturowa 6.4 Cultural Tourism		6.5 Działania wspierające infrastr. turyst. i kulturową 6.5 Actions to support tourist and cultural infrastruc- ture	
	liczba inwest. number of investments	wartość inwestycji [tys. zł] value of investments [thousand zł]	wkład UE [tys. zł] EU contribution [thousand zł]	liczba inwest. number of investments	wkład UE [%] EU contribution	liczba inwest. number of investments	wkład UE [%] EU contribution	liczba inwest. number of investments	wkład UE [%] EU contribution	liczba inwest. number of investments	wkład UE [%] EU contribution	liczba inwest. number of investments	wkład UE [%] EU contribution
Bolesławiecki	5	23 222	8229			1	70,6			1	9,9	3	19,6
Zgorzelecki	4	2740	1746			1	55,1			1	8,4	2	36,5
Lubański	7	17 871	11 717	2	39,5					2	50,2	3	10,3
Lwówecki	7	12 722	6601							5	89,0	2	11,0
Jeleniogórski	13	29 500	18 711			1	1,5			7	49,3	5	49,1
Kamien- nogórski	7	19 787	13 289							2	28,4	5	71,6
Wałbrzyski	9	26 610	17 266	3	40,6	2	47,3			2	4,4	2	7,6
Kłodzki	32	117 315	74 730	6	34,1	6	27,8			8	21,3	11	16,9
Ząbkowicki	6	12 134	7714			1	12,7			3	69,9	2	17,4
Przygranicze ogółem Borderland total of	89	261 900	160 001	11	23,2	12	23,1			31	29,9	35	23,8
Dolny Śląsk ogółem Lower Silesia total	214	813 192	408 806	11	10,6	34	25,7	2	6,2	109	43,4	58	14,0

Zródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego
Source: own study based on data from the Marshal's Office of Lower Silesia

Tabela 23

Table 23

Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007–2013
Regional Operational Programme for the Lower Silesian Voivodship for the years 2007–2013

Wyszczególnienie Specification	Liczba inwestycji Number of investments	Wartość inwestycji Value of investments	Wkład UE EU contri- bution
RPO Dolny Śląsk [tys. zł] RPO Lower Silesia [thousand zł]	1710	8 392 996	4 376 664
Turystyka Dolny Śląsk (działanie 6.1–6.5) [tys. zł] Tourism Lower Silesia (activity 6.1–6.5) [thousand zł]	214	813 192	408 806
Przygranicze (działanie 6.1–6.5) [tys. zł] Borderland (activity 6.1–6.5) [thousand zł]	90	261 900	160 001
Przygranicze ogółem / RPO Dolny Śląsk Borderland total / RPO Lower Silesia	5%	3%	4%
Turystyka przygranicze / turystyka Dolny Śląsk Tourism borderland / tourism Lower Silesia	42%	32%	39%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego
Source: own study based on data from the Marshal's Office of Lower Silesia

Tabela 24

Table 24

Wybrane zagadnienia z Lubuskiego Regionalnego Programu Operacyjnego 2007–2013
Selected issues of Lubuski Regional Operational Programme 2007–2013

Wyszczególnienie Specification	Liczba inwestycji Number of invest- ments	Wartość inwestycji Value of invest- ments	Wkład UE EU con- tribution	
Priorytet 5. Rozwój i modernizacja infrastruktury turystycznej i kulturowej Priority 5. Development and modernization of tourist and cultural infrastructure	Powiat żarski [tys. zł] District Żarski [thousand zł]	1	15 684	7727
	Powiat żagański [tys. zł] District Żagański [thousand zł]	1	33 120	9750
	Ogółem powiaty przygraniczne [tys. zł] Borderland districts total [thousand zł]	2	48 804	17 477
	Turystyka województwo lubuskie [tys. zł] Tourism of Lubuskie Province [thousand zł]	8	267 274	81 104
Ogółem Lubuski Regionalny Program Operacyjny [tys. zł] Total Lubuski Regional Operational Programme [thousand zł]	817	3 271 277	1 690 499	
Turystyka województwo lubuskie (priorytet 5) / ogółem LRPO Tourism of Lubuskie Province (priority 5) / total LRPO	1,0%	8,2%	4,8%	
Turystyka przygranicze (priorytet 5) / turystyka województwo lubuskie Tourism borderland (priority 5) / tourism of Lubuskie Province	25,0%	18,3%	21,5%	
Turystyka przygranicze (priorytet 5) / ogółem LRPO Tourism borderland (priority 5) / total LRPO	0,2%	1,5%	1,0%	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego
Source: own study based on data from the Marshal's Office of Lubuskie Province

Wspieranie transgranicznej infrastruktury turystycznej możliwe jest dzięki realizacji programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej. Polska uczestniczy w 9 takich programach z udziałem naszych partnerów z Unii Europejskiej: z Czechami, Litwą, Niemcami, Słowacją, Danią, Szwecją, ale także z poza Unii – z Białorusią, Rosją i Ukrainą. Programy transgraniczne różnią się od siebie w zakresie możliwości wsparcia turystyki. Przykładowe rodzaje projektów z zakresu turystyki z programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej:

- ✓ wspólne działania promujące obszar przygraniczny jako miejsce atrakcyjne turystycznie,
- ✓ ochrona i odbudowa zabytków,
- ✓ rozwój transgranicznych szlaków i ścieżek rowerowych, jeździeckich i szlaków turystycznych, infrastruktury towarzyszącej oraz poprawa wyposażenia rekreacyjno-edukacyjnego.

Wśród programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej realizowanych na Dolnym Śląsku wymienić należy:

- ✓ Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska – Saksonia 2007–2013,
- ✓ Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Republika Czeska – Rzeczpospolita Polska 2007–2013.

Każdy projekt realizowany w Programie Operacyjnym Współpracy Transgranicznej Republika Czeska – Rzeczpospolita Polska 2007–2013 musi charakteryzować się efektem transgranicznym i być projektem współpracy realizowanym wspólnie z partnerem czeskim na zasadzie partnera wiodącego. Celem programu jest wspieranie rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru polsko-czeskiego przez wzmocnienie jego konkurencyjności i spójności oraz promowanie partnerskiej współpracy jego mieszkańców. Dofinansowanie turystyki realizowane jest poprzez działanie 2.2. Wspieranie rozwoju turystyki. Całkowity budżet Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Republika Czeska – Rzeczpospolita Polska 2007–2013 wynosi 258 187 464 euro, w tym wysokość środków z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego 219 459 344 euro.

W przypadku tego programu dofinansowanie uzyskało łącznie 126 projektów na kwotę 104 874 851,1 euro, co daje wykorzystanie środków z projektu na poziomie 48%. W działaniu 2.2. Wspieranie rozwoju turystyki zrealizowano 45 projektów, z czego 33 w analizowanych powiatach przygranicznych na kwotę 25 mln euro. Podobnie jak w przypadku środków z RPO największe zainteresowanie wykazali beneficjenci z najatrakcyjniejszych turystycznie powiatów: kłodzkiego (12) i jeleniogórskiego (8). Dofinansowanie działań z zakresu turystyki na Dolnym Śląsku stanowiło 15% założonego budżetu a 30% zrealizowanego.

Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska – Saksonia 2007–2013 realizowany jest na obszarze województwa dolnośląskiego, podregion jeleniogórsko-wałbrzyski i województwa lubuskiego, podregion zielonogórski. Celem programu jest wspieranie zrównoważonego rozwoju oraz wzmocnienie spójności gospodarczej i społecznej. Całkowity budżet jest o połowę mniejszy od poprzedniego programu i wynosi 123 660 tys. euro, w tym 105 111 tys. euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. W ramach programu dofinansowanie uzyskało 110 projektów na kwotę 38 018 357 euro, co stanowi wykorzystanie 36%. Wsparcie turystyki odbywa się poprzez działanie 1.2. Turystyka i działalność zdrowotna. W trakcie tego działania zrealizowano 17 projektów, a dofinansowanie z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego wyniosło 1425 tys. euro. Największą aktywność w zakresie pozyskiwania środków na turystykę wykazał, wspomniany już dwukrotnie, powiat jeleniogórski (40% funduszy), a także powiat żarski (32%).

Tabela 25

Table 25

Zrealizowane projekty i dofinansowanie w PO Współpracy Transgranicznej Republika Czeska – Rzeczpospolita Polska 2007–2013, działanie 2.2. Wspieranie rozwoju turystyki
 Completed projects and funding under OP Cross-Border Cooperation Czech Republic – Republic of Poland 2007–2013, Activity 2.2 supporting the development of tourism

Wyszczególnienie Specification	Liczba projektów Number of projects	Dofinansowanie [tys. euro] Funding [thousand euro]	Przygranicze = 100 Borderland = 100	Dolny Śląsk = 100 Lower Silesia = 100
Powiat bolesławiecki District Bolesławiecki	2	949	3,8	2,9
Powiat zgorzelecki District Zgorzelecki	2	2360	9,4	7,2
Powiat lubański District Lubański	1	671	2,7	2,1
Powiat lwówecki District Lwówecki	1	230	0,9	0,7
Powiat jeleniogórski District Jeleniogórski	8	4349	17,4	13,3
Powiat kamiennogórski District Kamiennogórski	1	665	2,7	2,0
Powiat wałbrzyski District Wałbrzyski	3	5060	20,2	15,5
Powiat kłodzki District Kłodzki	12	9703	38,7	29,7
Powiat ząbkowicki District Ząbkowicki	3	1068	4,3	3,3
Przygranicze razem Borderland total	33	25 054	100,0	76,6
Dolny Śląsk razem Lower Silesia total	45	32 704	–	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego
 Source: own study based on data from the Marshal's Office of Lower Silesia

Zrealizowane projekty i dofinansowanie w PO Współpracy Transgranicznej Polska – Saksonia
2007–2013, działanie 1.2. Turystyka i działalność uzdrowiskowa
Completed projects and funding under OP Cross-Border Cooperation Poland – Saxony 2007–2013,
Activity 1.2. tourism and spa activities

Wyszczególnienie Specification	Liczba projektów Number of projects	Dofinansowanie [tys. euro] Funding [thousand euro]	[%]
Powiat bolesławiecki District Bolesławiecki	1	103	7,2
Powiat zgorzelecki District Zgorzelecki	2	118	8,3
Powiat jeleniogórski District Jeleniogórski	5	575	40,3
Powiat kamiennogórski District Kamiennogórski	1	39	2,7
Powiat żarski – District Żarski	3	459	32,2
Razem przygranicze Borderland total	12	1293	90,7
Powiat złotoryjski District Złotoryjski	1	8	0,5
Powiat zielonogórski District Zielonogórski	1	4	0,3
Wrocław	3	120	8,4
Razem PO – Total PO	17	1425	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego
Source: own study based on data from the Marshal's Office of Lower Silesia

6.3. Podsumowanie

Analiza danych dotyczących obiektów zbiorowego zakwaterowania oraz ich wykorzystania wykazała następujące zmiany w tym zakresie:

1. Liczba obiektów zbiorowego zakwaterowania ogółem na obszarach wiejskich badanego przygranicza na przestrzeni lat 2004–2011 nieznacznie się zmniejszyła. W przeciwieństwie do tendencji zaobserwowanej w obiektach ogółem obiekty hotelowe z roku na rok zwiększały swoją liczebność. Największy wzrost (o 79%) wystąpił na przygraniczu z Czechami, a na przygraniczu z Niemcami liczba tych obiektów wzrosła tylko o 1/3.

2. Liczba miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania ogółem wzrosła o 19%. Na przygraniczu z Niemcami zarówno liczba miejsc noclegowych w obiektach hotelowych, jak i innych obiektach zwiększyła się, natomiast w przypadku przygranicza z Czechami wzrost, i to ponad dwukrotny, zaobserwowano jedynie w przypadku obiektów hotelowych. Analiza tych zjawisk prowadzi do stwierdzenia, iż biorąc pod uwagę poszczególne rodzaje obiektów zbiorowego zakwaterowania, najprężniej rozwijała się baza hotelowa, co związane jest z rozkwitem i popularnością turystyki biznesowej i kongresowej, a co za tym idzie, zapotrzebowaniem na usługi noclegowe o wyższym standardzie.

3. Stwierdzono zdecydowaną przewagę w liczebności obiektów i miejsc noclegowych zbiorowego zakwaterowania na bardziej turystycznie atrakcyjnym przygraniczu z Czechami.

4. Na obszarach wiejskich znajduje się ponad połowa wszystkich obiektów zbiorowego zakwaterowania całego analizowanego przygranicza, a ich udział w latach 2004–2011 wzrósł. Wiąże się to z ogólnokrajową tendencją wzrostu popytu na usługi turystyczne na terenach wiejskich. Zainteresowanie turystyką wiejską jest konsekwencją zmiany tempa i trybu życia. Stres, choroby cywilizacyjne, konieczność przebywania w zanieczyszczonym środowisku miejskim wzmagają potrzebę wyjazdu i zmiany środowiska.

5. W 2004 r. co czwarty obiekt zbiorowego zakwaterowania był obiektem hotelowym. Do roku 2011 proporcje w strukturze liczby obiektów zmieniły się. Obiekty hotelowe Hotel objects stanowiły już 42% wszystkich obiektów. Podobne tendencje wystąpiły na całym przygraniczu łącznie z miastami pow. 5 tys. mieszkańców.

6. W analizowanych latach struktura liczby obiektów zbiorowego zakwaterowania między obserwowanymi przygraniczami nie zmieniła się. Na przygraniczu z Czechami znajduje się zdecydowana większość obiektów zbiorowego zakwaterowania; na przygraniczu z Niemcami zaledwie 8%.

7. Liczba udzielonych noclegów w omawianej bazie noclegowej wzrosła średnio o 30%. Na przygraniczu z Niemcami liczba ta wzrosła o ponad połowę zarówno w obiektach hotelowych, jak i innych obiektach. Na przygraniczu z Czechami wzrost nastąpił jedynie w obiektach hotelowych, jednak liczba udzielonych noclegów powiększyła się aż ponad trzykrotnie. Na przygraniczu z Czechami udzielono ogółem ponad 90% wszystkich noclegów.

8. Liczba Polaków korzystających z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania na przygraniczu sukcesywnie wzrastała. W latach 2004–2011 liczba turystów krajowych we wszystkich obiektach wzrosła o 42%, natomiast w obiektach hotelowych wzrosła ponad trzykrotnie.

9. Na przygraniczu z Niemcami ponad 3/4 turystów krajowych korzystało z bazy hotelowej. Na przestrzeni omawianych lat udział ten nie uległ zmianie. Na przygraniczu z Czechami następował sukcesywny wzrost zainteresowania korzystaniem z bazy hotelowej Polaków. W 2004 r. nocował tam co piąty, natomiast w 2011 r. co drugi turysta krajowy.

10. Udział turystów zagranicznych korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w latach 2004–2011 nieznacznie się zmniejszył z 15 do 12%. Na przygraniczu z Niemcami stanowili oni ok. 1/3 wszystkich turystów. Na przygraniczu z Czechami udział ten był mniejszy i wynosił w 2004 r. 13% a w 2011 r. zaledwie 9%.

11. Liczba turystów zagranicznych korzystających z bazy noclegowej w analizowanym okresie zwiększyła się o 8%. Na przygraniczu z Niemcami zwiększyła się liczba turystów korzystających z bazy hotelowej, natomiast zainteresowanie innymi obiektami spadło o połowę. Na przygraniczu z Czechami sytuacja była odwrotna. Liczba turystów korzystająca z bazy hotelowej zmniejszyła się, a przebywających w innych obiektach zwiększyła się o 41%.

12. Biorąc pod uwagę wszystkie noclegi udzielone turystom zagranicznym, to podobnie jak w przypadku turystów krajowych dużo więcej sprzedano ich turystom na przygraniczu z Czechami (ok. 90%).

13. Nieco odmienna sytuacja niż w przypadku turystów krajowych miała miejsce w strukturze udzielonych noclegów turystom zagranicznym w poszczególnych obiektach noclegowych. W tym przypadku dużo większym zainteresowaniem turystów zagranicznych cieszyła się baza hotelowa, szczególnie na przygraniczu z Niemcami.

14. Polski turysta przebywał w bazie noclegowej zbiorowego zakwaterowania średnio ok. 3 dni, przy czym dłużej nocowano na przygraniczu z Czechami (4 dni w 2004 r. i 3 w 2011 r.) Turyści zagraniczni przebywali średnio dłużej o 2 dni w 2004 i o 1 dzień w 2011 r. oraz podobnie jak w przypadku Polaków dłużej nocowali na przygraniczu z Czechami (średnio o 2 dni).

15. W strukturze turystów zagranicznych korzystających z usług noclegowych najliczniejszą grupę reprezentowali Niemcy (ok. 90%). Niewielki odsetek stanowili Rosjanie (wzrost z 2 do 5%), Ukraińcy i Francuzi. Największą popularnością wśród turystów zagranicznych cieszyło się przygranicze z Czechami. Wyjątek stanowili turyści ze Słowacji i Ukrainy, bowiem oni częściej korzystali z bazy noclegowej przy granicy z Niemcami.

16. Turystyka to szczególnie, interdyscyplinarny sektor gospodarki posiadający ogromny potencjał rozwojowy. Coraz bardziej świadomi i przekonani o tym są zarówno sami mieszkańcy, jak i władze państwowe oraz samorządowe Dolnego Śląska. Wyrazem tego jest wzrastająca z roku na rok aktywność w pozyskiwaniu środków Unii Europejskiej na turystykę. W analizowanych powiatach przygranicznych w przypadku regionalnych programów operacyjnych zrealizowano 92 projekty na wsparcie turystyki i otrzymano łącznie 177 478,34 tys. zł dofinansowania z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Środki na rozwój turystyki pozyskane zostały również dzięki programom Europejskiej Współpracy Terytorialnej realizowanym na Dolnym Śląsku. Obszary przygraniczne dotyczące Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Republika Czeska – Rzeczpospolita Polska 2007–2013 oraz Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Polska – Saksonia 2007–2013 pozyskały łącznie 26 347,43 tys. euro dofinansowania z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i zrealizowały na swoim terenie 45 projektów wspierających turystykę.

Piśmiennictwo

- Gaworecki W.W., 2003. Turystyka. PWE, Warszawa, 126–129.
- Pawlikowska-Piechotka A., 2009. Zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne. Wyd. Innowacyjne Novae Res Gdynia, 40–55.
- Płocka J., 2009. Wybrane zagadnienia z zagospodarowania turystycznego. Część 1, Wyd. CKU Toruń, 66–68.
- Raport o stanie gospodarki turystycznej w latach 2007–2011. Warszawa 2013, 94–100.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 1998. Geografia turystyki Polski. PWE Warszawa, 93–288.
- Wałbrzyskie zaprasza, 1998. Folder reklamowy, Urząd Wojewódzki, Wydział Kultury, Sportu i Rekreacji w Wałbrzychu.
- Witryny internetowe:
- <http://www.pow.krosno-odrz.pl/PL/648/236/Agroturystyka/k/>
- http://www.powiatzary.pl/d_powiat/turysta/t_pow.htm
- http://www.powiatzaganski.pl/PL/553/Nasz_Region/
- <http://www.umwd.dolnyslask.pl/ewt/wspolpraca-transgraniczna/dolny-slask-czechy/>
- <http://www.umwd.dolnyslask.pl/ewt/wspolpraca-transgraniczna/saksonia/>
- <http://www.turystyka.dolnyslask.pl/index.php?lang=pl>
- <http://rpo.dolnyslask.pl/>
- <http://www.dip.dolnyslask.pl>
- <http://lrpo.lubuskie.pl/>
- <http://lubuskie.pl/>

7. ZAKOŃCZENIE

Przygranicze w południowo-zachodniej części kraju w okresie rozpoczęcia reform charakteryzowało się głębszym regresem gospodarczym i społecznymi niż pozostałe regiony kraju. Główne tego powody to niekorzystne warunki topograficzne (Sudety), niska jakość gleb, mała gęstość zaludnienia oraz oddalenie od głównych ośrodków wzrostu. Ustanowienie na tym obszarze granicy państwa skutkowało dodatkowo zerwaniem powiązań funkcjonalnych z obszarami sąsiednimi oraz małym zaangażowaniem polityki gospodarczej państwa prowadzącym do dekapitalizacji infrastruktury. Ze względu na rzadką sieć osadniczą, nieliczne i jednocześnie małe miasta oraz duże zniszczenia wojenne niekorzystne uwarunkowania rozwoju kumulują się szczególnie na przygraniczu z Niemcami. Otwarcie granicy państwowej zmniejsza szereg barier rozwoju rozpatrywanego obszaru, jest szansą jego przyspieszenia, ale jednocześnie zagraża wzrostem konkurencji ze strony silniejszych regionów sąsiednich.

Bezrobocie na przygraniczu utrzymuje się ciągle na nieco wyższym poziomie niż przeciętnie w kraju. Jednakże dzięki procesom integracyjnym w pierwszej dekadzie bieżącego wieku pojawiły się pierwsze symptomy ożywienia. Mianowicie w latach 2003–2008 relatywnie większy spadek stopy bezrobocia, natomiast w latach kryzysu (2009–2011) jego stabilizacja – podczas gdy w kraju nastąpił jego wzrost.

Ze względu na potrzebę poprawy spójności terytorialnej obszary transgraniczne są w programach UE traktowane priorytetowo. W latach 1994–2006 na przygraniczu realizowany był Program Współpracy Przygranicznej Phare CBC. Działania współfinansowane przez ten program obejmowały m.in. rozwój transgranicznych połączeń infrastrukturalnych, sieci transportowej i bazy turystycznej oraz rewitalizację obiektów poprzemysłowych i powojaskowych. Po wstąpieniu Polski do UE obszary te w latach 2004–2006 były wspierane ze środków

Inicjatywy Wspólnotowej INTERREG IIIA. Dofinansowano programy rozwoju przedsiębiorczości, ochrony środowiska, poprawy dostępności komunikacyjnej, kapitału ludzkiego, współpracy transgranicznej i kultury oraz inicjatyw lokalnych. W latach 2007–2013 realizowane są programy operacyjne współpracy transgranicznej w ramach celu polityki spójności pt. Europejska Współpraca Terytorialna. W tym przypadku wspierane są działania w zakresie wzrostu konkurencyjności przedsiębiorstw, rozwoju bazy turystycznej, poprawy dostępności komunikacyjnej, ochrony środowiska, bezpieczeństwa publicznego, poprawy poziomu edukacji, transgranicznej współpracy instytucji i kontaktów ludności oraz promocji obszarów przygranicznych. W celu łagodzenia niekorzystnych uwarunkowań rozwoju oraz ożywienia rozwoju obszarów przygranicznych na rozpatrywanym obszarze utworzono euroregiony oraz Specjalne Strefy Ekonomiczne, do których również jest kierowana pomoc publiczna.

Procesy przekształceń społeczno-gospodarczych i rozwoju współpracy na obszarach stykowych z krajami UE są sprawdzianem skuteczności procesów integracji europejskiej. W tym układzie mogą być przydatne dla obszarów przy pozostałych granicach kraju, na których w niedalekiej przyszłości wystąpią podobne wyzwania. Przeprowadzone badania mają więc walor poznawczy dla przemian zachodzących w ostatnich dekadach.

Badania mają za zadanie dać odpowiedź na pytanie: czy dynamiczny charakter zewnętrznych uwarunkowań rozwoju na obszarach stykowych z UE po 1989 r. przyczynił się do rozwoju obszarów wiejskich położonych po polskiej stronie południowo-zachodniej części przygranicza. Celem naukowym badań jest ocena przekształceń, jakie zaszły na tych obszarach.

Przeprowadzone analizy obejmują:

- ✓ zmiany uwarunkowań instytucjonalnych, w tym regulacji prawnych i w sektorze publicznym;
- ✓ zmiany struktury demograficznej, zjawiska migracyjne ludności oraz wybrane aspekty kapitału ludzkiego i społecznego;
- ✓ rozwój gospodarczy, w tym turystyki.

Do badań zakwalifikowano 13 powiatów w województwie lubuskim i dolnośląskim, z tego 5 w południowej części przygranicza z Niemcami i 8 na przygraniczu z Czechami.

Dane źródłowe pierwotne uzyskano z wywiadów bezpośrednich w gospodarstwach domowych, przedsiębiorstwach, organizacjach pozarządowych oraz urzędach administracji publicznej, które przeprowadzono w 2011 r. na terenie 8 gmin bezpośrednio przylegających do granicy państwa.

Transformacja systemowa uwypukliła problemy przygranicza wynikające z peryferyjnego położenia, w szczególności braki infrastrukturalne. Reaktywacja samorządu terytorialnego umożliwiła władzom lokalnym przejście odpowiedzialności za rozwój badanego obszaru.

Kumulacja problemów społecznych i gospodarczych na przygraniczu wymaga aktywnych działań administracji publicznej, dlatego bardzo istotna jest jej jakość, w tym przejście od administrowania do zarządzania terytorium. Nadrzędnym celem działań sektora publicznego winna być poprawa efektów ekonomicznych i społecznych. W przeciwnym razie regres rozpatrywanych obszarów będzie się pogłębiać.

Z przeprowadzonych badań wynika, że władze lokalne mają świadomość znaczenia jakości administracji publicznej i jej wpływu na rozwój lokalny. W większości gmin podjęto działania zwiększające sprawność i jakość świadczonych przez administrację usług, m.in. uzyskano certyfikaty jakości, opracowano kodeks etyki, wprowadzono e-usługi i system

zarządzania zasobami ludzkimi oraz zrealizowano założenia nowego zarządzania publicznego. Większe zaangażowanie władz publicznych w powyższych obszarach stwierdzono na przygraniczu z Czechami, głównie w zakresie zarządzania personelem oraz nowego zarządzania publicznego.

Peryferyjność obszarów przygranicznych, w szczególności oddalenie od ośrodków wzrostu sprawia, że władze lokalne w większym stopniu musiały otworzyć się na współpracę z partnerami zagranicznymi. W początkowym okresie przemian na przygraniczu z Niemcami rozwinął się przede wszystkim handel, który jednak nie stał się zaczynem pogłębionej współpracy transgranicznej.

Współpraca transgraniczna początkowo dotyczyła przede wszystkim realizacji wspólnych przedsięwzięć infrastrukturalnych, ułatwiających dostępność komunikacyjną terenów po obu stronach granicy. Wiąże się to z zanikiem bariery, jaką była granica państwa, ale jednocześnie z dotychczasowymi zaniedbaniami w tym zakresie. Otwarcie granicy uwidoczniło mieszkańcom przygranicza z Niemcami dysproporcje w poziomie życia i sprawiło, że priorytetem władz publicznych stały się inwestycje podnoszące poziom życia, obejmujące infrastrukturę, służbę zdrowia i oświatę. Natomiast na przygraniczu z Czechami priorytetem stały się zagospodarowanie majątku powstałego w wyniku likwidacji przedsiębiorstw państwowych oraz rozbudowa zaniedbanej infrastruktury turystycznej.

Pomimo powyższych działań dotychczas nie nastąpiły w zadowalającym stopniu rozwój instytucji otoczenia biznesu oraz aktywizacja lokalnej społeczności, co skutkowało odpływem młodych wykształconych osób. Rozwój instytucji otoczenia biznesu powinien stać się priorytetowym zadaniem władz lokalnych. Nacisk należy położyć na wspieranie rozwoju gospodarczego poprzez zakładanie inkubatorów przedsiębiorczości, inicjowanie porozumień klastrowych w branżach działających na rozpatrywanych obszarach oraz rozwijanie centrów obsługi inwestora.

Obecnie coraz większej wagi nabiera współpraca w zakresie tzw. projektów miękkich mających na celu budowanie więzi społecznych pomiędzy ludnością obszarów transgranicznych. Jednak wywiady przeprowadzone z przedstawicielami gmin wskazują na występowanie problemów we współpracy, zwłaszcza z partnerami czeskimi. Współpraca transgraniczna szybciej rozwija się na przygraniczu z Niemcami, co wynika z większej otwartości na współpracę partnerów niemieckich, którzy także borykają się z problemem stagnacji na swoich obszarach przygranicznych.

Kolejnym badanym problemem jest ocena zmian demograficznych, w tym zjawisk migracyjnych na przygranicznych obszarach wiejskich w okresie transformacji ustrojowej i integracji z Unią Europejską.

Stwierdzone główne tendencje zmian demograficznych na obszarach wiejskich przygranicza to:

- ✓ spadek dzietności kobiet do 2004 r., po czym utrzymuje się ona na bardzo niskim poziomie 1,3–1,5;
- ✓ spadek udziału dzieci do lat 14;
- ✓ poprawa relacji liczby kobiet do mężczyzn pod koniec lat 90., po czym następuje stabilizacja tego wskaźnika na niskim poziomie (również w miastach przygranicza);
- ✓ wzrost salda migracji pod koniec lat 90., natomiast w pierwszej dekadzie bieżącego stulecia ustabilizowało się ono na poziomie nieco powyżej zera.

Szczególnie silny spadek dzietności kobiet nastąpił w pobliżu granicy z Niemcami oraz w południowej części Kotliny Kłodzkiej, a przyczynami tego są wysoka aktywność zawodowa kobiet lub ich codzienne dojazdy do pracy (w Czechach). Również spadek udziału dzieci był szczególnie duży na przygraniczu z Niemcami.

Tak więc w drugiej połowie lat 90. na obszarach wiejskich przygranicza pojawiły się pojedyncze korzystne zmiany struktury demograficznej, np. zmniejszenie stopnia defeminizacji w wieku matrymonialnym i wzrost salda migracji. Natomiast w pierwszej dekadzie XXI w. nastąpiła stagnacja podstawowych jej wskaźników na dość niekorzystnym poziomie. Jednocześnie w okresie tym na przygraniczu z Czechami jest znacznie mniejszy napływ ludności na obszary wiejskie niż przeciętnie w kraju, a na przygraniczu z Niemcami wręcz napływ wygasa.

W efekcie na obszarach wiejskich nadal występują niski wskaźnik dzietności, mały udział dzieci, zwłaszcza do lat 9, głęboka defeminizacja oraz relatywnie niska atrakcyjność migracyjna. W ostatnim przypadku wyjątkiem jest większość gmin otaczających duże i średnie miasta regionu, w szczególności Jelenią Górę oraz obszary o dobrej dostępności komunikacyjnej, np. korytarz transportowy Zgorzelec–Bolesławiec, na których pod koniec pierwszej dekady bieżącego wieku następował napływ netto ludności.

Natomiast bezwzględnie zła sytuacja jest w miastach przygranicza, czego wyrazem jest łączny ubytek ich ludności w latach 1995–2010 wynoszący ponad 10%. Odpływ ludności z miast położonych na słabiej rozwiniętym gospodarczo przygraniczu z Niemcami następował głównie w latach 90. a miasta południowej części przygranicza objął w I dekadzie bieżącego wieku.

Wyniki wywiadów przeprowadzonych w gospodarstwach domowych wykazały znaczne nasilenie emigracji ludzi młodych z przygranicznych obszarów wiejskich. Stwierdzono równowagę między liczbą wyjazdów krajowych i zagranicznych, z tym że te pierwsze zawsze miały charakter definitywny.

Kolejnym problemem badawczym jest ocena wpływu zmiany sytuacji społeczno-ekonomicznej, w związku z integracją ze strukturami UE oraz otwarciem granic państwowych na zdynamizowanie współpracy lokalnych społeczności dla dobra wspólnego. Szczegółowej analizie poddano organizacje pozarządowe funkcjonujące na obszarach wiejskich przygranicza. Współpraca mieszkańców wsi w sformalizowanych organizacjach lokalnych do realizacji celów zawartych w ich statutach jest niezbędnym warunkiem w przypadku procesów przemian w kierunku poprawy warunków życia, zgodnie z oczekiwaniami lokalnych społeczności.

Stwierdzono, że procesy integracji Polski ze strukturami UE zdynamizowały powstawanie organizacji pozarządowych, gdyż większość badanych organizacji wiejskich powstała po roku 2000. Szczególnie wzrosła ich rola po 2005 r., gdy zasadniczym impulsem wzmocnienia kapitału społecznego na wsi były możliwości realizacji wspólnych przedsięwzięć opierające się na funduszach unijnych. Pomimo tego badane organizacje pozarządowe w nikłym stopniu wykorzystywały aktywność w realizacji projektów finansowanych z programów unijnych, przykładowo tylko 17% organizacji było beneficjentami Leadera, 27% EFS w ramach Kapitału Ludzkiego i 12% INTERREG IIIA.

W badanych organizacjach podstawowe znaczenie miał społeczny kapitał wiążący, integrujący członków organizacji, mieszkańców wsi, rolników i członków rodzin. Natomiast tylko 1/4 organizacji była ukierunkowana na kapitał pomostowy, zakładający współpracę z osobami i instytucjami spoza najbliższego otoczenia, lecz na terenie własnego czy pobliskiego powiatu.

Z kolei w większości organizacji występował kapitał łączący, gdyż deklarowano współpracę z organizacjami krajowymi lub też zagranicznymi. Współpracę transgraniczną, głównie kulturalno-oświatową i turystyczno-rekreacyjną, realizowało tylko 27% organizacji pozarządowych, tym samym renta przygraniczna nie została w pełni wykorzystana. Współpracę tę częściej podejmowały organizacje zlokalizowane na przygraniczu z Czechami, gdzie ze względu na obecność po obu stronach granicy obszarów atrakcyjnych krajobrazowo przedmiotem wspólnych działań zazwyczaj była turystyka.

Dzięki transformacji systemowej i nowej sytuacji geopolitycznej regiony przygraniczne uzyskały niepowtarzalną szansę rozwoju gospodarczego. Pojawiły się większe możliwości wymiany transgranicznej, chociażby w zakresie handlu, wiedzy i technologii, zmiany postaw społeczeństwa oraz chęci współpracy sąsiadujących obszarów. Badania w powyższym zakresie miały na celu odpowiedzieć na pytanie: czy zmiany uwarunkowań rozwoju przygranicza spowodowały rozwój gospodarczy obszarów wiejskich?

Stwierdzono, że na obszarach wiejskich przygranicza w okresie transformacji nastąpił systematyczny wzrost liczby podmiotów gospodarczych, jednak po 2004 r. dynamika ta była niższa. Może być to konsekwencją zakończenia procesów restrukturyzacji gospodarki, ale też pojawienia się barier rozwoju, wzrostu nasilenia konkurencji na rynku lokalnym oraz nowych możliwości uzyskania alternatywnych źródeł dochodów z prowadzenia działalności (lub pracy najemnej) za granicą.

Przygraniczne położenie przyczyniło się więc do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, ale jednocześnie nastąpiły istotne zmiany w strukturze ich gospodarki. Na początku rozpatrywanego okresu prowadzący działalność gospodarczą najczęściej zajmowali się handlem, przetwórstwem przemysłowym, działalnością związaną z zakwaterowaniem i gastronomią oraz transportem. W okresie transformacji nastąpił spadek udziału wyżej wymienionych sekcji, natomiast wzrósł udział działalności w zakresie usług budowlanych i pozostałych, między innymi związanych z kulturą, rozrywką i rekreacją.

Ponad połowę wyrobów przygraniczne przedsiębiorstwa sprzedawały na rynku lokalnym. Pozostała część produktów znajdowała nabywców na rynku regionalnym, krajowym i zagranicznym. Około 40% badanych przedsiębiorstw sprzedawało produkty za granicę, przeważnie na rynek czeski i niemiecki.

Zwiększenie otwartości przygranicznych obszarów wiejskich przyczyniło się do wzrostu konkurencji na rynkach lokalnych. Przedsiębiorcy wskazywali również na inne bariery rozwoju firmy, takie jak niska opłacalność działalności gospodarczej, niestabilność rynków, niedobór kapitału i wysokie koszty rozwoju firmy, wysokie obciążenia fiskalne, uciążliwe procedury administracyjne oraz ubożenie społeczeństwa.

Celem badań w zakresie turystyki jest odpowiedź na pytanie: czy zmiany uwarunkowań rozwoju przygranicza spowodowały rozwój bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania na obszarach wiejskich i poprawę jej wykorzystania?

Na badanych obszarach wiejskich znajduje się ponad połowa wszystkich obiektów zbiorowego zakwaterowania przygranicza i jednocześnie ten udział w rozpatrywanym okresie zwiększył się, co wiąże się z ogólną tendencją wzrostu zainteresowania turystyką na terenach wiejskich. Stwierdzono zdecydowaną przewagę liczby obiektów i miejsc noclegowych zbiorowego zakwaterowania na bardziej atrakcyjnym turystycznie przygraniczu z Czechami.

Wyrazem wzrostu znaczenia turystyki na przygraniczu jest aktywność w pozyskiwaniu środków Unii Europejskiej na ten cel. Na badanym obszarze, według regionalnych programów operacyjnych, zrealizowano 92 projekty wspierające turystykę i otrzymano łącznie

177 mln zł dofinansowania z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Środki pozyskano również dzięki programom Europejskiej Współpracy Terytorialnej, Programowi Operacyjnemu Współpracy Transgranicznej Republika Czeska – Rzeczpospolita Polska 2007–2013 oraz Programowi Operacyjnemu Współpracy Transgranicznej Polska – Saksonia 2007–2013.

W efekcie, w rozpatrywanym okresie liczba wszystkich obiektów zbiorowego zakwaterowania na obszarach wiejskich przy granicy nieznacznie się zmniejszyła, jednakże nastąpił znaczny wzrost liczby obiektów hotelowych (na przygraniczu z Czechami o 79% a na przygraniczu z Niemcami o 1/3). Wzrosła również (o 19%) liczba miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania. Rozwój bazy hotelowej związany jest z rozkwitem turystyki biznesowej i kongresowej, a co za tym idzie, zapotrzebowaniem na usługi noclegowe o wyższym standardzie.

Nastąpił również wzrost liczby udzielonych noclegów (średnio o 30%), z tego na przygraniczu z Niemcami o ponad połowę, a na przygraniczu z Czechami trzykrotnie (ale tylko w obiektach hotelowych).

Liczba obywateli Polski korzystających z bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania na przygraniczu sukcesywnie wzrastała (średnio we wszystkich obiektach o 42%, natomiast w obiektach hotelowych ponad trzykrotnie). Ponieważ dynamika wzrostu liczby turystów zagranicznych korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania była niższa (tylko o 8%), ich udział zmniejszył się z 15 do 12%. Wśród turystów zagranicznych korzystających z usług noclegowych dominowali Niemcy (90%), pozostali to głównie Rosjanie, Ukraińcy i Francuzi.

PRZEKSZTAŁCENIA NA PRZYGRANICZNYCH OBSZARACH WIEJSKICH W POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ POLSCE

Streszczenie

Przekształcenia społeczno-gospodarcze i rozwój współpracy na obszarach stykowych z krajami UE są sprawdzianem skuteczności procesów integracji europejskiej. W tym układzie mogą być przydatne dla obszarów przy pozostałych granicach kraju, na których w niedalekiej przyszłości wystąpią podobne wyzwania. Celem badań jest ocena przekształceń, jakie zaszły na przygranicznych obszarach wiejskich w południowo-zachodniej Polsce w wyniku oddziaływania zmian uwarunkowań zewnętrznych po 1990 roku. Do badań zakwalifikowano 13 powiatów z województwa lubuskiego i dolnośląskiego, w tym 5 powiatów na przygraniczu z Niemcami oraz 8 z Czechami.

Przemiany jakie nastąpiły po 1989 r., dały możliwość ponownego budowania wzajemnych relacji opartych na współpracy instytucjonalnej, gospodarczej i społecznej. Peryferyjne położenie tych obszarów względem głównych ośrodków rozwoju regionalnego wzmocniło tendencję otwierania się na współpracę przygraniczną. Jednocześnie pojawiły się bariery tej współpracy zakorzenione w historii i kulturze, w tym bazujące na stereotypach. Otwarcie granicy uwidoczniło mieszkańcom przygranicza z Niemcami dysproporcje w poziomie życia i sprawiło, że priorytetem władz publicznych stały się inwestycje podnoszące poziom życia, obejmujące infrastrukturę, służbę zdrowia i oświatę. Natomiast na przygraniczu z Czechami priorytetem stało się zagospodarowanie majątku powstałego w wyniku likwidacji przedsiębiorstw państwowych oraz rozbudowa zaniedbanej infrastruktury turystycznej.

W pierwszej dekadzie bieżącego wieku podstawowe wskaźniki struktury demograficznej ustabilizowały się na dość niekorzystnym poziomie, szczególnie jeśli chodzi o niski udział dzieci i młodzieży oraz defeminizację. Większość obszarów wiejskich przygranicza wykazuje relatywnie słabą atrakcyjność migracyjną. Wyjątkiem są tereny o dobrej dostępności komunikacyjnej, w szczególności otoczenie dużych i średnich miast. Jednocześnie poważnym problemem jest wyludnianie się większości przygranicznych miast.

Procesy integracji Polski ze strukturami UE zdynamizowały powstawanie organizacji pozarządowych, gdyż większość badanych organizacji wiejskich utworzyła się po roku 2000. Szczególnie wzrosła ich rola po 2005 roku, gdy zasadniczym impulsem wzmocnienia kapitału społecznego na wsi były możliwości realizacji wspólnych przedsięwzięć dzięki funduszom

unijnym. Pomimo tego badane organizacje pozarządowe w niskim stopniu wykorzystywały aktywność w realizacji projektów finansowanych z programów unijnych. Poważną barierą we współpracy transgranicznej w organizacjach pozarządowych była słaba znajomość języków obcych.

Z punktu widzenia zachodzących przekształceń istotne wydają się być zmiany w strukturze rodzajowej prowadzonych działalności na przygraniczu. Przedsiębiorcy pomimo zachodzących zmian wskazywali na istotne bariery rozwoju ich działalności takie jak: silna konkurencja i niestabilność rynku, niska opłacalność, niedobór kapitału oraz wysokie koszty rozwoju działalności.

Słowa kluczowe: obszar przygraniczny, obszary wiejskie, współpraca transgraniczna, migracje, kapitał społeczny, przemiany gospodarcze

TRANSFORMATION ON BORDERSIDE RURAL AREAS IN SOUTH WESTERN POLAND

Summary

Transformation processes of socio-economic and development cooperation in the areas of contact with the EU countries are testing the effectiveness of processes of European integration. In this system may be useful for the other areas within borderside of country, which in the near future experience similar challenges. The aim of the study is evaluation of transformations that have taken place on the borderside of rural areas in south-western Poland as a result of changes in external conditions after 1990. The study involved 13 poviats of the Lower Silesia and lubuskie province of including 5 counties borderside with Germany and 8 with Czech Republic.

Changes which occurred after 1989 provided an opportunity to re-build a relationship based on institutional, economic and social cooperation. Peripheral position of these areas in terms of the main centers of regional development has strengthened the trend to open up cross-border cooperation. At the same time there is the barrier of this cooperation rooted in history and culture, including based on stereotypes. The opening of the border revealed borderland residents of Germany disparities in living standards and made it a priority public authorities have become investment raising the standard of living, including infrastructure, health and education. In contrast on borderside the Czech Republic became a priority development assets resulting from the liquidation of state-owned enterprises and the expansion of tourism infrastructure neglected.

In the first decade of this century the basic indicators of the demographic structure stabilized at a rather unfavorable level, especially when it comes to low participation of children and young people and defeminization. Most of the rural borderland has a relatively weak attractiveness of migration. Exceptions are areas with good transport accessibility, particularly surrounding large and medium-sized cities. At the same time a major problem is depopulation of most borderside towns.

The processes of integration of Poland into EU structures dynamised the formation of non-governmental organizations, because the majority of the surveyed rural organizations created after 2000. In particular, increased their role after 2005, when the fundamental impulse of strengthening the social capital of the possibilities of implementing joint projects in

support of EU funds. Although the tested non-governmental organizations in the dim extensive used the activity in the implementation of projects financed from EU programs. A major barrier to cross-border cooperation in the framework of non-governmental organizations was poor knowledge of foreign languages.

From the point of view of the ongoing transformations appear to be essential changes in the structure by type of activity carried out on the borderland. Businesses in spite the ongoing changes pointed to the significant barriers to the development of their business such as the intense competition and instability of the market, low profitability, capital shortage and high costs of business development.

Key words: borderside area, rural areas, trans-border cooperation, migrations, social capital, economic changes